

**SUOMEN TURVALLISUUSPOLITIikka JA KYSYMYS EUROOPAN
YHTEISÖN JÄSENYYDESTÄ KYLMÄN SODAN
PÄÄTÖSVAIHEISSA NOIN VUOSINA 1985-1992**

Tapio Roiko-Jokela
Maisterintutkielma
Suomen historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2023

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta: Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos: Historian ja etnologian laitos
Tekijä: Roiko-Jokela, Tapio	
Työn nimi: Suomen turvallisuuspolitiikka ja kysymys Euroopan yhteisön jäsenyydestä kylmän sodan päätösvaiheissa noin vuosina 1985–1992	
Oppiaine: Suomen historia	Työn laji: Pro gradu
Aika: Kevät 2023	Sivumäärä: 105
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tutkielmassa tarkastellaan aineistolähtöistä ja käsitehistoriallista lähestymistapaa yhdistäen Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista käytyä julkista keskustelua. Työn ajallinen painopiste on vuodesta 1985 vuoden 1992 alkuun, ja sen näkökulmana on Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön jäsenyyden välinen suhde. Tutkielman primääriaineiston muodostavat Suomen valtio johdon julkiset puheet ja lausunnot sekä valtioneuvoston selonteot ja tiedonannot. Lisäksi lähteinä on käytetty sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistuja kantaottavia sekä vaikuttamaan pyrkiviä asiantuntijakirjoituksia ja -haastatteluita.</p> <p>Aikalaisten kylmän sodan loppuvaiheiden jälkeen laatimat kirjoitukset ovat vaikuttaneet keskeisesti ajanjaksosta välittyvään kuvaan: se on näyttäytynyt huomattavana murroksena ja Suomen on tullut reagoineen toimintaympäristön muutoksiin hitaasti. Kriittisessä historiantutkimuksessa Suomen politiikka on alettu nähdä aktiivisempana. Tutkielma osallistuu keskusteluun valottamalla sitä, miten Suomen turvallisuuspolitiikka näyttäytyi julkisuudessa kylmän sodan loppuvaiheissa. Se tuo selkoa siihen, miten Suomen toimintaympäristön muutoksia ja niiden suhdetta maan turvallisuuspolitiikkaan arvioitiin. Lisäksi se kertoo, miten tehdyt arviot toimintaympäristön muutoksesta ja Suomen turvallisuuspolitiikka suhteutuivat kysymykseen Euroopan yhteisön jäsenyydestä.</p> <p>Tutkielmassa tehtyjen havaintojen mukaan Suomen valtiojohto pyrki säilyttämään maan turvallisuuspolitiikan julkikuvan vakaana: maan toimintaympäristön muutoksia hallittiin viestimällä Suomen turvallisuuspolitiikan vakaudesta. Länsi-Euroopan yhdentymisen ja Neuvostoliiton heikkeneminen toivat kuitenkin julkiseen keskusteluun valtio johdon politiikkaa haastaneita näkemyksiä.</p> <p>Euroopan yhteisöön liittyvä turvallisuuspoliittinen keskustelu oli pienen toimijajoukon vastuulla, kunnes Ruotsin integraatiopolitiikan muutos ja Neuvostoliiton romahtaminen avasivat keskustelun Suomen jäsenyydestä Euroopan yhteisössä. Suomen valtio johdon julkinen esiintyminen säilyi kuitenkin jatkuvuuden linjalla. Idänsuhteiden merkitys ei poistunut julkisesta retoriikasta, vaikka Suomen turvallisuuspolitiikan perustana olleissa käsitteissä tapahtui muutoksia: YYA-sopimus poistui turvallisuuspoliittisesta kielenkäytöstä ja laaja-alaisesti ymmärretty puolueettomuus määriteltiin sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi ja itsenäiseksi puolustukseksi.</p>	
Asiasanat: Suomi, Turvallisuuspolitiikka, Ulkopolitiikka, Euroopan yhteisö, YYA-sopimus, Puolueettomuus, 1980-luku, 1990-luku	
Säilytyspaikka: Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja:	

SISÄLLYS

1	TUTKIMUSKOHDE.....	1
1.1	Historiaesityksistä historiantutkimukseen.....	2
1.2	Suomen turvallisuuspolitiikka kylmän sodan aikana	8
1.2.1	Geopolitiikan ja kansallisen poliittisen kulttuurin keskeinen asema8	
1.2.2	Turvallisuuspolitiikka ja julkisuus.....	10
1.3	Tehtävä ja menetelmä.....	13
1.4	Primäärilähteet	17
2	GEOPOLIITTISET REALITEETIT JA TALOUDELLISET INTRESSIT SUOMEN TURVALLISUUSPOLITIIKAN DILEMMAANA	21
2.1	Idän ja lännen väliin asemoitu Suomi.....	21
2.2	Suurvaltaliennytyistä ja Länsi-Euroopan taloudellisen integraation syventymistä	25
2.3	Euroopan taloudellinen yhdentyminen seurantaan.....	29
3	EUROOPAN TURVALLISUUSJÄRJESTELMÄN KAHTIAJAON PURKAUTUMINEN	35
3.1	Suomen maltillisia länsiaskeleita	35
3.2	Puolueettomuusstatuksen vahvistaminen	38
3.3	Valtiojohto turvallisuuspoliittisen jatkuvuuden ja vakauden linjalla	42
3.4	Suomi valtioneuvoston tiedonannolla syventyvän läntisen vuorovaikutuksen tielle	44
3.5	Suomen länsisuhteita rajoittaneen YYA-sopimuksen asema esiin.....	46
3.6	Kysymyksiä Suomen länsipolitiikan suuntaviivoista	52
4	SUOMEN TOIMINTAYMPÄRISTÖN NOPEAT MUUTOKSET SAKSOJEN YHDISTYMISESTÄ MAASTRICHTIN SOPIMUKSEEN.....	57
4.1	Suomen ja Ruotsin eriävät tulkinnat Saksojen yhdistymisestä.....	57
4.2	Suomen maltillinen aktivoituminen Euroopan yhteisön jäsenyyssuhteissa	64
4.3	Suomen lähiympäristön geopoliittiset muutokset	67
4.3.1	Suomen ja Itämeren kasvava sotilaallinen merkitys.....	67
4.3.2	Pohjoismaisten puolueettomien maiden viiteryhmän hajautuminen	70
4.4	Idänsuhteet murroksesta jatkuvuuteen	74
4.5	Suomi kohti Euroopan yhteisöä.....	81
5	MUUTOS JA JATKUVUUS - SUOMEN TURVALLISUUSPOLITIIKAN JULKIKUVA KYLMÄN SODAN LOPUSSA	88

LÄHTEET	96
---------------	----

1 TUTKIMUSKOHDE

Suomen kannalta 1990-luvun alun toimintaympäristön muutos oli dramaattinen. Lyhyessä ajassa Euroopan poliittiset mannerlaatat olivat liikkuneet paljon, jälkijäritykset tuntuivat ja vaikuttivat edelleen kun Suomi mietti ulko- ja turvallisuuspoliittisia ratkaisujaan 1990-luvun alussa. Pitkän pohdinnan tulosta, päätöstä hakea jäsenyyttä Euroopan unionissa [sic], on jälkikäteen kuvattu maamme merkittävimmäksi ulko- ja turvallisuuspoliittiseksi, mutta myös talouspoliittiseksi päätökseksi toisen maailmansodan jälkeen. – Toki pitää muistaa, että liittymistä edelsi pitkä, viimeistään 1960-luvulla alkanut integraatiokehitys, joka loi eräänlaisen poliittis-taloudellisen kuminauhan Suomen ja läntisen Euroopan välille, mahdollistaen maamme pysymisen integraation kehityksessä mukana kylmän sodan aikaisesta geopolitiittisesta asemasta huolimatta.¹

Dosentti Kimmo Elon muotoilu kuvaa osuvasti Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa² 1990-luvun alussa. Samalla siinä kiteytyy tutkielmani tematiikka: kylmän sodan lopussa Suomen toimintaympäristö muuttui ja maassa pohdittiin turvallisuuspolitiikan perusteiden muokkaamista sekä suhtautumista Euroopan yhteisön³ jäsenyyteen.

Jälkikäteen voidaan todeta, että tehdyt arviot Suomen toimintaympäristöstä johtivat maan turvallisuuspolitiikan päivittämiseen: Kylmän sodan aikainen yleinen puolueettomuus määriteltiin sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi ja aiemmin turvallisuuspoliittisista syistä mahdottomana pidettyä Euroopan yhteisön jäsenyyttä

¹ Elo 2020, 5.

² Turvallisuuspolitiikalla tarkoitetaan tutkielmani kontekstissa Suomen ulkopoliittikan niitä osaluueita, jotka ovat vaikuttaneet suoraan maan turvallisuuteen, sekä puolustuspolitiikkaa ja sen käytännön toteutusta eli maanpuolustusta. Määritelmä noudattaa Pekka Visurin kuvausta Suomen turvallisuuspolitiikan perusrakenteesta (katso Visuri 2001, 16). Suomen turvallisuuspolitiikasta tarkemmin tutkielmani konteksteihin sidottuna luvussa 1.2. *Suomen turvallisuuspolitiikka kylmän sodan aikana*.

³ Euroopan yhteisö (EY, EC) oli eurooppalainen valtioyhteisö ja vapaakauppa-alue, joka oli kehittymässä poliittiseksi unioniksi 1980-luvun ja 1990-luvun alun aikana. Vuodesta 1967 alkaen termi on pitänyt sisällään Euroopan talousyhteisön, Euroopan hiili- ja teräsyhteisön sekä Euroopan atomienergiayhteisön. Suomen integraatiopolitiikassa korostui etenkin talusyhteisön merkitys, mutta juridisesti Euroopan yhteisö muodostui kolmesta eri yhteisöstä.

haettiin 18. maaliskuuta 1992. Tämä kertoo kuitenkin vain lopputuloksen moniulotteisesta kokonaisuudesta.

Aikalaisille Suomen toimintaympäristössä tapahtuneiden muutosten lopputulokset eivät olleet selviä. Heillä oli tietoa menneestä ja omasta nykyisyydestään, mutta heille tulevaisuus oli avoinna. Sen ennakointi oli vaikeaa, mutta silti suomalaisten turvallisuuteen vaikuttaneita ratkaisuja oli tehtävä.⁴

Suomen toimintaympäristön muutoksia sekä niiden vaikutuksia maan turvallisuuspolitiikan suuntaviivoihin pohdittiin, perusteltiin ja kommentoitiin eri foorumeilla. Tämä muodostaa tutkielmani lähtökohdan: Tarkastelun kohteena on keskustelu Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista kylmän sodan loppuvaiheiden muuttuvassa toimintaympäristössä. Näkökulmana on Suomen turvallisuuspolitiikan suhteutuminen kysymykseen Euroopan yhteisön jäsenyydestä.

1.1 Historiaesityksistä historiantutkimukseen

Suomen turvallisuuspolitiikan lähihistoria on historiankirjoituksen kannalta moniulotteinen kokonaisuus: Maan turvallisuusratkaisut ovat olleet useiden tieteenalojen kiinnostuksen kohteena ja niitä on lähestytty eri tavoin. Myös tematiikkaa historianäkökulmasta tarkastelevia julkaisuja on lukuisia⁵. Miksi siis tutkia sitä?

Vastaus piilee Suomen turvallisuuspolitiikasta laaditun kirjallisuuden luonteessa. Poliittisen historian dosentti⁶ Juhana Aunesluoma on kiteyttänyt asian sekä suomalaisen että kansainvälisen tason osalta osuvasti sanoihin:

Vuosien 1989–1992 mieltäminen maailmanhistorialliseksi murroskohdaksi perustuu pitkälti aikalaiskuvaan ja mukana olleiden kokemuksiin sekä tapahtumien vielä kestäessä laadittuihin historiaesityksiin ja tulkintoihin. Osansa murrosvuosien kuvaan ovat lisänneet myös muut aikalaisanalyytikot ja -kertojat, sosiologit, politiikan tutkijat, filosofit; yhteiskunta- ja ihmistieteiden edustajat kaikessa moninaisuudessaan.⁷

⁴ Avoimet tulevaisuudet -ajatusmallista katso esimerkiksi Koselleck 2005, 255–275; Villstrand & Karonen 2017, 10.

⁵ Katso myös Aunesluoma 2012, 140–141; Ovaska 2020, passim; Venäläinen 2020, 2. Tematiikkaa koskevana kattavana bibliografiana katso Forsberg & Juntunen & Pesu 2015. Synteesinä 1980-lukuun kohdistuvasta historiantutkimuksesta katso Ovaska 2020.

⁶ Sittemmin professori.

⁷ Aunesluoma 2012, 141. Ajanjakson mieltäminen murroksena ja vanhan järjestelmän päättymisenä on saanut osakseen kritiikkiä. Professori Mary Sarotte on useiden maiden ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa kuvaavien arkistoaineistojen perusteella tulkinnut, että valtioiden toiminnassa kylmän sodan päättymisen merkiksi pikemminkin uuteen järjestelmään siirtymistä kuin vanhan järjestelmän totaalista lakkaamista. Suurvaltojen vastakkainasetteluihin perustunut kaksinaipainen järjestelmä korvautui useiden kilpailevien toimijoiden muodostamalla järjestelmällä. Käytännössä kansainvälispoliittiset jännitteet säilyivät, vaikka niiden luonne muuttui. (Sarotte 2009, passim.)

Suomen turvallisuuspolitiikka on ollut esillä muistelmissa, historian yleisesityksissä ja laajoihin kokonaisuuksiin kohdistuneissa tutkimuksissa. Kriittinen, alkupe- räislähteisiin perustuva historiantutkimus on saanut selkeämmin jalansijaa 2010-lu- vulta alkaen, kun arkistoaineistot ovat alkaneet vapautua tutkijoiden käyttöön salas- sapitoaikojen umpeutuessa.⁸

Suomen turvallisuuspolitiikan lähihistoriasta muodostuvan kuvan kannalta ai- kalaisten keskeinen rooli muodostaa kaksitahoisen tilanteen. Aikanaan tapahtumien ytimessä olleet poliitikot ja politiikan taustavaikuttajat ovat kirjoittaneet muistelmis- saan aiheesta⁹. Niissä esitetään kattavasti tematiikkaa koskevia näkemyksiä ja avataan kokemuspohjaisen *hiljaisen tiedon* avulla asioiden ja ilmiöiden taustoja. Varsinaiset ta- pahtumien vääristämiset eivät tällaisissa töissä ole suuri riski: lukijakunnalla on lähi- historian tapauksessa usein omakohtaiset muistikuvat asioista ja tahalliset vääristelyt todennäköisesti havaittaisiin.

Sen sijaan keskeinen kysymys kytkeytyy muistelmien peruspiirteeseen. Niiden laatijat kertovat asioista omasta näkökulmastaan, eikä heillä ole velvoitetta holistiseen selittämiseen. Tämä antaa historiantutkimuksen konventioiden mukaan tehdylle tut- kimukselle perusteen ja lähtökohdan.

Aikalaisten pian tapahtumien jälkeen laatimissa analyyseissä ja tutkimuksissa kylmän sodan päättyminen on käsitteellistetty huomattavana murroksena. Erityisesti tapahtumat vuodesta 1989 eteenpäin ovat saaneet korostuneen aseman kirjoituk- sissa.¹⁰ Kriittisen historiantutkimuksen myötä kylmän sodan loppuvaiheiden tapah- tumat on sen sijaan alettu nähdä osana pidempää jatkumoa. Suomen turvallisuuspo- litiikan ja kansainvälisen aseman muutokset ovat tutkimuksissa läsnä, mutta niitä on alettu tulkita pidemmän aikajänteen kautta.¹¹

Aikalaistoimijoiden tulkinnoissa Suomen toimintaympäristön muutos on ku- vattu huomattavana murroksena. Sen sijaan Suomen turvallisuuspoliittinen aktiivi- suus näyttäytyy niissä varovaisena ja reagoivana¹². Etenkin Suomen politiikkaa

⁸ Kappaleen tematiikasta katso myös Aunesluoma 2012, 140–141; Ovaska 2020, passim; Ritvanen 2021, 11.

⁹ Keskeisistä Suomen politiikan vaikuttajista esimerkiksi Alpo Rusi, Erkki Liikanen, Esko Aho, Jaakko Iloniemi, Jaakko Blomberg, Keijo Korhonen, Mauno Koivisto, Max Jakobson, Paavo Väy- rynen, Pertti Paasio ja René Nyberg ovat kirjoittaneet kylmän sodan loppuvaiheista.

¹⁰ Katso aikalaisten tekeminä arvioina esimerkiksi Penttilä 1992; Tiilikainen 1992; Möttölä 1993; Rusi & Salovaara 1993; Törnudd 1993; Väyrynen 1993; Hämäläinen 1998; Möttölä 1998; Hämäläi- nen 2009. Katso aikalaistöihin kohdistuvista arvioista myös Heinonen 2011, 125; Aunesluoma 2012, 140–141; Venäläinen 2020, 3.

¹¹ Katso myös Aunesluoma 2012, 140, 145.

¹² Näkemys esiintyy esimerkiksi seuraavissa julkaisuissa Visuri 1995, 43–44; Seppinen 2001, pas- sim; Suomi 2008, 18. Esitettyä tulkintaa vastaavina arvioina katso myös Aunesluoma & Mitzner 2014, 11.

johtanutta presidentti Mauno Koivistoa (1923–2017¹³) on kuvailtu passiiviseksi tarkkailijaksi, joka huomioi idänsuhteet ja historian opetukset politiikassaan.¹⁴

Osaltaan passiiviseen kuvaan on voinut vaikuttaa Koiviston suomalaisiin käytänteisiin tuoma tapa uudistaa politiikkaa. Aiemman tutkimuksen valossa Koiviston aikana se tehtiin kielenkäytön kautta¹⁵. Näin tehdyt muutokset ovat hienovaraisempia ja vaikeammin havaittavia kuin esimerkiksi näkyvät päätökset liittyä organisaatioon, solmia sopimuksia tai irtautua niistä. Koiviston ja yleisemminkin Suomen politiikan passiivisuuden, reagoivuuden ja varovaisuuden korostamiseen kytkeytyy muitakin ongelmia.

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan aktiivisuutta ja passiivisuutta arvioitaessa on huomioitava se, että presidentti Koiviston aikana Suomen on todettu toimineen ulkosuhteissa verrattain avoimesti taloudellisten, kulttuurillisten ja yhteiskunnallisten lähtökohtien ja keinojen osalta¹⁶. Näin oli siitä huolimatta, että Koivisto olisi valtaoikeuksiensa turvin voinut vaikuttaa huomattavissa määrin Suomen politiikkaan¹⁷. Koivisto oli kenties passiivinen muutosten edistämisen suhteen, mutta ei hän niitä Suomen politiikan osalta aktiivisesti estänytkään, vaikka olisi voinut niin tehdä.

Aktiivisuuden ja passiivisuuden osalta on muistettava, että turvallisuuspolitiikkaan liittyy olennaisesti myös siitä viestiminen. Se on aktiivista toimintaa riippumatta siitä, korostetaanko politiikan jatkuvuutta vai muutosta tai pyritäänkö asioista vaikeemaan¹⁸. Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikasta saatava kuva on kehittynyt aktiivisuutta korostavaan suuntaan kriittisen historian tutkimuksen myötä¹⁹. Kokonaisuudessaan Koiviston johtama politiikka voidaan aiemman tutkimuksen valossa nähdä niin, että idänsuhteet olivat ensisijalla, mutta myös aktiivinen ulkopoliittika sopi käytänteisiin, jos se oli kansallisen edun mukaista²⁰.

Suomen turvallisuuspolitiikkaa on tarkasteltu 2000-luvun alkupuoliskolta alkaen historian yleisesityksissä²¹, aikajänteeltään laajoissa tutkimuksissa²² ja Suomen

¹³ Henkilöiden elinvuosien osalta noudatetaan käytäntöä, jossa alkuperäisaineistoista esiin nousevien henkilöiden ja tutkimuksen aikajänteellä keskeisten toimijoiden (tutkimuskohteiden) sekä edesmenneiden tutkijoiden elinvuodet ilmoitetaan. Muutoin elinvuosia ei ilmoiteta.

¹⁴ Koivistoon kohdistuvina kuvailuina katso esimerkiksi Visuri 1995, 43–44; Seppinen 2001, passim; Suomi 2008, 18. Katso myös Pesu 2016, passim.

¹⁵ Harle & Moisio 2000, 153–154; Venäläinen 2020, passim. Katso myös Kalela 1993, 244; Ritvanen 2021, 14.

¹⁶ Näkemys esiintyy esimerkiksi julkaisuissa Visuri 1995, 18; Rausmaa 2013, passim. Vertaa Seppinen 2015, 291.

¹⁷ Presidentin valtaoikeuksista katso Suomen hallitusmuoto 94/1919, Finlex; Nevakivi 1988, 78–81.

¹⁸ Tähän palataan luvussa 1.2.2 *Turvallisuuspolitiikka ja julkisuus*.

¹⁹ Aktiivisuutta esiin tuovista tutkimuksista katso esimerkiksi Rausmaa 2013; Aunesluoma & Mitzner 2014; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016; Uutela 2017; Ritvanen 2021; Roitto & Holmila 2021; Venäläinen 2020.

²⁰ Tähän viittaavat esimerkiksi seuraavissa julkaisuissa esitetyt tulokset Rausmaa 2013; Pesu 2016; Ritvanen 2021.

²¹ Esimerkkeinä voidaan mainita Vahtola 2003; Kallenautio 2005; Visuri 2006; Meinander 2012; Tarkka 2012; Tarkka 2015; Jyränki 2017.

²² Esimerkkeinä voidaan mainita Apunen 2005; Aunesluoma 2011.

ulkopolitiikkaan sidoksissa olleiden instituutioiden historiaan kohdistuneissa töissä²³. Niiden keskeinen anti tutkielmalleni on ennen kaikkea tutkittavan aikakauden olennaisten kontekstien avaamisessa. Tosin Osmo Apunen, Juhana Aunesluoman ja Jukka Tarkan työt tarjoavat arvokasta tietoa myös Suomen turvallisuuspolitiikasta ja suomalaisesta asennoitumisesta Euroopan yhteisöön julkisten keskusteluiden näkökulmasta²⁴.

Mainittujen tutkimuksien näkökulmat ja lähestymistavat kuitenkin poikkeavat työstäni. Apunen on tarkastellut Paasikivi-Seuraa ja Ulkopoliittista instituuttia. Tarkka on puolestaan kirjoittanut Suomen turvallisuuspolitiikkaan liittyvistä teemoista pyrkien yleiskuvaan. Suomen toimintaympäristön muutoksen, Euroopan yhteisön ja Suomen turvallisuuspolitiikan välinen suhde ei ole töiden keskiössä, vaan sitä sivutaan osana muuta käsittelyä.

Juhana Aunesluoman vuonna 2011 julkaistua monografiaa *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*²⁵ voidaan hyvällä syyllä pitää keskeisenä kontribuutiona Suomen ulkosuhteiden tutkimuksessa. Se on ensimmäinen laaja, taloudellista ja poliittista näkökulmaa yhdistävä tutkimus Suomen liittymisestä Euroopan taloudelliseen integraatioon, Suomen asemasta Pohjolessa sekä Suomen kauppapolitiikasta. Aunesluoman tutkimus on kattava kokonaisuus Suomen politiikasta, joskin siinä korostuu vahvasti Suomen valtiokeskeinen politiikka ja taloudellinen näkökulma. Sen sijaan Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista käydyt julkiset pohdinnat eivät ole työn keskiössä, vaikka niitä sivutaankin osana muuta käsittelyä.

Kylmän sodan loppuvaiheisiin kohdistuvissa tarkasti rajatuissa probleemikeskeisissä historiantutkimuksissa Suomen idänsuhteisiin kytkeytyvät teemat ovat huomattavassa asemassa. Yksi tutkimuksellinen painopistealue on ollut Suomen politiikka suhteessa Viron uudelleenitsenäistymispyrkimyksiin²⁶. Tutkielmani kannalta näiden tutkimusten tunteminen on hyödyllistä, koska niissä tarkastellaan yhtä keskeistä Suomen toimintaympäristön muutosta. Tätä kautta ne auttavat hahmottamaan Suomen turvallisuuspolitiikkaa laaja-alaisesti.

Suomen turvallisuuspolitiikkaa kylmän sodan aikana sävyttänyt YYA-sopimus²⁷ ja siihen liittyneet Suomen ja Saksan suhteet, Pariisin rauhansopimuksesta

²³ Esimerkkeinä voidaan mainita Apunen 2005; Apunen 2012.

²⁴ Apunen 2005; Aunesluoma 2011; Apunen 2012; Tarkka 2015.

²⁵ Aunesluoma 2011.

²⁶ Esimerkkeinä voidaan mainita Ruokokoski 1997; Rausmaa 2013; Metsalo 2016. Ruokokoski on perustanut työnsä sanomalehtiin, valtiopäiväasiakirjoihin sekä muihin julkisiin dokumentteihin. Rausmaa on käyttänyt näiden ohella myös arkistolähteitä, mutta aineistojen salassapitoajat ovat asettaneet rajoituksia työlle. Metsalolla on ollut käytettävissään myös ulkoasiainministeriön arkistoaineistoja.

²⁷ Sopimus ystäväyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä. Sopimus solmittiin 6. huhtikuuta 1948 ja sitä jatkettiin useita kertoja.

(1947) irtautuminen sekä Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan perusratkaisu eli puolueettomuus ovat saaneet osakseen huomiota historiantutkimuksissa. Näitä teemoja tarkastelevissa töissä näkökulma painottuu yksittäiseen Suomen ulkopoliittikan tapahtumaan, siihen välittömästi liittyviin elementteihin ja usein ensisijaisesti Suomen idänpolitiikkaan.

Tematiikan suhteen Marjo Uutelan väitöskirja²⁸ Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloista ja YYA-sopimuksen Saksaa koskevista pykälistä irtautumisesta sekä hänen tutkimusartikkelinsa Suomen ja Saksan suhteista²⁹ tarjoavat arvokasta, tutkielmani kannalta pitkälti taustoittavaa, tietoa Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikasta. Samaa tarkoitusta palvelee Juha-Matti Ritvasen tutkimusartikkeli Operaatio Paxista.³⁰ YYA-sopimuksen loppuvaiheista hyödyllistä taustatietoa tarjoaa Suvi Kansikkaan artikkeli, jossa hän tarkastelee tematiikkaa osana Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa³¹, ja Viivi Berghemin pro gradu, jossa keskiössä on Mihail Gorbatšovin (1931–2022) puolueettomuustunnustus³².

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan yleiset periaatteet ovat olleet esillä etenkin artikkeleissa. Tutkielmani tematiikan kannalta on syytä nostaa erikseen esiin muutamia niistä. Juhana Aunesluoma ja Veera Mitzner ovat laatineet artikkelin Suomen ulkopoliittikan aktiivisuutta edustaneista tilanteista³³. Puolueettomuusteema on puolestaan ollut esillä Aunesluoman ja Johanna Rainio-Niemen³⁴ sekä Matti Roiton ja Antero Holmilan³⁵ artikkeleissa. Matti Pesu on puolestaan pureutunut yhteiskuntatieteellisellä mutta historiantutkimusta lähellä olevalla tavalla presidentti Koiviston ulkopoliittiseen ajatteluun³⁶ sekä Suomen ulkopoliittikan suuntaviivoista käytyyn keskusteluun³⁷. Lisäksi Pesu on tutkinut Tuomas Forsbergin kanssa julkisen mielipiteen suhdetta Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan³⁸.

Näiden töiden kiistaton anti on Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan luonteen valaisemisessa eri teemojen osalta ja keskeisten ulko- ja turvallisuuspoliittisessa ajattelussa tapahtuneiden muutosten esiin tuomisessa. Tätä kautta ne tukevat tutkielmani monipuolisesti. Tutkielmastani ne eroavat näkökulmaltaan. Työssäni se on kytketty Euroopan yhteisön jäsenyyskysymykseen. Mainituissa julkaisuissa se on muissa

²⁸ Uutela 2017.

²⁹ Uutela 2019; Uutela 2020.

³⁰ Ritvanen 2017. Operaatio Pax on nimitys Pariisin rauhansopimuksesta irtautumiseen tähdänneelle poliittiselle prosessille ja sen valmistelulle Suomessa.

³¹ Kansikas 2019.

³² Berghem 2013.

³³ Aunesluoma & Mitzner 2014.

³⁴ Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016.

³⁵ Roitto & Holmila 2021.

³⁶ Pesu 2016.

³⁷ Pesu 2017.

³⁸ Forsberg & Pesu 2017.

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan teemoissa, joskin tutkielmalleni olennaisissa sellaisissa.

Suomen länsi-integraation kannalta keskeinen tutkimus on Olli Korhosen väitöskirja. Siinä tutkimuksellinen painopiste on suomalaisten etujärjestöjen toiminnassa vuosina 1984–1994. Siinä sivutaan myös Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa kontekstoitaessa etujärjestöjen toimintaa, mutta tematiikasta käyty julkinen turvallisuuspoliittinen keskustelu ei ole työn keskiössä.³⁹ Korhosen tutkimus tarjoaa kuitenkin arvokasta valaistusta Suomen integraatiopolitiikan taloudellisista ulottuvuuksista ja auttaa siten ymmärtämään keskeisiä tutkielmani aikajänteellä vaikuttaneita ilmiöitä ja niiden taustoja.

Suomen turvallisuuspoliittinen toimintaympäristö ja siitä tehdyt arviot ovat olleet Jouni Huhtasen ja Ville Venäläisen pro gradu -tutkielmien aiheena. Siksi ne ovat tärkeitä tutkielmani kannalta ja tukevat sitä eri näkökulmista, vaikka ne eroavatkin siitä lähestymistavoiltaan. Venäläisen työ valaisee Suomen ulkoasiainministeriön sisäisiä, vuosina 1989–1995 tapahtuneita pohdintoja ja tarjoaa siten informaatiota Suomen politiikan perusteista.⁴⁰ Huhtanen on puolestaan tarkastellut aikakauslehdistön (*Kanava, Suomen Kuvalehti ja Ydin*) avulla Suomessa vuosina 1989–1992 käytyä keskustelua maan idänsuhteista ja Länsi-Euroopan integraatiosta ollen siten hyvin samankaltainen oman työni kanssa, joskin töiden lähdeaineisto ja aikajänne poikkeavat pitkälti toisistaan.⁴¹

Juha-Matti Ritvasen vuonna 2021 tarkastettu väitöskirja *Mureneva kulmakivi. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992* on Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan kannalta merkittävä kontribuutio ja omalle työlleni erityisen olennainen. Ritvanen on tarkastellut Suomen ulkopolitiikan ja kansainvälisen aseman muutosta arkistomateriaalien, haastatteluiden, lehdistöaineiston sekä muistelma- ja tutkimuskirjallisuuden kautta huomioiden Suomen poliittisen toimintaympäristön laaja-alaisesti. Mukana ovat niin Suomen idänsuhteet kuin länsisuhteet. Ritvasen työssä painopisteenä ovat YYA-sopimus ja Suomen idänsuhteet. Suomen länsipolitiikkaa katsotaan lähinnä niiden kautta. Monet niin Suomen itä- kuin länsisuhteisiin liittyneet tematiikat sanoitetaan siinä auki idänsuhteiden kannalta.⁴²

Runsaasta tutkimuksesta huolimatta Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön jäsenyyden välisestä suhteesta käyty julkinen keskustelu vaikuttaa jääneen historiantutkimuksessa vähemmälle huomiolle. Sitä on tarkasteltu ja sivuttu osana muita teemoja, mutta se ei ole noussut probleemikeskeisen tutkimuksen kysymyksenasettelun keskiöön: Tarkastelun kohteena on ollut kysymys, mitä Suomen politiikka

³⁹ Korhonen 2017.

⁴⁰ Venäläinen 2020.

⁴¹ Huhtanen 2005.

⁴² Ritvanen 2021.

oli. Sen sijaan asiaa ei ole tarkasteltu ja sanoitettu auki sen kannalta, miten Suomen politiikka näyttäytyi julkisuudessa tai mitä Suomen julkinen politiikka oli.

1.2 Suomen turvallisuuspolitiikka kylmän sodan aikana

1.2.1 Geopolitiikan ja kansallisen poliittisen kulttuurin keskeinen asema

Kylmän sodan loppuvaiheiden suomalaisen turvallisuuspoliittisen keskustelun ymmärtämiseksi on tärkeää tuntea Suomen turvallisuuspolitiikan keskeiset ominaispiirteet kylmän sodan ajalta. Tämä on olennaista, sillä ne selittävät suomalaista turvallisuuspoliittista ajattelua myös kylmän sodan lopussa: Ne edustavat sitä sosiaalista todellisuutta, jonka suhteen aikalaistoimijat hahmottivat Suomen turvallisuuspolitiikkaa⁴³. Siksi niiden tunteminen on olennaista myös tutkimuksellisesti relevanttien taustojen, kontekstien sekä käytänteiden tunnistamiseksi ja ymmärtämiseksi.

Kylmän sodan aikana Suomen turvallisuuspolitiikkaa määritteli toisen maailmansodan tilinpäätös. Sodan hävinneen Suomen oli sopeuduttava suurvallan naapuruuden, 10. helmikuuta 1947 solmitun Pariisin rauhansopimuksen ja 6. huhtikuuta 1948 solmitun YYA-sopimuksen sanelemiin realiteetteihin.⁴⁴ Tällä oli selkeät vaikutuksensa Suomen politiikkaan. On todettu, että Suomen turvallisuuspolitiikassa korostuivat hyvien idänsuhteiden vaaliminen, puolueettomuuden korostaminen, ulkopoliittisen liikkumavaran etsiminen ja pyrkimys pysytellä kansainvälistä politiikkaa sävyttäneiden suurvaltaristiriitojen ulkopuolella.⁴⁵ Käytännössä Suomen on kuitenkin arvioitu kuuluneen Neuvostoliiton etupiiriin.⁴⁶

Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta geopolitiikkaan perustuva idänsuhteiden ensisijaisuus oli keskeinen elementti. Vastaavasti tärkeässä asemassa olivat (etenkin) YYA-sopimus ja Pariisin rauhansopimus, jotka vaikuttivat Suomen turvallisuuspolitiikan juridiseen perustaan. Niiden ohella suomalaisen poliittisen kulttuurin vaikutus myös laajemmin nähtynä on syytä ottaa huomioon.

⁴³ Kylmän sodan aikainen turvallisuuspolitiikka edusti tutkimusajankohdan toimijoille historiallista kokemusta, jota he peilasivat omaan nykyisyyteensä ja odotuksiinsa/arvioihinsa tulevasta.

⁴⁴ Esimerkiksi Meinander 2018b, 333; Ritvanen 2021, 24–29. Suomen kylmän sodan aikaisesta poliittisesta suuntauksesta katso tarkemmin esimerkiksi Apunen 2005, passim; Kallenautio 2005, passim; Tarkka 2012, passim. Katso YYA-sopimuksen ehdoista Sopimus ystävydestä, yhteistoinnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä 17/1948, Finlex. Katso Pariisin rauhansopimuksen ehdoista Rauhansopimus Suomen kanssa 20/1947, Finlex.

⁴⁵ Esimerkiksi Apunen 2005, passim; Kallenautio 2005, passim; Visuri 2006, 145; Rentola 2010, 293; Roiko-Jokela & Roiko-Jokela, 2020, 124.

⁴⁶ Esimerkiksi Meinander 2012, 445; Ritvanen 2021, 11.

Ennen vuotta 2000 Suomessa tasavallan presidentillä oli maan perustuslain mukaisesti huomattavat valtaoikeudet hoitaa turvallisuuspolitiikkaa.⁴⁷ Hän esimerkiksi nimitti keskeiset virkamiehet ja ohjasi ulkovaltojen kanssa käytyjen neuvotteluiden periaatteita. Tasavallan presidentti vaikutti myös siihen, miten Suomen politiikka näyttäytyi ulospäin: ulkopoliittisista ja kauppapoliittisista julkilausumista ja kirjoituksista piti neuvotella hänen kanssaan etukäteen.⁴⁸

Presidentin vahvalla asemalla oli selkeät vaikutuksensa Suomen (turvallisuus)poliittiseen kulttuuriin. Aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu, että Suomen turvallisuuspolitiikka muodostui presidentti- ja eliittikeskeiseksi⁴⁹. Käytännössä tasavallan presidentin ohella pääministerin, ulkoasiainministerin ja ulkoasiainhallinnon ylimmän virkamiehistön on arvioitu pystyneen vaikuttamaan Suomen ulkopoliittikaan.⁵⁰

Suomen turvallisuuspolitiikka perustui kahteen pilariin eli puolustuspolitiikkaan ja ulkopoliittikaan. Suomessa puolustuspolitiikka ja sen käytännön toteutus maanpuolustus kehittivät erillään ulkopoliittikasta. Vaikka turvallisuuspolitiikan tärkeimmän osa-alueen nimeämisestä oli jonkin verran erimielisyyksiä, ulkopoliittikasta muodostui keskeisin turvallisuuspolitiikan osa-alue.⁵¹

Edellä kuvattu tilanne heijastui julkiseen turvallisuuspoliittiseen retoriikkaan. Jami Virran väitöskirjassaan tekemien havaintojen mukaan suomalaisessa julkisessa retoriikassa sotilaallinen maanpuolustus oli ulkopoliittikalle alisteisessa asemassa. Sotilaallinen maanpuolustus ja Puolustusvoimat tukivat ulkopoliittikan ja siihen keskeisesti kuuluneen puolueettomuuspolitiikan toteutumisedellytyksiä.⁵² Suomen puolustuspolitiikan suunnittelussa korostettiin julkisuuteen YYA-sopimuksesta johdettuja velvoitteita, vaikka käytännössä realistiseksi uhaksi arvioitiin Neuvostoliitto.⁵³

Tasavallan presidentin erityisavustajana työskennellyt valtiotieteiden lisensiaatti Jaakko Kalela⁵⁴ on kiteyttänyt suomalaisen turvallisuuspoliittisen ajattelun ulkopoliittisen osan perustan osuvasti. Hänen tiivistyksensä on tehty vuonna 1975, mutta se kuvaa Suomen turvallisuuspoliittista ajattelua yleisemminkin kylmän sodan ajalta:

⁴⁷ Suomen hallitusmuoto 94/1919, Finlex. Presidentin valtaoikeuksia rajoittanut perustuslakimuutos astui voimaan 1. maaliskuuta 2000 (katso Suomen perustuslaki 731/1999, Finlex).

⁴⁸ Nevakivi 1988, 78–81.

⁴⁹ Esimerkiksi Soikkanen 2003, 14; Heinonen 2011, 109–111; Forsberg & Pesu 2017, passim; Vanhanen 2017, passim.

⁵⁰ Esimerkiksi Soikkanen 2003, 14; Vanhanen 2017, passim.

⁵¹ Heinonen 2011, 109–110. Katso myös Virta 2012, 7; Tynkkynen & Jouko 2018, 140–143.

⁵² Virta 2012, 7. Katso myös Tynkkynen & Jouko 2018, 140–143.

⁵³ Tynkkynen & Jouko 2018, 140–143. Katso myös Haukkala & Vaahtoranta 2016, 57–58.

⁵⁴ Kalela toimi tasavallan presidentin erityisavustajana vuosina 1973–1983. Tämän jälkeen hän siirtyi tasavallan presidentin kanslian kansliapäälliköksi vuonna 1984.

Suomen ulkopoliittisen doktriinin lähtökohtana toisen maailmansodan jälkeen on ollut vakaumus, että Suomen ja Neuvostoliiton turvallisuusedut ovat sovitettavissa yhteen. Mikäli tässä onnistutaan ja saadaan aikaan luottamukselliset suhteet maiden välille, Suomen ei tarvitse varautua idästä tulevan uhkan torjumiseen. Tämän vuoksi se ei myöskään tarvitse ulkopuolisten valtioiden sotilaallista eikä poliittista tukea. Päinvastoin, tällainen kolmansien valtioiden sekaantuminen suomalais-neuvostoliittolaisiin suhteisiin olisi vahingollista luottamussuhteen ylläpitämisen kannalta.⁵⁵

Monet Suomen kylmän sodan aikaisesta turvallisuuspolitiikasta tehdyt tulkinat ovat korostaneet Suomen geopoliittisen aseman merkitystä ja niissä puolueettomuuspolitiikka on arvioitu turvallisuuspoliittiseksi työkaluksi, jolla oli läheinen kytkös YYA-sopimukseen.⁵⁶ Geopolitiikalla ja YYA-sopimuksella oli kiistatta vaikutusta Suomen turvallisuuspoliittisiin ratkaisuihin, mutta asiaan liittyi myös muuta. Suomalaisella ajattelulla oli oma keskeinen roolinsa.

Suomessa puolueettomuus käsitteenä politisoitiin. Tämä tarkoitti sitä, että sille annettiin erilaisia muotoja toisen maailmansodan jälkeen. Puolueettomuus ei ollut vain sota-aikainen käytäntö⁵⁷, vaan myös rauhanaikainen, ja se kytkettiin niin sisäkuin ulkopoliittisten tavoitteiden edistämiseen. Puolueettomuutta sovellettiin useilla politiikan osa-alueilla toistuvasti, minkä seurauksena siitä kehittyi osa kansallista identiteettiä: sekä poliitikot että kansalaiset käsitteellistivät Suomea – ja sen turvallisuuspolitiikkaa – puolueettomuuden kautta. Tämän takia puolueettomuus ei ollut vain ulkopoliittikan työkalu, vaan se oli konkreettisen turvallisuuden lähde ja ylpeyden aihe.⁵⁸ Vastaavalla tavalla hyvien idänsuhteiden korostamisesta ja ulkopoliittisen liikkumavaran etsimisestä on todettu muodostuneen kylmän sodan aikana Suomessa laajalti hyväksytty toimintamalli.⁵⁹

1.2.2 Turvallisuuspolitiikka ja julkisuus

Turvallisuuspolitiikka, siitä käyty julkinen keskustelu ja turvallisuuspolitiikan suhde yleiseen mielipiteeseen ovat olleet Suomen demokraattisessa järjestelmässä erityistapauksia. Maan valtiomuoto on perustunut demokratiaan, jonka ihanteisiin kuuluu kansanvalta. Tästä huolimatta julkisen mielipiteen vaikutus käytännön turvallisuuspolitiikkaan on vaihdellut Suomen itsenäisyyden aikana, koska maan geopoliittinen asema, taloudelliset realiteetit ja poliittinen kulttuuri ovat vaikuttaneet demokratian

⁵⁵ Kalela 1975, 381.

⁵⁶ Katso esimerkkeinä töistä, joissa kuvattu näkemys esiintyy Väyrynen 1988; Möttölä 1993; Väyrynen 1993; Harle & Moisio 2000; Lipponen 2008; Railo 2010; Tarkka 2012.

⁵⁷ Sodan, kriisin tai konfliktin aikainen puolueettomuus edustaa niin sanotun klassisen puolueettomuuden määritelmää. Suomessa puolueettomuus ulotettiin koskemaan myös rauhanaikaista toimintaa.

⁵⁸ Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 60–61, 77–78.

⁵⁹ Roiko-Jokela & Roiko-Jokela 2020, 124.

ihanteiden toteutumiseen⁶⁰. Julkisen mielipiteen ja turvallisuuspolitiikan vaihteleva vuorovaikutus ei ole ainoa keskeinen turvallisuuspolitiikan ja julkisuuden väliseen suhteeseen liittyvä teema.

Turvallisuuspolitiikan päämäärien takia asioita on yhtäältä salattu, vaikka Suomen turvallisuuspolitiikkaa on toteutettu demokraattisen järjestelmän sisällä ja periaatteessa demokratian ehdoilla. Toisaalta asioita on tuotu julkisuuteen, jotta poliitikalle, intresseille ja arvoille on voitu luoda ankkuripisteitä ja rakentaa kansallista identiteettiä.⁶¹

Turvallisuuspoliittiset tekstit ja lausunnot ovat olleet yhtä lailla viestintää kotimaahan kuin ulkomaille.⁶² Ne ovat kertoneet, mihin Suomi identifioi itsensä ja mihin Suomi pyrittiin identifioimaan. Kyse ei ole ollut vain viestinnästä ulos päin, vaan myös ulkoa päin tulleiden signaalien⁶³ tulkinnasta. Tätä kuvastaa se, että poliitikkojen on esimerkiksi todettu joutuneen tasapainoilemaan julkisen mielipiteen kuuntelemisen ja sen sivuuttamisen välillä⁶⁴. Poliittisen eliitin ulkopuolelta tulleet kotimaiset ja ulkomaiset signaalit ovat olleet ärsykeitä, joihin politiikkaa on sovitettu jatkuvuuden tai muutoksen muodossa.

Käytännössä turvallisuuspolitiikkaa ja sitä koskevaa julkista kommunikaatiota on lopulta vaikea edes erottaa toisistaan. Julkisuuteen annetut lausunnot, kommentit ja puheenvuorot ovat olleet osa turvallisuuspolitiikkaa. Ensinnä ne ovat palvelleet turvallisuuspoliittisia päämääriä. Toiseksi ne ovat käsitteellistäneet sitä, mitä Suomen turvallisuuspolitiikka on ollut ja miltä sen on haluttu näyttävän.⁶⁵ Tätä kautta ne ovat tuottaneet turvallisuutta muun muassa esittämällä maan vaarattomana, luomalla pidäkettä sotilaalliselle voimankäytölle ja poistamalla edellytyksiä siltä.

Suomen ulkopolitiikan presidenttikeskeisyys sekä turvallisuuspolitiikan ja julkisuuden jännitteinen suhde yhdistyivät kylmän sodan aikana muodossa, joka sävytti suomalaista turvallisuuspoliittista keskustelua voimakkaasti kylmän sodan aikana.⁶⁶ Urho Kekkosen (1900–1986) presidenttikausilla vuosina 1956–1981 Suomen turvallisuuspolitiikassa korostui aktiivinen ulkopolitiikka. Sitä toteutettiin presidenttikeskeisesti, mikä heijastui Suomen turvallisuuspolitiikan ja julkisen mielipiteen väliseen suhteeseen.⁶⁷

⁶⁰ Suomen turvallisuuspolitiikan ja yleisen mielipiteen suhteesta katso Forsberg & Pesu 2017, passim. Geopolitiikan, maailmantalouden ja poliittisen kulttuurin merkityksestä katso Meinander 2018a, 16.

⁶¹ Roitto & Holmila 2021, 92. Katso myös Harle & Moisio 2000, passim; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, passim.

⁶² Alasuutari 2017, 50–51. Katso myös Möttölä 1993, 66.

⁶³ Signaali = mikä vain havaittavissa oleva tekijä, jonka kautta ulkoista toimintaympäristöä voidaan tulkita.

⁶⁴ Forsberg & Pesu 2017, 147. Katso myös Tarkka 2015, 10–12.

⁶⁵ Katso myös Möttölä 1993, 66.

⁶⁶ Forsberg & Pesu 2017, 154–155, 158. Katso myös Rainio 2003, 5–18; Apunen 2005, 123; Rainio-Niemi 2014, 12–18.

⁶⁷ Forsberg & Pesu 2017, 154–159.

Suomen turvallisuuspolitiikka perustui niin sanottuun *ylhäältä alas -malliin*. Sen perusta muotoutui Juho Kusti Paasikiven (1870–1956) presidenttikausilla vuosina 1946–1956, mutta se hioutui huippuunsa presidentti Kekkonen valtakaudella.⁶⁸ Siinä ulkopoliittika oli yhtäältä tiukasti presidentin hallinnassa, eikä siitä ollut tapana keskustella julkisesti.⁶⁹ Toisaalta julkiset puheenvuorot olivat itsesensuurin sävyttämiä ja yksipuolisia. Tämä koski etenkin Neuvostoliittoon liittyviä asiayhteyksiä, joissa neuvostovastaiset näkemykset äärimmillään marginalisoitiin.⁷⁰

Suomalaisen turvallisuuspolitiikan luonteen ymmärtämiseksi on huomioitava, mitä *ylhäältä alas -malli* tarkoitti. Siinä haluttu päämäärä ja keinot määriteltiin eliittikeskeisesti, mutta turvallisuuspolitiikan osalta toimijuus oli käytännössä kaikilla.⁷¹ Suomen ulkopoliittikasta vallitsi yhteisvastuu, jossa julkisen mielipiteen piti tukea virallista poliittista suuntausta.⁷²

Järjestelmän taustalla vaikutti presidentti Kekkonen ajattelutapa, jonka mukaan turvallisuuspolitiikka oli uskottavaa ainoastaan, jos sillä oli kansalaisten tuki. Ajatukseen oli, että se saattoi toteutua vain, jos siitä vallitsi riittävä konsensus. Toisaalta suomalaisten ajatusmallit tulkittiin keskeisimmäksi Suomen politiikkaa määrittäväksi tekijäksi ulkovaltojen antamien tunnustusten sijaan.⁷³

Läpi kylmän sodan vuosien poliittisen eliitin näkemykset määrittivät Suomen turvallisuuspoliittista suuntausta, koska kansalle ja puolueille ei katsottu voitavan antaa vastuuta Suomen turvallisuudesta. Suomen poliittisessa kulttuurissa turvallisuuspolitiikka määriteltiin sotilaallisten uhkien, geopolitiikan ja valtiokeskeisyyden kautta. Tällöin eri kansalaisryhmien intressit ja motiivit jäivät sivuun, ja valtiojohdon korostamat kansainväliset varaukset ja velvollisuudet sekä luottamuksen saavuttaminen nousivat etualalle.⁷⁴

Edellä kuvatun seurauksena Länsi-Euroopan integraatiokehityksen aiheuttama muutos Suomen toimintaympäristössä ei näkynyt välittömästi maan politiikassa. Suomen lähentyminen Länsi-Eurooppaan oli ristiriidassa maan turvallisuuden kannalta

⁶⁸ Forsberg & Pesu 2017, 154–159.

⁶⁹ Kallentautio 2005, 317.

⁷⁰ Forsberg & Pesu 2016, 473–495; Forsberg & Pesu 2017, 156; Meinander 2018b, 333–334, 353–355. Katso myös Harle & Moisio 2000, 153.

⁷¹ Möttölä 1993, 111; Alasuutari 1996, 155, 184; Alasuutari 2017, 241; Forsberg & Pesu 2017, 154–155, 158. Katso myös Rainio 2003, 5–18; Apunen 2005, 123; Rainio-Niemi 2014, 12–18.

⁷² Möttölä 1993, 111.

⁷³ Forsberg & Pesu 2017, 154–155, 158. Katso myös Rainio 2003, 5–18; Apunen 2005, 123; Rainio-Niemi 2014, 12–18.

⁷⁴ Heinonen 2011, 111. Katso myös Alasuutari 2017, 205–223; Forsberg & Pesu 2017, 154–155.

keskeisten idänsuhteiden kanssa⁷⁵. Suomen valtiojohtoon ratkaisu oli selkeä⁷⁶. Yhtäältä talouspolitiikka ja turvallisuuspolitiikka pyrittiin erottamaan toisistaan taloudellisen länsi-integraation mahdollistamiseksi. Toisaalta asiassa edettiin varovaisesti idänsuhteiden ensisijaisuuden takia.⁷⁷ Julkisessa retoriikassa Suomen länsi-integraation turvallisuuspoliittinen ulottuvuus kiellettiin. Kun vuosien ajan oli korostettu hyviä idänsuhteita, julkisesti ei ollut soveliasta – tai turvallisuuspoliittisesti järkevää – myöntää Suomen hakeutuvan länteen vastauksena Neuvostoliiton uhalle.⁷⁸

1.3 Tehtävä ja menetelmä

Mauno Koiviston noustessa tasavallan presidentiksi vuonna 1982 Suomen kansainvälispoliittinen asema oli periaatteessa vakaa ja se perustui edelleen vahvasti idänsuhteiden ja suurvaltapolitiikan määrittämisen viitekehyksen ehdoille. Perinteiset idänsuhteiden muotoilut, suomettuneisuuden kiistäminen ja puolueettomuuden korostaminen olivat virallisen turvallisuuspoliittisen retoriikan ydintä. Suomen kansainvälispoliittinen asema vaikutti maassa käytyyn julkiseen keskusteluun.⁷⁹

Kylmän sodan loppuvaiheessa, noin 1980-luvun puolivälistä alkaen, Suomen poliittinen liikkumavara kasvoi ja maan turvallisuusratkaisuiden perusteita päivitettiin.⁸⁰ Tähän liittyi vuosina 1988–1992 ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkönä työskennelleen Jaakko Blombergin (1942–) mukaan kolme temaattista kokonaisuutta, jotka vaikuttivat Suomen turvallisuuspolitiikkaan: 1) Euroopan turvallisuusjärjestelmää sävyttäneen kahtiajaon purkautuminen; 2) Mihail Gorbatšovin toteuttama uudistuspolitiikka, Neuvostoliiton sisäinen epävakaus ja itäblokin hajaantuminen; sekä 3) Länsi-Euroopan integraatiokehitys.⁸¹

⁷⁵ Raimo Väyrynen on huomauttanut, että Suomen aktiivisuus ulkopoliitikassa tähtäsi kansainvälisen vakauden sekä Suomen aseman ja turvallisuuden parantamiseen, ei vallinneen järjestelmän kumoamiseen (Väyrynen 1993, 36). Suomen voimakas lähentyminen Länsi-Eurooppaan olisi yhtäältä voinut muuttaa kansainvälistä järjestelmää. Toisaalta se olisi herättänyt epäluuloja Neuvostoliitossa.

⁷⁶ Suomi ei ollut tässä suhteessa erityistapaus, vaan muuttuvaan toimintaympäristöön sopeutuminen oli yleiseurooppalainen ilmiö. Esimerkiksi Suomen tavoin puolueettomissa maissa Ruotsissa, Itävallassa ja Sveitsissä pohdittiin turvallisuuspoliittisen perusratkaisun eli puolueettomuuden suhdetta muuttuvaan toimintaympäristöön.

⁷⁷ Esimerkiksi Rehn 1993, 188–191, 213–215; Aunesluoma 2011, 89–90, 152–279; Korhonen 2017, 37–38. Suomen integraatiopolitiikasta laajemmin Aunesluoma 2011, passim; Korhonen 2017, passim. Suomen aiemmasta integraatiopolitiikasta katso Kalela & Turtola 1975, 45.

⁷⁸ Esimerkiksi Rehn 2003, 232; Apunen 2005, 372; Kallentautio 2005, 453; Visuri 2006, 299; Suomi 2008, 299; Aunesluoma 2011, 282–395, 398–403; Rausmaa 2013, 17–18.

⁷⁹ Apunen 2012, 141.

⁸⁰ Suomen politiikan päivittäminen nousee esiin lukuisten tutkimusten sanomassa. Katso esimerkiksi Ruokokoski 1997; Apunen 2005; Kallentautio 2005; Aunesluoma 2011; Rausmaa 2013; Aunesluoma & Mitzner 2014; Korhonen 2017; Uutela 2017; Uutela 2019; Elo 2020; Venäläinen 2020; Uutela 2020; Ritvanen 2021; Roitto & Holmila 2021.

⁸¹ Blomberg 2011, 11.

Suomen toimintaympäristössä tapahtuneilla muutoksilla oli kiistatta merkitystä maan turvallisuuspolitiikan suuntaviivojen ja länsi-integraation kannalta. On kuitenkin muistettava, että Suomen turvallisuuspolitiikan muuttuminen oli seurausta ihmisten tekemistä päätöksistä, joiden perustana olivat arviot Suomen toimintaympäristöstä ja maan politiikan tavoitteista. Näitä arvioita on esitetty julkisuuteen puheissa ja kirjoituksissa. Tämä muodostaa perustan tutkimuskysymyksilleni:

- 1) Miten Suomen toimintaympäristöä ja sen suhdetta Suomen turvallisuuspolitiikkaan arvioitiin?
 - a. Miten Suomen toimintaympäristössä tapahtuneita muutoksia määriteltiin: Olivatko ne syy muuttaa Suomen turvallisuuspolitiikkaa? Pyrittiinkö Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet säilyttämään ennallaan vai pyrittiinkö niitä muuttamaan?
- 2) Miten Suomen toimintaympäristön muutos ja turvallisuuspolitiikka suhteutui Suomen mahdollisuuksiin liittyä Euroopan yhteisöön?
 - a. Miten Euroopan yhteisön jäsenyyttä määriteltiin suhteessa Suomen turvallisuuspolitiikkaan: Oliko jäsenyys mahdollinen vai ei? Mitä edellytyksiä Suomen turvallisuuspolitiikka ja toimintaympäristö asettivat Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen?

Suomen turvallisuuspolitiikka oli valtiojohtokeskeistä⁸². Siksi tutkimuskysymyksiä lähestytään Suomen valtiojohtoa kautta. Tällöin keskeisessä asemassa ovat tasavallan presidentti, pääministeri, ulkoasiainministeri ja puolustusministeri, joiden vastuulla oli Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan suuntaviivojen määrittely ja sen johtaminen. Heidän ohellaan ulkomaankauppaministerin näkemykset liittyvät olennaisesti tutkielmani tematiikkaan, sillä Suomen toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset kytkeytyivät talouteen (Länsi-Euroopan integraatio ja idänkaupan heikkeneminen).

Valtiojohtoa ohella toimijoina on huomioitu lehdistön palstoille kirjoittaneet ja lehdistölle haastatteluita antaneet ulkoasiainhallinnon ja puolustushallinnon virkamiehet, politiikan taustavaikuttajat, politiikan kommentaattorit ja asiantuntijat, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet Suomen toimintaympäristöstä, turvallisuuspolitiikasta ja Euroopan yhteisön jäsenyyksykysymyksestä muodostuneeseen julkiseen kuvaan.

Jäsentelyltään tutkielmani noudattaa pääsääntöisesti kronologiaa, jolloin Suomen turvallisuuspolitiikan muutokset ja sitä kuvaavan keskustelun eteneminen aukeavat loogisessa järjestyksessä. Tutkielmassa on johdannon ja päätännön lisäksi kolme käsittelylukua. Niistä ensimmäisessä tarkastelun kohteena on Suomen länsisuuntaus Koiviston presidenttikausien aikana ennen vuoden 1988 loppua, jolloin

⁸² Katso luku 1.2 *Suomen turvallisuuspolitiikka kylmän sodan aikana.*

Suomen valtiojohto alkoi seurata Euroopan taloudellista yhdentymiskehitystä selonteiden ja tiedonantojen muodossa. Toisessa käsittelyluvussa keskiössä ovat Euroopan turvallisuusjärjestelmän murros ja sen suhde Suomen politiikkaan. Aikajänneeltään se ulottuu vuoden 1988 marraskuusta vuoden 1990 loppupuoliskolla tapahtuneeseen Saksojen yhdistymiseen. Kolmas käsittelyluku kattaa aikavälin vuoden 1990 lopusta vuoden 1992 alkuun, jolloin Suomen toimintaympäristö muuttui nopeasti, maan politiikkaa määriteltiin uudelleen ja Euroopan yhteisön suuntaviivat vakiintuivat Maastrichtin sopimuksen solmimisen myötä.

Kolmannessa käsittelyluvussa analyysitapa on hieman erilainen kuin muussa tekstissä, jossa Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista käytyjä keskusteluja on tarkasteltu rakentamalla niistä kronologisesti eteneviä ketjuja: Ruotsin politiikassa tapahtuneiden muutosten ja Neuvostoliiton vallankaappausyrityksen jälkeen julkinen keskustelu eräällä tapaa pirstoutui. Kun Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista esitettiin yhä enemmän näkemyksiä, niiden tarkastelu samalla tavoin kuin muussa tekstissä on tehty, ei olisi järkevän sivumäärän puitteissa hallittavissa oleva kokonaisuus. Siksi tarkastelussa korostuu Suomen käytännön politiikan suuntaviivat määritelleen valtiojohtoon toiminta käytyjen keskusteluketjujen rakentamisen sijaan.

Tutkielman aikarajaukset perustuvat tapahtumahistoriaan ja aineistolähtöisyyteen. Alkupisteen osalta lähtökohtana on Mauno Koiviston nousu presidentiksi vuonna 1982, mistä eteenpäin työ perustuu lähdeaineistosta nouseviin havaintoihin. Työn päätepiste ajoittuu alkuvuoteen 1992. Tällöin Maastrichtin sopimuksessa määriteltiin Euroopan yhteisön tulevan kehityksen suuntaviivat ja Suomen politiikassa keskustelu kääntyi kysymyksestä, *voidaanko Euroopan yhteisöön liittyä kysymykseen, haataanko yhteisön jäsenyyttä.*

Tutkielmani lähestymistapa pohjaa muutoinkin aineistolähtöisyyteen. Eri toimijat ovat puhuneet ja kirjoittaneet Suomen toimintaympäristöstä, turvallisuuspolitiikasta ja Euroopan yhteisöstä. Näiden puheiden ja kirjoitusten perusteella voidaan tunnistaa tutkittavaa tematiikkaa kuvaavia diskursseja⁸³ ja muodostaa niistä kokonaiskuva.

Kokonaiskuvan muodostamisessa keskeinen kysymys on, miten Suomen turvallisuuspolitiikkaa kuvaavista kirjoituksista ja puheista voidaan tunnistaa vallitseva ajattelutapa ja sitä haastaneet näkemykset. Ratkaisuja tähän kysymykseen lainataan Quentin Skinnerin puheaktianalyysiä koskevasta ajattelusta ja Reinhart Koselleckin (1923–2006) käsitehistoriallisista pohdintoista. Ne tukevat ennen kaikkea aineistoanalyysiä, sillä työn keskiössä ei ole tehdä käsiteanalyysiä Suomen turvallisuuspolitiikkaa jäsentävistä käsitteistä tai niiden muokkaamisesta. Niitä käytetään selvitetessä,

⁸³ Termillä viitataan tutkielmassani eri puheisiin ja kirjoituksiin sekä niiden muodostamaan kokonaisuuteen, joka kuvaa tietyinä ajankohtana esitettyjä näkemyksiä.

miten toimijat osallistuivat Suomessa käytyyn turvallisuuspoliittiseen keskusteluun: oliko heidän tarkoituksenaan tukea vai haastaa vallinnutta politiikkaa.

Tutkielman tematiikan kannalta keskeisessä asemassa ovat Suomen turvallisuuspolitiikkaan ja turvallisuusympäristöön liittyneet käsitteet ja turvallisuuspoliittista toimintaympäristöä koskeneet arviot (odotukset). Tässä suhteessa Koselleckin ajatukset käsitteiden temporaalisuudesta ovat hyödyllinen analyysityökalu. Se ohjaa huomion siihen, että käsitteillä on historiansa ja tulevaisuutensa⁸⁴. Käsite on merkinyt jotain, mutta sen merkityssisältöä voidaan pyrkiä määrittelemään uudelleen, mikä kertoo paitsi politiikassa tapahtuneesta muutoksesta niin myös toimijoiden odotuksista.⁸⁵ Tätä kautta voidaan tehdä päätelmiä puhujan tai kirjoittajan tavoitteista.

Skinnerin mukaan lausumia ja tekstejä ei voi tulkita ilman konteksteja. Niiden tunteminen on hänen mukaansa keskeistä, koska tekstin laatija tai puhuja on pyrkinyt tuottamaan jotain uutta oman aikansa keskusteluun. Siksi kontekstit on tunnettava, ja toimijan tavoitteita on peilattava niihin mahdollisimman kattavasti.⁸⁶

Kun ajatellaan asiaa kielen näkökulmasta, valmiita konteksteja ei ole olemassa, vaan tutkijan on luotava ne kielen avulla.⁸⁷ Yksi vaihtoehto kontekstoida teksti on sen vertaaminen muihin aikakauden kirjoituksiin. Niihin perehtymällä voidaan luoda tulkinta siitä, mistä ja miten analysoitavan tekstin syntyäikaan keskusteltiin.⁸⁸ Nimenomaisesti aikalaistekstien käyttö kontekstin luonnissa on olennaista, koska kukin teksti on haluttu tehdä ymmärrettäväksi nimenomaan laatimisajankohtanaan.⁸⁹

Tämä merkitsee olennaista huomiota tutkimuksen alkuperäisaineiston näkökulmasta. Sen on oltava riittävän kattava, jotta sen perusteella voidaan suhteuttaa yksittäiset puhe- ja kirjoitusaktit oman aikansa konventioihin. Toisaalta aikalaistekstien⁹⁰ avulla hahmotettuja konteksteja voidaan täydentää ja tukea aikaisemman tutkimuksen pohjalta muodostetun yleiskuvan perusteella⁹¹.

Kontekstien selvittäminen on tärkeää myös siksi, että niiden avulla voidaan tunnistaa aikakauden kielelliset konventiot, kuten yhteiset sanastot, käsitteelliset

⁸⁴ Ihalainen 1999, 40; Heinonen 2011, 24–25.

⁸⁵ Heinonen 2011, 24–25.

⁸⁶ Skinner 1988d, 106; Skinner 1988e, 275.

⁸⁷ Skinner 1988a, 64.

⁸⁸ Skinner 1978, x–xi.

⁸⁹ Skinner 1996, 148.

⁹⁰ Tutkielmassani tässä tarkoituksessa erityisesti lähdeaineistoon kuuluneiden lehtien pääkirjoituksilla on ollut keskeinen rooli. Niiden kautta on saatu yleiskuva yleisemmästä keskustelusta. Lisäksi teoksen *Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmajärjestykseen* tutkimusartikkeilla on ollut keskeinen sija kontekstin hahmottamisessa. Kyseinen teos perustuu tutkittavana ajankohtana keskeisessä asemassa olleiden tutkijoiden ja politiikan vaikuttajien työhön. Siksi se tarjoaa hyvän yleiskuvan siitä, miten Suomen ulkopoliitiikkaa hahmotettiin tapahtuma-aikana: siinä esiintyvä käsitteistö edustaa tapaa ja kieltä, jolla aikalaiset ymmärsivät Euroopan muutoksia ja Suomen politiikkaa.

⁹¹ Suomen turvallisuuspolitiikan historiallisesta kontekstista katso luku 1.2 *Suomen turvallisuuspolitiikka kylmän sodan aikana*.

erottelut, kysymyksenasettelut ja olettamukset.⁹² Tämä on Skinnerin ajattelussa keskeinen vaatimus. Hänen teesinsä on, että lausumien tai tekstin luonteen tunnistamiseksi on selvitettävä kirjoittajan *intentio* eli tämän tavoitteet tai tarkoitukset.⁹³ Tosin kyse on lähinnä tutkijan tulkinnasta ja virhetulkintojen poissulkemisesta.⁹⁴

Skinnerin mukaan keino ymmärtää, mitä toimija on ollut tekemässä, piilee hänen toiminta-aikansa kielellisissä konventioissa: siinä, mitä niiden mukaan on ollut mahdollista tehdä.⁹⁵ Nimenomaisesti teon, ei sen tuloksen, tarkastelu on Skinnerin mukaan tärkeää, mikäli intention haluaa selvittää. Ajatuksena on, että kirjoittaja/puhuja on ollut osallinen aikansa dialogiin ja siksi hänen lausumansa ovat retorisia siirtoja eli vaikuttamispyrkimyksiä. Ne saattoivat noudattaa konventioita ja olivat hyväksytyjä, jolloin voi ajatella toimijan tukeneen vallitsevaa tilaa omalla retorisella siirroillaan. Toisaalta ne saattoivat rikkoa konventioita. Tällöin on kyse Skinnerin mukaan *pointista*, joka viittaa toimijan muutoksenhakuisuuteen.⁹⁶

Konventioiden rikkominen on epäsovinnasta. Tällöin toimijan, *innovatiivisen ideologin*, on pyrittävä perustelemaan asia vallitsevien konventioiden ja positiivisten termien avulla sovinnaiseksi.⁹⁷ Käänteisesti vallitsevan tilan säilyttämiseen tähtäävä *apologisti* pyrkii nojaamaan vallitseviin konventioihin.⁹⁸ *Innovatiivisen ideologin* ja *apologistin* huomioiminen aineiston käsittelyssä ohjaa pohtimaan myös sitä, miten puhuja käytti aikansa kieltä hyödykseen. Tämä puolestaan antaa mahdollisuuden tulkita Suomen turvallisuuspolitiikasta käydyn keskustelun muutoksia entistä kattavammin.

1.4 Primäärilähteet

Suomen valtiojohtoon näkemyksiä ja Suomen virallista politiikkaa tarkasteltaessa primääriaineiston rungon muodostaa ulkoasiainministeriön julkaisema *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja* -sarja. Siihen on kerätty keskeisten poliitikkojen puheita ja lausuntoja sekä Suomen ulkopoliittikan kannalta keskeisiä asiakirjoja. Niitä hyödynnettäessä on huomioitava, että ne ovat valikoituja ja osittain lyhennettyjä, joskin lyhennykset ovat selkeästi havaittavissa.

Dokumenttien valikoituneisuus ei ole suoranainen ongelma. Yhtäältä aineistokokonaisuus muodostaa joka tapauksessa kattavan otannan tutkittavaan aihepiiriin liittyvistä puheista ja lausunnoista, ja sitä voidaan täydentää muilla

⁹² Kurunmäki 2001, 145.

⁹³ Skinner 1988b, 73; Skinner 1996, 149.

⁹⁴ Skinner 1988d, 102; Skinner 1996, 151–152.

⁹⁵ Skinner 1988b, 77.

⁹⁶ Skinner 1988c, 87; Skinner 1988d, 106; Skinner 1996, 148.

⁹⁷ Skinner 1988d, 112.

⁹⁸ Skinner 1973, 302–303.

lähdekokonaisuuksilla. Toisaalta voidaan myös olettaa, että julkaisusarjaan päätyneet lausunnot ja asiakirjat valikoinut ulkoasiainministeriö on pitänyt niitä Suomen virallista näkemystä edustavina tai muutoin merkittävinä. Siksi niiden voi katsoa muodostavan hyvän otannan valtio johdon näkemyksistä.

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja -sarjan aineistoa on täydennetty Ulkopoliittisen instituutin ylläpitämässä *EILEN-arkistossa* julkaistuilla dokumenteilla⁹⁹. Myös ne ovat valikoituja, kulloisenkin tasavallan presidentin, pääministerin, ulkoministerin, ulkomaankauppa- ja kehitysministerin, puolustusministerin ja puolustusvoimain komentajan puheita. Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa johtaneen presidentti Koiviston näkemysten tavoittamiseksi ja lähdepohjan laajentamiseksi on lisäksi hyödynnetty Keijo Immosen (1929–2013) ja Jaakko Kalelan toimittamaa lähdejulkaisua *Maantiede ja historiallinen kokemus*, joka sisältää Koiviston puheita ja lausuntoja.

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja -sarjassa, *EILEN-arkistossa* ja *Maantiede ja historiallinen kokemus* -teoksessa julkaistut dokumentit muodostavat yhdessä kattavan otannan Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan kannalta keskeisistä lausunnoista ja asiakirjoista. Niistä saatua aineistoa on täydennetty Suomen integraatiopolitiikan osalta valtioneuvoston selonteoilla ja tiedonannoilla. Niissä valtioneuvosto on tuonut eduskunnan tietoon ja parlamentaariseen keskusteluun ajankohtaisia ulko- ja turvallisuuspoliittisia teemoja. Ne ovat kuitenkin luonteeltaan erilaisia.

Selonteoissa valtioneuvosto on kuvannut Suomen politiikkaa ja tehtyjä arvioita Euroopan integraatiosta. Ne ovat olleet ennen kaikkea parlamentaarisen keskustelun pohjaksi annettuja selvityksiä, joissa Suomen politiikan suuntaviivoja ja perusteita on avattu. Tiedonannot sen sijaan ovat olleet luonteeltaan sitovampia. Niissä on ilmaistu, mitä valtioneuvosto on ollut tekemässä, ja eduskunnalla on ollut mahdollisuus äänestää hallituksen tai yksittäisen ministerin luottamuksesta.

Suomen valtio johdon ja muiden Suomen turvallisuuspolitiikasta ja Euroopan yhteisöstä käytyyn keskusteluun osallistuneiden näkemyksiä on lisäksi selvitetty sanoma- ja aikakauslehdistöaineiston avulla. Niissä huomion kohteena ovat vaikuttamaan pyrkivät tekstityypit, kuten pääkirjoitukset, kolumnit ja kantaaottavat artikkelit, joilla keskusteluun osallistuneet ovat pyrkineet vaikuttamaan käsityksiin Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista ja niiden suhteutumisesta kysymykseen Euroopan yhteisön jäsenyydestä. Niillä on myös muokattu yleistä mielipidettä. Lisäksi on huomioitu haastattelut, joissa tematiikasta on esitetty näkemyksiä. Tutkimusartikkelit ja uutiset on rajattu aineistosta pois yhtäältä sen hallittavana pitämiseksi ja toisaalta niiden periaatteessa objektiivisen luonteen vuoksi.

Suomen turvallisuuspolitiikan ollessa tutkimuskohteena neljästi vuodessa ilmestyvä ulkopoliitiikkaan erikoistunut *Ulkopolitiikka*-lehti on keskeinen lähde. Sen

⁹⁹ Aineistokokonaisuus sisältää dokumentteja vuodesta 1990 eteenpäin, joten tutkittavan ajanjakson alkuvaiheen osalta ne eivät ole täydentämässä *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja* -sarjaa.

kautta voidaan tavoittaa Ulkopoliittisen instituutin¹⁰⁰ johtajan näkemyksiä sekä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan vaikuttaneiden toimijoiden kirjoituksia ja puheiden litte- raatteja. Yleisesti ottaen lehden voi luonnehtia olleen ajankohtaisia teemoja tarkastel- leen asiantuntijakeskustelun foorumi. Siksi se on oivallinen kanava tematiikkaa kos- kevan ajattelun tavoittamiseksi.

Ulkopolitiikka-lehden sisällössä korostuu ulkopoliitiikka. Suomen turvallisuuspoli- tiikan maanpuolustukseen kytkeytyvä ulottuvuus sen sijaan jää vähemmälle. Tämän aspektin tavoittamiseksi tutkielmassani hyödynnetään Sotatieteellisen Seuran julkai- semaa *Tiede ja Ase* -julkaisua sekä kadettikunnan julkaisemaa *Kylkirautaa*. Suomessa käydyin yleisemmän tutkimustematiikkaan liittyvän asiantuntijakeskustelun tavoitta- miseksi lähdeaineistossa on mukana *Suomen Kuvalehti*. Sen julkaisupolitiikka on ollut liberaali ja sen palstoilla politiikan kommentaattorit, taustavaikuttajat ja asiantuntijat ovat pohtineet ajankohtaisia yhteiskunnallisia teemoja.

Sanomalehtiaineistossa sitoutumattomalla *Helsingin Sanomilla* on keskeinen sija. Se oli levikiltään Suomen suurin sanomalehti, mutta se tarjoaa oivallisen mahdolli- suuden Suomen turvallisuuspolitiikan tarkasteluun myös muutoin. Yhtäältä lehdellä oli läheinen suhde presidentti Koivistoon, mikä tarjosi lehden toimittajille taustatietoa Suomen politiikasta¹⁰¹. Toisaalta keskeinen Suomen ulkopoliitiikan taustavaikuttaja Max Jakobson (1923–2013) alkoi kirjoittaa lehteen ulko- ja turvallisuuspoliittisista tee- moista vuoden 1990 kesällä¹⁰².

Euroopan yhteisön jäsenyyttä koskevien näkemysten tavoittamiseksi sitoutuma- ton *Turun Sanomat* on keskeinen sanomalehti. Professori (emeritus) Osmo Apunen (1938–2022) havaintojen valossa lehti profiloitui varhaisessa vaiheessa Suomen länsi- integraatiolle ja Euroopan yhteisön jäsenyydelle myönteiseksi foorumiksi¹⁰³. Euroo- pan yhteisön jäsenyyteen kriittisesti suhtautuneen näkemyksen tavoittamiseksi kes- kustalaiset *Kainuun Sanomat* ja *Keskisuomalainen* ovat hyödyllisiä lehtiä: Euroopan yh- teisön jäsenyyden kriittisiksi kommentaattoreiksi profiloituneet pitkäaikainen ulko- politiikan vaikuttaja Keijo Korhonen (1934–2022) ja ulkoasiainneuvos Juhani Suomi (1943–) kommentoivat niiden palstoilla Suomen politiikkaa aktiivisesti¹⁰⁴.

Edellä mainittujen lehtien lisäksi primääriaineistossa on mukana muita lehtiä, joiden keskeinen tehtävä on ollut lähdeaineiston edustavuuden kasvattaminen. Tässä tarkoituksessa mukana ovat Kansalliskirjaston digikirjastossa julkaistut sitoutumaton *Etelä-Suomen Sanomat*, porvarillinen *Hufvudstadsbladet* ja porvarillinen *Uusi Suomi*. Niistä, kuten myös *Helsingin Sanomista* ja *Suomen Kuvalehdestä*, kirjoituksia on etsitty

¹⁰⁰ Ulkopoliitiikan tutkimukseen erikoistunut tutkimuslaitos. Katso tarkemmin Apunen 2012, pas- sim.

¹⁰¹ Hämäläinen 2019, 303–305; Mainio 2019, 380.

¹⁰² Korhonen 2017, 156.

¹⁰³ Apunen 2012, 159.

¹⁰⁴ Hämäläinen 2009, 20.

digitaalisen sanahaun avulla. Hakutermeinä ovat olleet *ulkopolitiikka, turvallisuuspolitiikka, maanpuolustus, puolueettomuus* ja *YYA*.

Lisäksi keskeisten kirjoitusten ja haastatteluiden löytämiseksi on käytetty apuna *Ulkopolitiikka*-lehden koottua ”Suomen ulkopoliittisten tapahtumien kronologiaa”. Siinä on nostettu esiin keskeisten ulko- ja turvallisuuspoliittisten toimijoiden haastatteluja ja kirjoituksia eri lehdistä¹⁰⁵. Kronologian avulla lehdistöaineistoa on laajennettu ja siten kasvatettu aineiston edustavuutta. Saman tarkoituksen palvelemiseksi on käytetty ulkoasiainministeriön lehdistökatsauksia, jotka ovat olleet käytettävissä maaliskuusta 1991 eteenpäin ulottuvalta ajalta.

Ulkopoliittisen instituutin ylläpitämän *Ulkopolitiikka*-lehden kronologian ja ulkoasiainministeriön lehdistökatsausten avulla kerätyt lehdet edustavat valikoitua otantaa. Niillä on kuitenkin omat etunsa. Koska sekä Ulkopoliittinen instituutti että ulkoasiainministeriö ovat seuranneet Suomen poliittista toimintaympäristöä ja arvioineet sitä, voidaan niiden keräämien ja mainitsemisen arvoisiksi katsomien lehtikirjoitusten olettaa edustavan Suomen politiikan kannalta keskeisiä näkemyksiä.

¹⁰⁵ Kronologian avulla havaitut kirjoitukset on luettu Jyväskylän yliopiston Avoimen tiedon keskuksen mikrofilmeiltä. Näin luetut lehdet on yksilöity lähdeluettelossa.

2 GEOPOLIITTISET REALITEETIT JA TALOUDELLISET INTRESSIT SUOMEN TURVALLISUUSPOLITIIKAN DILEMMANA

2.1 Idän ja lännen väliin asemoitu Suomi

Mauno Koiviston noustessa presidentiksi vuonna 1982 suurvaltojen vastakkainasettelut ja Euroopan ilmapiiriä sävyttäneet niin sanotut euro-ohjukset muodostivat uhkakuvia.¹⁰⁶ Epäselvyydet leimasivat myös Suomelle keskeisiä idänsuhteita, sillä Neuvostoliitossa Suomen presidentin vaihtuminen herätti huolta.¹⁰⁷ Suomen kansainvälinen toimintaympäristö oli kaikin puolin problemaattinen.

Suomen toimintaympäristön tapahtumat eivät muuttaneet maan käytännön politiikkaa. Suomen turvallisuuskysymyksiä lähestyttiin yleisesti ottaen jatkuvuuden kautta ja myös presidentti Koiviston toiminta painotti poliittista jatkuvuutta. Hän korosti edeltäjiensä Urho Kekkosen ja Juho Kusti Paasikiven poliittisen perinnön merkitystä.¹⁰⁸

Suomen kansainvälispoliittinen asema ja siitä tehdyt arviot heijastuivat maan turvallisuuspolitiikkaan ja sitä koskeneisiin julkisiin esityksiin. Tutkimuksissa on todettu suomalaiselle ulko- ja turvallisuuspoliittiselle, julkiselle keskustelulle ominaiseksi piirteeksi, että se liittyi toissijaisiin teemoihin eikä varsinaisia poliittisia avauksia tehty¹⁰⁹. Tämä näkyi hyvin myös Euroopan yhteisöön liittyvissä yhteyksissä.

¹⁰⁶ Esimerkiksi Apunen 2005, 291–292; Visuri 2010, 243–244; Talvitie 2020, 69; Ritvanen 2021, 28–29.

¹⁰⁷ Meinander 2012, 447. Katso myös Ritvanen 2021, 30.

¹⁰⁸ Esimerkiksi Penttilä 1992, 65; Hämäläinen 1998, 9–10; Apunen 2005, 315; Kallenautio 2005, 432, 442; Apunen 2012, 141.

¹⁰⁹ Apunen 2005, 343; Pesu 2017, 283–284.

Veikko U. J. Heinonen on todennut väitöskirjassaan, että Suomessa ulko- ja turvallisuuspoliittiset arviot muodostivat Euroopan yhteisöön liittyneiden kysymysten lähestymistavan. Siksi hänen mukaansa tematiikkaan kytkeytyneiden asioiden valmistelua ei haluttu uskoa ulko- ja turvallisuuspoliittisen eliitin ulkopuolelle.¹¹⁰ Euroopan yhteisö vaikuttaa myös analysoidun primääriaineiston valossa olleen eräänlainen tabu 1980-luvun alkupuoliskolla. Asian luonne kiteytyi *Uuden Suomen* pääkirjoituksessa vuonna 1985, kun Suomi otti askeleita kohti Eftan¹¹¹ täysjäsenyyttä:

Pelkästään keskusteleminen tästä [Euroopan yhteisön poliittisesta integraatiosta] saattaa sekin vaikuttaa hyvin herkkään suurvaltapolitiittiseen tunnelmaan ja varmasti mieluummin kielteisesti kuin myönteisesti. Siksi leikittelyminenkin näillä ajatuksilla saattaa olla liennytyksen kannalta kovin tarpeetonta.¹¹²

Aiemmin tehtyjen tulkintojen valossa Suomen varovaiselle politiikalle ja Euroopan yhteisöön liittyvän keskustelun sulkemiselle oli selvät perusteet. Kun Neuvostoliiton johtajat vaihtuivat tiuhaan vuosina 1982–1985 ja maa perusti politiikkansa sotilaallisiin arvioihin, ei Suomessa ollut halua ryhtyä suuriin ulko- ja turvallisuuspoliittisiin avauksiin¹¹³. Etenkään Länsi-Euroopan suuntaan sellaiset eivät olleet mahdollisia Neuvostoliiton epäilevän asennoitumisen takia.¹¹⁴

Suomen toimintaympäristön määrittelemien realiteettien ja maassa vallinneen ajattelutavan seurauksena länsisuhteissa eteneminen oli vaikeaa, vaikka taloudellisesta näkökulmasta sellainen oli toivottavaa.¹¹⁵ Kyse ei ollut vain Suomen toimintaympäristöä sävyttäneiden jännitteiden seurauksesta, vaan myös Suomessa vallinneella poliittisella kulttuurilla oli keskeinen vaikutus asiaan.

Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan perustavoitteeksi omaksuttiin Koiviston johdolla pyrkimys asemoida maa itä- ja länsiblokkien väliin. Tällaisesta asemasta käsin Suomen arvioitiin voivan toimia sillanrakentajana suurvaltojen välisten jännitteiden lieventämiseksi.¹¹⁶ Järjestelyllä oli selkeitä vaikutuksia Suomeen.

Yhtäältä toteutettu politiikka tuki pienvaltiorealistista turvallisuuspolitiikkaa, jossa korostuivat valtasuhteet ja historian opit. Neuvostoliitto oli suurvalta ja sen politiikka sekä intressit oli huomioitava, mikä korosti Suomen politiikassa kovan

¹¹⁰ Heinonen 2011, 118, 126. Katso myös Forsberg & Vaahtoranta 1993, 9; Vares 1999, 327; Apunen 2005, 313–315, 343; Kallenautio 2005, 432, 442.

¹¹¹ European Free Trade Association = Euroopan vapaakauppajärjestö.

¹¹² Uusi Suomi 9.4.1985. Katso suomalaisen ulkopoliittisen keskustelun vähäisyydestä myös Länsi-Savo 4.12.1983; Erkki Pennanen, *Ulkopolitiikka 2/1986*. Unto Hämäläisen mukaan keskustelua länsitematiikasta käytiin niin sanotussa Iloniemen klubissa, mutta sen toiminta oli suljettua, eikä siitä tiedotettu tiedotusvälineille (Hämäläinen 2009, 14).

¹¹³ Forsberg & Vaahtoranta 1993, 301–303; Rusi & Salovaara 1993, 137, 145–146; Meinander 2006, 221; Blomberg 2011, 53. Katso myös Vares 1999, 327; Aunesluoma 2011, 401.

¹¹⁴ Vaahtoranta 1993, 301–303; Blomberg 2011, 53. Katso myös Vares 1999, 327.

¹¹⁵ Esimerkiksi Forsberg & Vaahtoranta 1993, 302–303; Meinander 2006, 223; Aunesluoma 2011, 189; Korhonen 2017, 42.

¹¹⁶ Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 69–70.

turvallisuuden periaatteita ylitse talouden.¹¹⁷ Toisaalta sen on arvioitu auttaneen asemoimaan Suomea kauemmaksi Neuvostoliitosta.¹¹⁸

Suomen toimintaympäristöstä tehdyistä, turvallisuuspolitiikan jatkuvuuteen kannustaneista arvioista huolimatta Suomen länsisuuntaus alkoi edetä Koiviston ensimmäisen presidenttikauden aikana. Hänen muistelmiensa valossa vuosi 1984 muodostui Suomen länsisuuntaukselle keskeiseksi virstanpylvääksi: Kun Natoon¹¹⁹ kuulunut Portugali oli jättämässä Eftan ja liittymässä Euroopan yhteisöön, tulkittiin Eftan turvallisuuspoliittisen luonteen muuttuvan. Siitä oli muodostumassa ”korostetusti Pohjoismaiden ja Euroopan puolueettomien maiden foorumi ja siten Suomen luonnollinen yhteistyöpiiri Länsi-Euroopassa.”¹²⁰ Suomen valtiojohto korosti myös julkisuudessa, että Eftasta oli muodostumassa turvallisuuspoliittisesta näkökulmasta tarkasteltuna puolueettomien maiden järjestö.¹²¹

Toimintatavalle oli selvät perusteet. Yhtäältä sen taustalla on todettu vaikuttaneen sen, että suurvaltojen jännitteiden sävyttämässä toimintaympäristössä Suomen valtiojohto pyrki erottamaan kauppapolitiikan ja ulkopolitiikan toisistaan. Ajatuksena oli, että Suomi osallistui läntiseen yhteistyöhön yhteiskunnallisista ja taloudellisista lähtökohdista. Vallitsevana ajatuksena oli, että puolueettomuuden oli asetettava yhteistyölle rajat.¹²² Toisaalta Suomen politiikalle on tulkittu leimalliseksi, että läntisen liikkumavaran saavuttamiseksi oli ylläpidettävä Neuvostoliiton luottamusta Suomen politiikkaa kohtaan.¹²³

Idänsuhteilla oli vaikutuksensa Suomen ja Euroopan yhteisön suhteisiin. Sama koski myös yleisempää Suomen ja länsieurooppalaisten järjestöjen lähentymistä. Suomen (kauppa/talous)poliittiset ratkaisut oli perusteltava niin, etteivät ne näyttäytyneet maan ulkopolitiikan muutoksena.¹²⁴ Tämä nousi esiin vuoden 1985 jälkipuoliskolla, kun Suomen ja Eftan väliset suhteet tiivistyivät.

Suomalainen pitkän linjan diplomaatti ja politiikan taustavaikuttaja Max Jakobson arvioi ja perusteli Suomen turvallisuuspolitiikan lähtökohtia *Uuden Suomen* haastattelussa elokuussa 1985. Hänen mukaansa Suomi ei ollut tavoitellut eikä tavoittelisi jatkossakaan turvallisuutta sotilasliittojen jäsenyyden kautta. Sen sijaan Suomen turvallisuuspolitiikan ydintä oli puolueettomuus.¹²⁵

¹¹⁷ Rehn 1993, 189; Pesu 2017, 284. Katso myös Seppinen 2001, 662–663.

¹¹⁸ Harle & Moisio 2000, 154–155; Apunen 2005, 317; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, passim; Särkkä 2019, 47–49.

¹¹⁹ North Atlantic Treaty Organization = Pohjois-Atlantin puolustusliitto.

¹²⁰ Koivisto 1995, 227–278. Katso myös Seppinen 2001, 693–696; Korhonen 2017, 87.

¹²¹ Ulkomaankauppaministeri Jermu Laineen puhe Mikkelin seudun Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 29.10.1985; Ote ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen alustuksesta Suomi-Neuvostoliitto-Seuran keskusjohtokunnan kokouksessa 29.10.1985 (lehdistötiedote), ULA 1985.

¹²² Esimerkiksi Forsberg & Vaahtoranta 1993b, 302; Möttölä 1993, 75; Rusi & Salovaara 1993, 137, 145–146; Aunesluoma 2011, 404–406.

¹²³ Esimerkiksi Meinander 2012, 339–342; Ritvanen 2021, 27.

¹²⁴ Aunesluoma 2011, 399.

¹²⁵ Max Jakobson (haastattelu), *Uusi Suomi* 18.8.1985.

Siksi Jakobsonin mukaan Suomen turvallisuuspolitiikan lähtökohtana oli ollut ja olisi myös jatkossa, että ”tahdomme pysytellä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella”. Suomen tavoitteet olivat Jakobsonin mukaan selvät. Maan kansainvälisessä toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset herättivät hänessä kuitenkin huolta: koska Euroopan poliittisten kehityskulkujen ennakointi oli vaikeutunut, kansainväliset ristiriidat eivät olleet enää yhtä selväpiirteisiä kuin aiemmin.¹²⁶

Suomen toimintaympäristön epäselvyydet eivät Jakobsonin mielestä antaneet aiheutta muuttoa Suomen turvallisuusratkaisuja. Hän arvioi, että Suomen oli pysyttävä vällinneissa kansainvälispoliittisissa asemissaan, eikä maa voisi ajan mittaan kytkeä itseään Länsi-Eurooppaan. Tätä Jakobson perusteli sillä, että länsieurooppalaisten valtioiden ulkopoliittikka oli täysin erilaista kuin Suomen: ”eiväthän Euroopan NATO-maat pyri pysyttelemään suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella.”¹²⁷

Keskeisen politiikan kommentaattorin ja vaikuttajan näkemykset olivat selvät. Suomen ei pitänyt liittyä Euroopan yhteisöön ja länsi-integraatiossa oli huomioitava Suomen turvallisuuspolitiikan peruslähtökohdat. Ne piti säilyttää ennallaan. Suomen turvallisuuspolitiikan jatkuvuus oli myös virassa olleiden ministerien perussanoma¹²⁸.

Sosiaalidemokraatti, ulkomaankauppaministeri Jermu Laine (1931–) painotti eri yhteyksissä Suomen (turvallisuus)politiikan jatkuvuutta sekä Suomen läntisen yhteistyön luonnetta ja rajoja. Hän korosti edustustopäälliköiden neuvottelupäivillä Helsingissä 21. elokuuta 1985, että vaikka Suomi osallistui läntiseen teknologiayhteistyöhön, raja kulki sotilasteknologian kehittämisessä. Lähtökohtana oli Laineen mukaan, että sellaiseen ”Suomi ei tule missään vaiheessa osallistumaan”. Eftan osalta hän painotti järjestön rakennetta. Laine huomautti Mikkelin seudun Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa, että Portugalin jäädessä pois Eftan toiminnasta, siihen kuului kuusi Suomen kanssa ”hyvin samantapaista pikkuvaltiota, joista enemmistö sitä paitsi on puolueettomia.”¹²⁹

Keskustalainen, ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen (1946–) puolestaan kiisti Suomen ulkopoliittisen suuntauksen muuttumisen. Hänen mukaansa Suomessa tehdyt taloudelliseen ja teknologiseen yhteistyöhön liittyneet ratkaisut ja maan ulkopoliittikka oli ”pyrityt näkemään toisiinsa liittyvinä” ja tulkittu merkiksi muutoksesta

¹²⁶ Max Jakobson (haastattelu), Uusi Suomi 18.8.1985.

¹²⁷ Max Jakobson (haastattelu), Uusi Suomi 18.8.1985.

¹²⁸ Katso Ulkomaankauppaministeri Jermu Laineen kauppapoliittinen katsaus edustustopäälliköiden neuvottelupäivillä Helsingissä 21.8.1985; Ulkomaankauppaministeri Jermu Laineen puhe Mikkelin seudun Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 29.10.1985; Ote ulkomaankauppaministeri Paavo Väyrysen alustuksesta Suomi-Neuvostoliitto-Seuran keskusjohtokunnan kokouksessa 29.10.1985 (lehdistötiedote), ULA 1985. Katso myös Hämäläinen 1998, 16.

¹²⁹ Ulkomaankauppaministeri Jermu Laineen kauppapoliittinen katsaus edustustopäälliköiden neuvottelupäivillä Helsingissä 21.8.1985; Ulkomaankauppaministeri Jermu Laineen puhe Mikkelin seudun Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 29.10.1985, ULA 1985.

Suomen politiikassa. Tällaiset väitteet Väyrynen totesi perusteettomiksi ja korosti, ettei liittyminen Eftan täysjäseneksi vaikuttaisi Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin.¹³⁰

Ministerit korostivat idänsuhteiden ja Suomen puolueettomuuden merkitystä. Niiden asema ei ollut muuttumassa. Suomen valtiojohdon näkemyksillä oli keskeinen sija maan turvallisuuspolitiikasta muodostuvan kuvan luoja ja muokkaajana, mutta myös julkisella sanalla oli oma tehtävänsä. Sen olisi pitänyt tukea valtiojohdon määrittelemää poliittista suuntausta.

Tämän suhteen ulkoasiainministeri Väyrysellä oli huomautettavaa lehdistölle. Hän painotti, että Suomen ulkopolitiikka ei ollut muuttunut, eikä se ollut muuttumassa. Siksi muuhun viittaavaa viestiä ei pitänyt levittää: ”meidän on aina syytä kiinnittää huomiota myös siihen, miltä toimintamme näyttää muiden maiden näkökulmasta. Oleellista ei siis ole vain se mitä Suomi tekee, vaan myös se miten me toimimme ja mitä Suomessa sanotaan ja kirjoitetaan.”¹³¹

2.2 Suurvaltaliennytyistä ja Länsi-Euroopan taloudellisen integraation syventymistä

Professori Henrik Meinander on todennut, että vuoden 1986 alussa voimaan tullut Suomen täysjäsenyys Eftassa perustui ennen kaikkea maan taloudellisten intressien palvelemiseen. Hän on jatkanut tulkintaansa niin, että Efta-ratkaisun taustalla vaikutti ”pidemmälle tulevaisuuteen ulottuva pyrkimys vahvistaa Suomen taloudellista ja yhteiskunnallista yhdentymistä Länsi-Eurooppaan”¹³². Näin saattoi hyvin olla Suomessa kulussien takaisessa poliittisessa suunnittelussa.

Kirjallisuuden valossa Suomen politiikka jatkui kuitenkin harkitsevana ja perinteisiä muotoiluja noudattavana.¹³³ Näin siitä huolimatta, että Eftan täysjäsenyys toteutettiin ilman etukäteiskonsultaatioita Neuvostoliiton kanssa.¹³⁴ Euroopan yhteisön

¹³⁰ Ote ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen alustuksesta Suomi–Neuvostoliitto-Seuran keskusjohdokunnan kokouksessa 29.10.1985 (lehdistötiedote), ULA 1985.

¹³¹ Ote ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen alustuksesta Suomi–Neuvostoliitto-Seuran keskusjohdokunnan kokouksessa 29.10.1985 (lehdistötiedote), ULA 1985.

¹³² Meinander 2006, 223.

¹³³ Esimerkiksi Forsberg & Vaahtoranta 1993, 302; Vares 1999, 327; Jakobson 2003, 277; Aunesluoma 2011, 399–400; Seppinen 2015, 291.

¹³⁴ Esimerkiksi Meinander 2012, 453–454; Ritvanen 2021, 33. Suomen ratkaisun on todettu aiheuttaneen jonkin verran huomautuksia Neuvostoliiton ulkoministeriöstä (Meinander 2012, 453–454; Ritvanen 2021, 33), mutta kuten Juhana Aunesluoma on huomauttanut, tärkeintä oli, että korkein Neuvostoliiton johto ei puuttunut Suomen integraatoratkaisuun. (Aunesluoma 2011, 395. Katso myös Ritvanen 2021, 33.) Tämä voidaan nähdä hienoisena merkinä siitä, että Neuvostoliiton kielteinen suhtautuminen Suomen läntiseen yhteistyöhön oli lieventynyt. On kuitenkin huomattava, että Neuvostoliiton asennoitumisen Suomen puolueettomuuspolitiikkaan on todettu muuttuneen hitaasti, mikä heijastui Suomen kansainvälispoliittiseen asemaan (Suomi 2008, 309; Blomberg 2011, 54–55; Ritvanen 2021, 33).

jäsenyyden ja Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta Eftan täysjäsenyydellä oli kuitenkin keskeinen merkitys. Henrik Meinander on todennut, että Suomen täysjäsenyys Eftassa merkitsi maan länsi-integraatiossa uuden vaiheen alkua: se sitoi Suomen tiivimmin osaksi Länsi-Euroopan poliittisia prosesseja.¹³⁵

Muutos suomalaisessa julkisessa asennoitumisessa Länsi-Euroopan integraatiokehitykseen ei kuitenkaan ollut välitön¹³⁶. Ulkoasiainministeriön entinen poliittisen osaston päällikkö Jaakko Blomberg on kuvannut asiaa niin, että se tapahtui asteittain Euroopan yhteisön ja Eftan yhteistyön tiivistyessä. Suomen aikaisempi varauksellinen integraatiopoliittinen suuntaus alkoi kehittyä ”vähittäiseksi luopumiseksi ylikansallisen päätöksenteon vastustamisesta, mikä merkitsi asteittaista irrottautumista puolueettomuuspolitiikasta.”¹³⁷

Eftan täysjäsenyydellä oli kiistatta merkitystä Suomen politiikan suuntaviivojen kannalta. Suomen turvallisuuspolitiikan näkökulmasta jäsenyyden keskeinen vaikutus oli, että se sitoi Suomen aikaisempaa läheisempään vuorovaikutukseen läntisten järjestöjen kanssa. Läntiseen organisaatioon sitoutumisen keskeisyys avautuu muiden samoihin aikoihin tapahtuneiden muutosten kautta.

Suomen kansainvälisessä toimintaympäristössä tapahtui useita merkittäviä muutoksia, jotka vaikuttivat tehtyihin arvioihin siitä, mitä maan politiikan pitäisi olla. Tapahtuneet muutokset koskivat maan yleistä toimintaympäristöä, mutta myös täsmällisemmin idänsuhteita ja länsisuhteita. Vaikutuksiltaan kehityskulut olivat kaksijakoisia, sillä niiden arvioitiin avaavan mahdollisuuksia, mutta samalla ne loivat myös haasteita Suomen politiikalle.¹³⁸

Yleisen tason muutosta edusti kansainvälisten jännitteiden lientyminen, mikä avasi Suomelle poliittista liikkumavaraa. Idänsuhteiden osalta muutokset koskivat sekä taloutta että arvioita Neuvostoliiton poliittisesta johdosta. Suomessa koettiin Mihail Gorbatšovin valtaannousu positiivisena muutoksena. Poliittisen tason myönteisen kehityksen vastapainona idänkauppa heikkeni, mikä korosti läntisten markkinoiden merkitystä.¹³⁹

Edellä esitetyn mukaan toimintaympäristön muutokset tarjosivat Suomelle mahdollisuuden aktiiviseen politiikkaan ja loivat jopa tarpeen suuntautua taloudellisista syistä Länsi-Eurooppaan. Suomen toimintaympäristöön vaikuttivat kuitenkin myös Länsi-Euroopan tapahtumat, jotka muodostivat yleisen tason ja idänsuhteiden myönteisen kehityksen vastapainona haasteita Suomelle: tutkimuksissa on todettu, että (Länsi-)Euroopan integraatio – niin Euroopan yhteisön sisällä kuin sen ja Eftan

¹³⁵ Meinander 2006, 223.

¹³⁶ Analysoidussa alkuperäisaineistossa tematiikka ei ollut esillä.

¹³⁷ Blomberg 2011, 65.

¹³⁸ Aunesluoma 2011, 381, 398; Korhonen 2017, 51, 84–85.

¹³⁹ Aunesluoma 2011, 381, 398; Korhonen 2017, 84–85.

välillä – alkoi syventyä hiljaisen jakson jälkeen kohti tiiviimpää poliittis-taloudellista rakennetta¹⁴⁰.

Kokonaiskuvassa Suomella oli motiiveja lähentyä Länsi-Eurooppaa, ja maa oli Eftan kautta kytköksissä tiivistyvään Länsi-Euroopan integraatioon. Tästä ja idänsuh-teissa tapahtuneesta myönteisestä kehityksestä huolimatta Suomen politiikan suunta-viivat säilyivät ennallaan. Keskeinen syy oli maan turvallisuuspolitiikassa.

Suomessa maan toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset arvioitiin ristiriitaisiksi. Ne avasivat lisää poliittista liikkumavaraa, mutta samanaikaisesti voimakkaaseen länsisuuntaukseen liittyi Suomen turvallisuuspoliittisten valintojen takia ongelma: taloudellisista lähtökohdista toteutettu lähentyminen Euroopan yhteisöön olisi voinut tuoda mukanaan poliittisia velvoitteita. Tämä ei ollut vain Suomea koskeva haaste. Myös muut Euroopan puolueettomat maat eli Ruotsi, Itävalta ja Sveitsi olivat vastaavan tilanteen edessä.¹⁴¹

Tematiikka nousi esiin pohjoismaisesta näkökulmasta 15. lokakuuta 1986 presidentti Mauno Koiviston esitelmöidessä Paasikivi-Seurassa. Hänen esitelmänsä koski Pohjois-Euroopan turvallisuutta, mutta se sisälsi myös yleisempiä arvioita ja poliittisia näkemyksiä. Koiviston perusviesti oli, että Suomelle keskeinen Pohjois-Eurooppa oli vakaa Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutoksista huolimatta. Vastaavalla tavalla alueen maiden turvallisuusratkaisut olivat hänen mukaansa osoittautuneet kestäviksi ja vakaa tilanne vastasi myös ulkopuolisten valtioiden etuja.¹⁴²

Tältä osin Koiviston puhe oli vallitsevan tilan arviointia, mutta Koivistolla oli myös poliittinen viesti sanottavanaan. Hänen mukaansa Pohjoismaiden asemaan vaikuttanutta ulkoista kehitystä oli seurattava aktiivisesti ja siihen oli pyrittävä vaikuttamaan. Koivisto painotti, että ”Pienten valtioiden olisi erityisesti kiinnitettävä huomiota näkemyksiin, tulkintoihin, pelkoihin ja tietoihin pyrkimyksiin muissa maissa ja varsinkin suurvalloissa.” Keskeistä oli luottamuksen herättäminen.¹⁴³

Koiviston näkemys oli selkeä. Pienten valtioiden oli huomioitava suurvaltojen intressit ja yleisen edun nimissä vältettävä niiden vastaisia ratkaisuja. Suomen yleisemmän sillanrakentajan rooliin tähänneen toiminnan kannalta katsoen tämä voidaan tulkita viestinä Ruotsille (ja myös puolueettomalle Itävallalle): sanomana oli, että Euroopan muutokset eivät olleet syy liian suuriin poliittisiin avauksiin. Toisaalta näkemys perusteli myös Suomen politiikkaa.

Suomalaisesta näkökulmasta Koivisto korosti luottamuksen herättämisessä YEA-sopimuksen merkitystä ja kytki Suomen politiikan perusteet siihen. Se lisäsi

¹⁴⁰ Esimerkiksi Kallenautio 2005, 453–457; Aunesluoma 2011, 380–382; Korhonen 2017, 83–85.

¹⁴¹ Esimerkiksi Kallenautio 2005, 453–457; Aunesluoma 2011, 380–382. Tematiikasta myös Kallenautio 2005, 469–471; Aunesluoma 2011, 409.

¹⁴² Tasavallan presidentti Mauno Koiviston esitelmä ”Pohjois-Euroopan turvallisuus, Kehityksen tarkastelua” Paasikivi-Seurassa 15.10.1986. Julkaistu Ulkopoliittikka 4/1986.

¹⁴³ Tasavallan presidentti Mauno Koiviston esitelmä ”Pohjois-Euroopan turvallisuus, Kehityksen tarkastelua” Paasikivi-Seurassa 15.10.1986. Julkaistu Ulkopoliittikka 4/1986.

Suomen turvallisuuspoliittista uskottavuutta, eikä sisältänyt ”pienintäkään uhkaa muita maita vastaan”. Sen sijaan Suomen turvallisuudelle sen merkitys oli keskeinen.¹⁴⁴

Koiviston sanoman mukaan Suomen keskeinen toimintaympäristö ja viitekehys Pohjois-Eurooppa oli vakaa. Myöskään Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet eivät olleet muuttumassa. Suomen toimintaympäristö oli kuitenkin muuttumassa Pohjois-Euroopan ulkopuolella.

Ulkopoliittisen instituutin johtaja Kari Möttölä (1945–) kytki Suomen turvallisuuspoliittisen aseman muutoksen kansainvälistymiseen. Hänen mukaansa Suomen tärkein toimintaympäristö oli Eurooppa, joka oli ”syvälisten muutosten edessä”. Hän huomautti *Ulkopolitiikka*-lehden pääkirjoituksessa, että niihin osallistumiselta ei voitaisi välttyä. Oma keskeinen sijansa käynnissä olleissa muutoksissa oli Eftan ja Euroopan yhteisön suhteiden järjestämisellä. Sen osalta Möttölä arvioi, että Suomen ja muiden Eftan jäsenmaiden oli helpompi lähentää suhteitaan Euroopan yhteisöön kuin aiemmin.¹⁴⁵

Aiempaa paremmista läntiseen yhteistyöhön osallistumismahdollisuuksista huolimatta Möttölä arvioi Suomen perinteisen turvallisuuspoliittisen suuntauksen olevan säilyttämisen arvoinen: Euroopan yhteisön poliittinen yhdentyminen sekä Yhdysvaltojen, Nato-Euroopan (Möttölä termi; hän viittasi sillä Länsi-Eurooppaan) ja Neuvostoliiton taloudellisten ja poliittisten suhteiden muotoutuminen sisälsivät epävarmuustekijöitä, jotka hänen mukaansa oli otettava huomioon Suomen politiikassa. Möttölä mukaan oli selvää, että ”Puolueettomien maiden on jatkossakin pidettävä selvä raja taloudellisen ja sotilaallisen yhteistyön välillä”. Tämä ei muuttuisi, vaikka tulevaisuudessa Yhdysvallat mahdollisesti vetäytyisi Euroopasta.¹⁴⁶

Möttölä esitti Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan integraatiokehityksen välisen suhteen olevan sinänsä selkeä. Keskeinen kysymys kietoutui siihen, että Euroopassa vallinnut kansainvälispoliittinen järjestelmä oli monimutkaistumassa ja hajaantumassa. Siksi hänen mukaansa tulevaisuudessa selkeän rajalinjan vetäminen taloudellisen ja sotilaallisen yhteistyön välille olisi aikaisempaa vaikeampaa.¹⁴⁷ Tätä rajanvetoa puolueettomat maat eivät voisi kuitenkaan välttää.¹⁴⁸ Siksi Möttölä arvioi, että edessä voisi olla ongelmia:

¹⁴⁴ Tasavallan presidentti Mauno Koiviston esitelmä ”Pohjois-Euroopan turvallisuus, Kehityksen tarkastelua” Paasikivi-Seurassa 15.10.1986. Julkaistu *Ulkopolitiikka* 4/1986.

¹⁴⁵ Kari Möttölä, *Ulkopolitiikka* 4/1986.

¹⁴⁶ Kari Möttölä, *Ulkopolitiikka* 4/1986.

¹⁴⁷ Kari Möttölä, *Ulkopolitiikka* 4/1986.

¹⁴⁸ Kari Möttölä, *Helsingin Sanomat* 19.1.1987.

Puolueettomien rooli sotilaallisissa, poliittisissa ja niihin liittyvissä taloudellisissa suhteissa on tulevaisuudessa vaativa tehtävä puolueettomien lännen politiikalle. Puolueettomien ja lännen suhde tulee ongelmallisemmaksi ja siinä on aineksia ristiriidoille.¹⁴⁹

Suomen länsisuhteiden järjestäminen oli haasteistaan huolimatta ajankohtainen teema, mitä kuvastaa Jermu Laineen kommentti huhtikuun 1987 lopussa: Suomen hallituksen vaihduttua entinen ulkomaankauppaministeri Laine arvioi, että hänen seuraajansa vaikein tehtävä olisi luoda suhteet Länsi-Eurooppaan.¹⁵⁰ Suomen kauppapolitiikan keskeinen suunta oli lännessä ja ratkaistavat haasteet siellä, mutta turvallisuuspoliittisesti idänsuhteet olivat tärkeimmät.

2.3 Euroopan taloudellinen yhdentymisen seurantaan

Länsi-Euroopan integraatio muutti Suomen taloudellista toimintaympäristöä, millä oli keskeinen vaikutus suomalaisten toimintaan. Suomen kauppapolitiittinen eliitti alkoi seurata Euroopan yhteisön ja Eftan lähentymistä viimeistään vuonna 1988. Samalla järjestöjen keskinäisen vuorovaikutuksen Suomeen kohdistuneita seurauksia alettiin tarkkailla.¹⁵¹

Taloudellisesta kiinnostuksesta huolimatta Suomen turvallisuuspolitiikan julkilausuttuna perustana säilyi halu pysytellä suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella. Suomi pyrittiin määrittelemään suurvaltojen johtamien blokkien välimaastoon ja maan integraatiopolitiikan rajat määriteltiin puolueettomuuspolitiikan kautta. Presidentti Mauno Koivisto, kokoomuslainen pääministeri Harri Holkeri (1937–2011), sosiaalidemokraatti ulkoasiainministeri Kalevi Sorsa (1930–2004) ja ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkö Matti Kahiluoto (1931–2018) myönsivät julkisesti Euroopan integraation tarjoamat taloudelliset edut, mutta määrittelivät integraatiokehityksen turvallisuuspoliittisesti vaikeaksi asiaksi.¹⁵²

Suomen poliittisen johdon julkisissa lausumissa korostuivat vuosien 1987–1988 taitteessa arviot siitä, että Euroopan yhteisön sisäisen integraation tiivistyminen

¹⁴⁹ Kari Möttölä, Helsingin Sanomat 19.1.1987.

¹⁵⁰ Jermu Laine (haastattelu), Hufvudstadsbladet 30.4.1987.

¹⁵¹ Apunen 2005, 352; Aunesluoma 2011, 400–401; Korhonen 2017, 153. Euroopan integraatio alkoi nousta kasvavissa määrin lehdistön palstoille (katso myös Korhonen 2017, 92), mutta Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoihin ei suoranaisesti kajottu. Toki on huomattava, että Suomen valtiojohdon turvallisuuspoliittisesti ongelmallisena pitämisen tematiikan esiin nostaminen haastoi vallinnutta turvallisuuspoliittista kulttuuria: lehdistö ei enää vaiennut täysin tematiikasta, vaikka valtiojohto tulkitse sen problemaattiseksi.

¹⁵² Pertti Salolainen (haastattelu), Hufvudstadsbladet 16.7.1987; Matti Kahiluoto, Helsingin Sanomat 13.12.1987; Tasavallan presidentin uudenvuoden puhe 1.1.1988, ULA 1988; Ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen esitelmä ”Länsi-Euroopan integraatio” 107. maanpuolustuskurssilla Helsingissä 29.3.1989, ULA 1989; Aunesluoma 2011, 400–401; Korhonen 2017, 153. Vastaavat näkemykset olivat olleet esillä ulkoasiainministeri Väyrysen lausumissa keväällä 1987 (Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Ruotsin ulkopoliittisessa instituutissa 6.3.1987 ”Vuosikymmen Suomen ulkopoliittikkaa 1977–1987”, ULA 1987).

vaikuttaisi Suomeen.¹⁵³ Pääministeri Holkeri arvioi Paasikivi-Seurassa 3. syyskuuta 1987 pitämässään luennossa, että Suomen olisi todennäköisesti raivattava kaupan esteitä sitä mukaa kuin Euroopan yhteisö toteuttaisi Euroopan sisämarkkinoita. Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta muutokset esitettiin kuitenkin vähäisinä: Holkeri painotti Suomen politiikan muutosten olevan hienosäätöä ja maan säilyttävän toisen maailmansodan jälkeisen kauppapoliittisen linjansa sekä itsenäisen kansallisen päätöksenteon.¹⁵⁴

Suomen ulkopoliittinen johto toi esiin, että taloudellista yhteistyötä Euroopan yhteisön kanssa voitiin tehdä.¹⁵⁵ Presidentti Koiviston mukaan Suomi oli jopa riippuvainen sellaisesta. Siksi Eftan ja Euroopan yhteisön keskinäisen yhteistyön suuntaviivoja oli hänen mukaansa seurattava tarkasti samoin kuin yhteisön sisäistä kehitystä.¹⁵⁶

Julkisuuteen kuitenkin korostettiin, että taloudellisessa yhteistyössä edettäisiin maltilla ja tasapainoisesti. Ulkoasiainministeri Sorsa toi tämän näkökulman esiin esitelmöidessään Paasikivi-Seurassa Suomen Eurooppa-politiikasta. Hänen mukaansa Suomi pyrki turvaamaan taloudelliset etunsa "tasapainoisin kauppapoliittisin sopimusjärjestelyin". Lähtökohtana oli, että niiden suhteen Suomi oli vapaa toimimaan, koska ne eivät olleet osa puolueettomuuspolitiikkaa.¹⁵⁷

Sorsa ja ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkö Matti Kahiluoto korostivat, että Suomen integraatiopolitiikassa raja kulki Euroopan yhteisön jäsenyydessä. Se ei ollut Suomelle mahdollinen vaihtoehto: käytettävissä olleiden tietojen mukaan yhteisöstä oli kehittymässä poliittinen unioni, jonka ylikansallinen päätöksenteko estäisi Suomea harjoittamasta puolueettomuuspolitiikkaansa.¹⁵⁸ Euroopan yhteisön jäsenyyden sijaan Suomen politiikalle keskeiseksi kysymykseksi määriteltiin laaja-alainen yhteistyö ja kollektiivinen turvallisuus. Suomen politiikan lähtökohtana oli, että Eurooppa pitäisi ymmärtää Atlantilta Uralille ulottuvana kokonaisuutena ja tehtyjen ratkaisuiden pitäisi palvella ideologisten vastakkainasetteluiden purkamista.¹⁵⁹

¹⁵³ Esimerkiksi Pääministeri Harri Holkerin Urho Kekkosen -muistoluento Paasikivi-Seurassa 3.9.1987; Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsan esitelmä "Suomi Euroopassa" Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 27.11.1987, ULA 1987; Matti Kahiluoto, Helsingin Sanomat 13.12.1987; Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1988, ULA 1988; Hämäläinen 1998, 26; Apunen 2005, 349, 353.

¹⁵⁴ Pääministeri Harri Holkerin Urho Kekkosen -muistoluento Paasikivi-Seurassa 3.9.1987, ULA 1987; Hämäläinen 1998, 26; Apunen 2005, 349, 353; Aunesluoma 2011, 383.

¹⁵⁵ Esimerkiksi Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsan esitelmä "Suomi Euroopassa" Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 27.11.1987, ULA 1987; Matti Kahiluoto, Helsingin Sanomat 13.12.1987; Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1988, ULA 1988; Apunen 2005, 353.

¹⁵⁶ Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1988, ULA 1988.

¹⁵⁷ Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsan esitelmä "Suomi Euroopassa" Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 27.11.1987, ULA 1987; Apunen 2005, 353.

¹⁵⁸ Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsan esitelmä "Suomi Euroopassa" Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 27.11.1987, ULA 1987; Matti Kahiluoto, Helsingin Sanomat 13.12.1987. Sorsan näkemyksistä katso myös Apunen 2005, 353.

¹⁵⁹ Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsan esitelmä "Suomi Euroopassa" Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa 27.11.1987, ULA 1987; Matti Kahiluoto, Helsingin Sanomat 13.12.1987; Apunen 2005, 353; Aunesluoma 2011, 383.

Suomen integraatiopolitiikan julkilausutut suuntaviivat vaikuttavat olleen turvallisuuspolitiikan näkökulmasta selkeät. Niissä alettiin kuitenkin nähdä ongelmia, mihin viittaavat keskeisen ulkopoliitiikan taustavaikuttajan Max Jakobsonin *Suomen Kuvalehdessä* esittämät näkemykset. Hän ei haastanut valtiojohdon harjoittamaa turvallisuuspolitiikkaa, mutta varoitti Euroopassa käynnissä olleiden muutosprosessien muodostavan mahdollisesti ongelmia Suomelle, minkä seurauksena maan suhdetta Eurooppaan jouduttaisiin kenties arvioimaan uudelleen.¹⁶⁰

Jakobson huomautti Euroopassa tapahtuviin muutoksiin viitaten, että ”Näissä oloissa Suomen turvallisuuspoliittisen aktiivisuuden pitkällä linjalla on tuskin liikku- matilaa.” Hänen mukaansa ongelmana oli, että Euroopan vastakkainasetteluiden lien- tyminen vähentäisi kovien turvallisuuskysymysten painoarvoa puolueettomien mai- den politiikassa ja korostaisi taloudellisten näkökulmien merkitystä. Tällöin niiden kiinnostus lähentyä Euroopan yhteisöä kasvaisi ja puolueettomien maiden viitekehys hajaantuisi.¹⁶¹

Siitä, oliko Suomen tarpeen lähentyä Euroopan yhteisöä, näyttää vallinneen eri- mielisyyksiä.¹⁶² Suomen valtiojohdon lähtökohdat olivat kuitenkin selkeät. Suomi ei suuntautuisi Euroopan yhteisön jäsenyyttä kohti.¹⁶³ Kokoomuslainen ulkomaankaup- paministeri Pertti Salolainen (1940–) oli kevään ja kesän 1988 aikana aktiivinen kom- mentoimaan Länsi-Euroopan yhdentymiskehitystä ja Suomen integraatiopolitiikkaa. Hän painotti, että suhteet Euroopan yhteisöön hoidettaisiin ensisijaisesti Eftan puit- teissa, mutta tarvittaessa kahdenvälisiä ja pohjoismaisia kanavia voitaisiin käyttää.¹⁶⁴

Salolainen korosti julkisuudessa Suomen politiikan lähtökohdan olevan, että Eu- roopan yhteisön jäsenyyttä ”ei voida yhteensovittaa puolueettomuuden kanssa”. On- gelmana oli Salolaisen mukaan se, että Euroopan yhteisöstä oli kehittymässä ”poliit- tisen identiteetin” omaava yhteisö, jossa päätöksenteko ei olisi jäsenmaiden hallin- nassa. Tämä oli ristiriidassa Suomen turvallisuuspolitiikan perusteiden kanssa, koska puolueettomuuspolitiikan toteuttamisen tulkittiin vaativan kansallisten harkintamah- dollisuuksien säilyttämistä.¹⁶⁵ Salolainen kiteytti asian 107. maanpuolustuskurssin¹⁶⁶ osallistujille:

¹⁶⁰ Max Jakobson, Suomen Kuvalehti 29.1.1988.

¹⁶¹ Max Jakobson, Suomen Kuvalehti 29.1.1988.

¹⁶² Vertaa keskenään seuraavissa lähteissä esitetyt tiedot Pertti Salolainen, Helsingin Sanomat 13.3.1988; Ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen esitelmä ”Länsi-Euroopan integraatio” 107. maanpuolustuskurssilla Helsingissä 29.3.1988, ULA 1989; Pertti Salolainen (Ulkopolitiikka-lehden toimittama lausunto), Ulkopoliitikka 2/1988; Esko Antola, Turun Sanomat 27.3.1988; Esko Antola, Uusi Suomi 13.6.1988.

¹⁶³ Pertti Salolainen, Helsingin Sanomat 13.3.1988; Ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen esi- telmä ”Länsi-Euroopan integraatio” 107. maanpuolustuskurssilla Helsingissä 29.3.1988, ULA 1989; Pertti Salolainen (Ulkopolitiikka-lehden toimittama lausunto), Ulkopoliitikka 2/1988.

¹⁶⁴ Pertti Salolainen, Helsingin Sanomat 13.3.1988.

¹⁶⁵ Ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen esitelmä ”Länsi-Euroopan integraatio” 107. maan- puolustuskurssilla Helsingissä 29.3.1988, ULA 1989.

¹⁶⁶ Se, että Suomen Euroopan yhteisön jäsenyysmahdollisuudet nostettiin esiin maanpuolustus- kurssilla, kertoo omaa kieltään aiheen tärkeydestä: maanpuolustuskurssien tarkoituksena oli ja on

Ennakkoon tapahtuva sitoutuminen kaikkien enemmistöpäätösten täytäntöönpanoon, jota EC-jäsenyys edellyttää ei ole sopusoinnussa tämän vaatimuksen kanssa. Emme myöskään usko, että tämänhetkisessä tilanteessa, jolloin poliittisesta yhteistyöstä on tehty erottamaton institutionaalinen osa EC:tä sen jäseneksi voisi liittyä jättäytymällä ulkopoliittikan ulkopuolelle.¹⁶⁷

Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen keskeinen ongelma oli yhteisön oletettu kollektiivinen päätöksenteko. Se ei sopinut Suomen politiikkaan. Sen sijaan kollektiivinen toiminta nousi esiin toivottuna keinona toteuttaa Euroopan taloudellista yhdenytymistä. Ulkomaankauppaministeri Salolaisen mukaan Eftan ja Euroopan yhteisön välisissä yhteistyöneuvotteluissa jokaisella Eftan jäsenmaalla oli mahdollisuus käydä kahdenkeskisiä neuvotteluita Euroopan yhteisön kanssa. Tämä ei ollut kuitenkaan Salolaisen mukaan Euroopan yhteisön toivoma ratkaisu, vaan neuvotteluiden tahdottiin tapahtuvan yhteisneuvotteluprosessin kautta. Eftan tavoitteeksi Salolainen nimesi sen, ettei siitä tulisi Euroopan yhteisön seurailijaa, vaan tasavertainen kumppani.¹⁶⁸

Suomen politiikasta Salolainen linjasi selväsanaisesti. Suomi hoitaisi länsipoliittikaansa taloudellisista lähtökohdista: "Suuntamme on selvä: pysyttelemme yleiseurooppalaisen kehityksen tahdissa." Suomen osallistuminen Länsi-Euroopan taloudelliseen yhteistyöhön ei Salolaisen vakuutteluiden mukaan kuitenkaan rajoittanut muuta yhteistyötä eli Suomen idänsuhteiden kokonaisvaltaista hoitamista.¹⁶⁹

Integraatiopolitiikkaan erikoistunut valtiotieteiden tohtori Esko Antola (1947–) edusti kriittistä suhtautumista Suomen valtiojohton länsipoliittikan suuntaviivoja kohtaan. Hän huomautti vuoden 1988 kevään ja kesän aikana Suomen integraatiopolitiikan ja sitä koskevan keskustelun suppeudesta: Suomessa ei keskusteltu tarpeeksi siitä, miten pitkälle puolueeton maa voisi mennä integraatiopolitiikkassaan ja miten Euroopan integraatio muuttaisi Suomen puolueettomuutta. Suomen hallitukselta Antola vaati arviota Euroopan poliittisista muutostrendeistä ja niiden vaikutuksista.¹⁷⁰

Kun Suomen valtiojohto korosti Eftan merkitystä, Antola painotti, ettei se saanut olla Suomen ainoa integraatiovaihtoehto. Suomen piti varautua järjestämään suhteensa Euroopan yhteisöön myös muilla tavoilla: Euroopan rakennemuutokset olivat vasta edessä, joten Suomen politiikan suuntaviivoja oli syytä arvioida.¹⁷¹

syventää niihin osallistuvien ymmärrystä Suomen turvallisuuspolitiikan eri ulottuvuuksista ja ajankohtaisista kysymyksistä.

¹⁶⁷ Ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen esitelmä "Länsi-Euroopan integraatio" 107. maanpuolustuskurssilla Helsingissä 29.3.1988, ULA 1989.

¹⁶⁸ Pertti Salolainen (Ulkopolitiikka-lehden toimittama lausunto), *Ulkopolitiikka* 2/1988.

¹⁶⁹ Pertti Salolainen (Ulkopolitiikka-lehden toimittama lausunto), *Ulkopolitiikka* 2/1988. Suomen turvallisuuspolitiikan ja integraatiopolitiikan välisestä suhteesta kertoo paljon se, että Raimo Väyrynen luokitteli kesällä 1988 Suomen integraatiopolitiikkaa koskeneen keskustelun epäpoliittiseksi. Hän arvioi, että Suomessa pyrittiin aktiivisesti korostamaan Suomen integraatiopolitiikan olevan vain tapa huolehtia maan taloudellisista eduista. (Raimo Väyrynen, *Suomen Kuvalehti* 17.6.1988.) Jukka Tarkka puolestaan kuvaili Suomessa käydyn ulkopoliittisen keskustelun olevan Paasikiven-Kekkonen linjan tukemista. (Jukka Tarkka, *Suomen Kuvalehti* 14.1.1988.)

¹⁷⁰ Esko Antola, *Turun Sanomat* 27.3.1988.

¹⁷¹ Esko Antola, *Uusi Suomi* 13.6.1988.

Antolan tulkinnat haastoivat Suomen valtiojohton näkemyksiä Suomen turvallisuuspolitiikasta ja sen suhteesta Euroopan yhteisön jäsenyyteen. Niiden esittämisajankohta ei kuitenkaan ollut otollisin mahdollinen: Suomen turvallisuuspolitiikassa idänsuhteiden ensisijaisuus sekä YYA-sopimus korostuivat. Lisäksi YYA-sopimuksen solmimisesta tuli täyteen neljäkymmentä vuotta 6. huhtikuuta 1988.

Suomalaista turvallisuuspoliittista julkista retoriikkaa sävytti voimakas jatkuvuus YYA-sopimuksen neljäkymmenvuotispäivän lähestyessä.¹⁷² *Helsingin Sanomat* huomautti, että Suomessa oli piilevää kriittisyyttä YYA-sopimuksen asemaa kohtaan: sen ja puolueettomuuden keskinäiseen asemoitumiseen ei oltu tyytyväisiä.¹⁷³ Muutoin YYA-sopimusta koskeva retoriikka viittasi Suomen turvallisuuspoliittisten ratkaisuiden jatkuvuuteen. Jo muutamat esimerkit kertovat olennaisen asiasta.

Uusi Suomi kuvaili sopimusta positiivisin sanakääntein. Se oli suurvallan ja sen pienen naapurin suhteiden järjestämisessä esikuvan kaltainen ratkaisu.¹⁷⁴ Hienoisesta kritiikistään huolimatta *Helsingin Sanomat* nimesi YYA-sopimuksen Suomen turvallisuuspolitiikan perusratkaisuksi. Tässä tehtävässä sen asema oli kiistaton.¹⁷⁵ Presidentti Koivisto puolestaan totesi YYA-sopimuksen ratkaisevan Suomen ja Neuvostoliiton yhteiset turvallisuusintressit. Tämän ohella Koivisto kuvaili sopimuksella olevan myös laajempi merkitys: se paransi yleistä turvallisuutta ehkäisemällä kriisejä ennalta.¹⁷⁶

YYA-sopimuksen merkityksen jatkuvuus tuotiin esille, eikä suoraa idänsuhteiden kyseenalaistamista esiintynyt. Länsisuuntaukseen viittaavat näkemykset sen sijaan saivat osakseen kriittisen vastaanoton¹⁷⁷. Ulkoasiainministeri Kalevi Sorsa kuvaili suomalaisten olevan Euroopan integraation takia länsihurmassa. Tätä hän ei pitänyt toivottavana ja painotti Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden olevan maan ulkopoliittikan ydinkysymys.¹⁷⁸ Ulkoasiainneuvos Juhani Suomi puolestaan kritisoi ”Kunto Kalpa” nimimerkin takaa suomalaisia siitä, että Yhdysvaltojen presidentin Ronald Reaganin vierailua Suomeen juhliittiin voimakkaammin kuin YYA-sopimuksen vuosipäivää.¹⁷⁹

Suomen politiikan suuntaviivoista käydyin keskustelun taustalla Euroopan yhdentyminen ja siihen liittyvä kansainvälistyminen etenivät. Ulkopoliittisen instituutin johtaja Kari Möttölä arvioi vuoden 1988 lopussa, että käynnissä oli keskustelu

¹⁷² *Helsingin Sanomat* 2.4.1988; *Uusi Suomi* 5.4.1988; Tasavallan presidentin lausunto YYA-sopimuksen 40-vuotispäivien johdosta 6.4.1988, ULA 1989; Aunesluoma 2011, 400; Ritvanen 36–37.

¹⁷³ *Helsingin Sanomat* 2.4.1988.

¹⁷⁴ *Uusi Suomi* 6.4.1988; Ritvanen 2021, 36–37.

¹⁷⁵ *Helsingin Sanomat* 2.4.1988; Ritvanen 2021, 37.

¹⁷⁶ Tasavallan presidentin lausunto YYA-sopimuksen 40-vuotispäivien johdosta 6.4.1988, ULA 1989; Ritvanen 2021, 37.

¹⁷⁷ Kalevi Sorsa, *Keskisuomalainen* 12.6.1988; Juhani Suomi (Kunto Kalpa), *Keskisuomalainen* 13.6.1988; *Hämäläinen* 1998, 29–30.

¹⁷⁸ Kalevi Sorsa, *Keskisuomalainen* 12.6.1988.

¹⁷⁹ Juhani Suomi (Kunto Kalpa), *Keskisuomalainen* 13.6.1988; *Hämäläinen* 1998, 29–30.

eurooppalaisuudesta. Se oli hänen mukaansa herättänyt suomalaiset hahmottamaan kansainvälistymisen olevan kaksisuuntainen ilmiö: Se ei vain antanut Suomelle, vaan vaati myös vastavuoroisuutta. Hänen arvionsa oli, että se ”edellyttäisi suomalaiselta keskustelulta, tutkimukselta ja politiikalta uudenlaista globaalisuutta.”¹⁸⁰

Suomessa vallinnut poliittinen suuntaus, jossa korostettiin kaupankäyntiä, kehitysyhteistyötä ja kansainvälisiä järjestöjä sai Möttölältä osakseen kritiikkiä. Se ei ollut riittävä lähestymistapa turvaamaan Suomen etuja muuttuvassa Euroopassa. Hänen mukaansa Suomessa kansainvälistymiseen oli hyvät mahdollisuudet mutta se, koeteltisi ”suomalaisten henkisen perustan kestävyyttä.” Yhdentyvässä Euroopassa omaehtoisten ja historiallisten kansallisten aineiden yhdistäminen uuteen eurooppalaisuuteen ja kansainvälisyyteen olisi merkittävä haaste.¹⁸¹

Vuoden 1988 loppuun tultaessa Suomen turvallisuuspolitiikan peruskäsitteet puolueettomuus ja YYA-sopimus sekä Pohjoismaihin identifioituminen eivät olleet menettäneet merkitystään maan toimintaympäristön muutoksista huolimatta. Suomen integraatiopolitiikan suuntaviivat sen sijaan alkoivat jakaa mielipiteitä. Vaikka Suomen valtiojohto suhtautui Euroopan yhteisöön varauksellisesti julkisessa retorikassaan, se alkoi kiinnittää Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen voimistuvaa huomiota.

¹⁸⁰ Kari Möttölä, *Ulkopolitiikka* 4/1988.

¹⁸¹ Kari Möttölä, *Ulkopolitiikka* 4/1988.

3 EUROOPAN TURVALLISUUSJÄRJESTELMÄN KAHTIAJAON PURKAUTUMINEN

3.1 Suomen maltillisia länsiaskeleita

Vuoden 1988 loppuun tultaessa Euroopan yhteisön ja Eftan välinen vuorovaikutus oli syventynyt siinä määrin, että se vaikutti Suomen valtio johdon tekemiin arvioihin maan toimintaympäristöstä. Tähän viittaa se, että Suomen valtioneuvosto nosti asian esiin antamalla eduskunnalle ensimmäisen tematiikkaa koskeneen selonteon 1. marraskuuta 1988. Sen keskeinen peruste oli Euroopan yhteisön ja Eftan välisen vuorovaikutuksen luonteen muuttuminen: aikaisemmin se oli ollut ”arkista etenemistä päätöksestä toiseen”, mutta se oli alkanut koskea ”siihen osallistuvia ja sen ulkopuolella olevia maita verrattomasti laajemmin [kuin aiemmin]”.¹⁸²

Valtioneuvosto arvioi Länsi-Euroopan taloudellisen yhdentymisen aiheuttamien toimintaympäristön muutosten vaativan Suomelta aktiivisia toimia. Käytännössä tämän todettiin tarkoittavan sitä, että ulkoasiainministeriö tehostaisi Länsi-Euroopan taloudellisen integraation seurantaan. Näin arvioitiin saatavan tietoa Euroopan muutoksista ja voitavan vaikuttaa niihin.¹⁸³

Valtioneuvoston näkemykset Suomen aktiivisen toiminnan painopistealueesta muuttuvassa toimintaympäristössä olivat selvät. Selonteon mukaan Suomen aktiivisuus kohdistui talouskysymyksiin, koska niissä Euroopan integraatio tarjosi maan etujen mukaisia mahdollisuuksia. Aktiivisuudella arvioitiin kuitenkin olevan kääntöpuolensa: Suomen piti lähentää suhteitaan Euroopan yhteisöön, jonka poliittiset päämäärät eivät tehtyjen arvioiden mukaan sopineet yhteen maan turvallisuuspoliittisten

¹⁸² Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivut 6-7. Katso myös Korhonen 2017, 91.

¹⁸³ Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivut 6-7.

lähtökohtien kanssa. Ongelmien välttämiseksi valtioneuvosto määritteli, että Suomi toimisi ensisijaisesti Eftan puitteissa. Suorat kahdenväliset kanavat Euroopan yhteisöön olisivat käytössä vasta tarvittaessa.¹⁸⁴

Valtioneuvoston mukaan oli selvää, että talous- ja kauppapoliittisten syiden takia Länsi-Euroopan painoarvo Suomen toimintaympäristössä kasvoi. Tämän ei kuitenkaan esitetty vaikuttavan Suomen turvallisuuspolitiikan perusteisiin. Valtioneuvoston selonteossa korostettiin, ettei maa ollut liittymässä Euroopan yhteisöön, sillä puolueettomuuspolitiikka vaati päätöksenteon säilyttämistä kotimaassa. Koska Euroopan yhteisön oletettiin kehittyvän valtioliitoksi, sen sisällä suvereenia päätöksentekoa ei pidetty mahdollisena.¹⁸⁵

Suomen politiikan suuntaviivojen määrittely ei pohjautunut vain arvioihin Euroopan yhteisön tulevaisuudesta. Valtioneuvosto tulkitsi Eurooppaa Suomen toimintaympäristönä turvallisuuspolitiikan kannalta laaja-alaisesti. Se oli laajempi kuin Länsi-Eurooppa ja muutakin kuin talousmaantieteellinen alue. Siksi Suomen politiikka ei valtioneuvoston mukaan voinut perustua yksinomaan talouteen ja Länsi-Euroopan yhdentymiskehityksen seuraamiseen.¹⁸⁶

Sen sijaan valtioneuvoston mukaan Suomen politiikan lähtökohtana piti olla laaja-alaisuus. Suomen kansainvälisen aseman perusta oli ”hyvien suhteiden säilyttäminen kaikkiin maihin, erityisesti naapurimaihimme”. Maan oman toiminnan peruspilariksi kuvattiin kansainvälisen turvallisuuden ja yhteistyön edistäminen nojautumalla vakiintuneeseen puolueettomuuspolitiikkaan. Valtioneuvosto määritteli puolueettomuuden ”parhaaksi keinoksi huolehtia kansallisista eduistamme.”¹⁸⁷

Puolueettomuuden säilyttämiselle esitettiin selkeä Suomen toimintaympäristöön pohjautuva peruste. Valtioneuvoston mukaan Euroopan turvallisuusjärjestelmää sävyttivät edelleen toisen maailmansodan jälkeen muodostuneet kahden sotilasliiton vastakkainasettelut. Tämä määriteltiin Suomen turvallisuuspolitiikan lähtökohdaksi, vaikka maltillista suurvaltojen välistä liennytyistä oli havaittavissa.¹⁸⁸

Valtioneuvoston selonteon valossa Suomen valtiojohton näkemys Euroopan yhteisön jäsenyyden ja Suomen turvallisuuspolitiikan välisestä suhteesta oli selkeä. Se pohjasi toisen maailmansodan jälkeen muodostuneisiin realiteetteihin. Siksi Suomen politiikalle oli leimallista turvallisuuspoliittinen jatkuvuus, vaikka Länsi-Euroopan integraatio saikin aikaisempaa keskeisemmän sijan maan politiikassa.

Integraatiopolitiikkaan erikoistuneen valtiotieteiden tohtori Esko Antolan näkemykset poikkesivat Suomen valtiojohton julkisista linjauksista. Hän nosti Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutokset esiin *Helsingin Sanomien* haastattelussa 22.

¹⁸⁴ Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivut 5–7, 17.

¹⁸⁵ Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivut 5–7. Katso myös Korhonen 2017, 91.

¹⁸⁶ Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivu 5.

¹⁸⁷ Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivu 5.

¹⁸⁸ Valtioneuvoston selonteko 3/1988, sivu 5.

tammikuuta 1989 kritisoiden Suomen valtiojohdon politiikkaa. Antola huomautti Yhdysvaltojen olevan vetäytymässä Euroopasta, Neuvostoliiton uudistuspolitiikan etenevän ja suurvaltojen vastakkainasetteluihin perustuneen Euroopan turvallisuusjärjestelmän olevan murtumassa. Hänen mukaansa Suomen turvallisuuspoliittinen suuntaus oli kaikin puolin menettämässä perusteensa.¹⁸⁹

Antola painotti, että Suomen politiikan perusteet pitäisi tarkistaa. Vaikka Euroopassa oli käynnissä useita Suomen toimintaympäristöön vaikuttaneita muutosprosesseja, hän antoi huomattavan painoarvon Euroopan yhteisön kehityskulkujen ennakoinnille. Hän tulkitsi yhteisön poliittisen painoarvon kasvavan ja varoitti sen muodostavan ongelmia Suomelle.¹⁹⁰

Antolan mukaan mahdolliset ongelmat perustuivat Suomen suppeaan – turvallisuuspoliittisten arvioiden sävyttämään – integraatiopolitiikkaan. Maassa ei ollut vaurauduttu Euroopan yhteisön poliittisen painoarvon nousemiseen riittävän hyvin. Hänen kokonaistulkintansa Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutoksista oli selkeä: Suomen puolueettomuuspolitiikan lähtökohdat olisi arvioitava uudelleen.¹⁹¹ Antolan huomautukset haastoivat Suomen valtiojohdon näkemyksiä, mutta käytännön integraatio- tai turvallisuuspolitiikkaan niillä ei ollut välittömiä vaikutuksia.

Suomen integraatiopolitiikan lähtökohdaksi muodostui Euroopan talousalueen luominen, koska siihen ei sisältynyt ulko- ja turvallisuuspoliittisia elementtejä, jotka olisivat voineet vaarantaa Suomen puolueettomuuden¹⁹². Suomen integraatiopolitiiset ratkaisut noudattivat valtioneuvoston selonteon mukaisia suuntaviivoja.

Euroopan talousalueen ei-turvallisuuspoliittinen luonne sopi Suomen valtiojohdolle. Koska lähtökohtana oli, ettei Suomen puolueettomuus vaarantuisi Euroopan talousalueen takia, Neuvostoliitolle voitiin korostaa Suomen turvallisuuspolitiikan jatkuvuutta ja talousalueen harmittomuutta. Toisaalta voitiin vakuuttaa, että Suomi antaisi suosituimmuusperiaatteen mukaisesti samat taloudelliset edut Neuvostoliitolle kuin Euroopan talousalueen jäsenmaille.¹⁹³

Suomen valtioneuvoston selonteossa kuvatut integraatiopolitiikan perusteet saivat arvovaltaisen vahvistuksen 2. maaliskuuta 1989, kun presidentti Koivisto piti *Studia Generalia* -luennon Helsingin Yliopistossa. Sen teema oli ajankohtainen: ”Maailma muuttuu – vai muuttuuko se?” Koiviston mukaan muutoksia tapahtui, mutta ne eivät vaikuttaneet Suomen politiikan perusteisiin.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Esko Antola (haastattelu), Helsingin Sanomat 22.1.1989.

¹⁹⁰ Esko Antola (haastattelu), Helsingin Sanomat 22.1.1989.

¹⁹¹ Esko Antola (haastattelu), Helsingin Sanomat 22.1.1989.

¹⁹² Esimerkiksi Penttilä 1992, 74; Koivisto 1995, 518; Hämäläinen 1998, 36; Vahtola 2003, 420; Kalenautio 2005, 458, 466–472, 483; Hämäläinen 2009, 10; Aunesluoma 2011, 385, 412–413, 417; Lipponen 2014, 395; Ritvanen 2021, 85–86.

¹⁹³ Aunesluoma 2011, 385, 412–413, 417; Apunen 2012, 160; Ritvanen 2021, 86.

¹⁹⁴ Tasavallan presidentin *Studia Generalia* -luento ”Maailma muuttuu – vai muuttuuko se? Helsingin yliopistossa 2.3.1989 (lyhennelmä), ULA 1989.

Koiviston mukaan Suomi ei ollut liittymässä Euroopan yhteisöön. Yhtäältä hän korosti, ettei Euroopan yhteisö hyväksyisi mahdollisten jäsenmaiden puolueettomuusvarauksia, joten Suomi ei voisi liittyä yhteisöön. Toisaalta jäsenyysskysymys ei Koiviston mukaan ollut edes ajankohtainen, koska Euroopan yhteisö ei ollut ottamassa uusia jäseniä. Koivisto painotti, että länsisuuntauksen sijaan Suomen tärkein ulkopoliittinen kysymys oli Neuvostoliiton kehitys.¹⁹⁵

Vaikka julkisissa lausunnoissa korostettiin Suomen turvallisuuspolitiikan jatkuvuutta, Suomen länsisuuntaus vahvistui Euroopan turvallisuusjärjestelmän muuttuessa ja kansainvälisten jännitteiden lieventyessä. Maa liittyi Euroopan neuvoston¹⁹⁶ jäseneksi toukokuussa 1989. Aiemmin se oli luokiteltu suurvaltojen ristiriitojen kohteeksi ja siksi Suomen puolueettomuuden periaatteisiin yhteensopimattomaksi instituutioksi¹⁹⁷. Euroopan neuvoston jäsenyys voitiin muuttuneissa oloissa todeta mahdolliseksi ja siihen liitetyistä puolueettomuusvarauksista luovuttiin.

Euroopan neuvoston jäsenyyden valmisteluista/toteutumisesta huolimatta Suomen valtiojohto vakuutteli Suomen politiikan jatkuvan muilta osin ennallaan.¹⁹⁸ Euroopan yhteisön osalta sosiaalidemokraatti, ulkoasiainministeri Pertti Paasio (1939–2020) kiteytti asian sanoihin: ”Euroopan yhteisöön emme missään tapauksessa liity jäseniksi. Sen estää tavoite tehdä yhteisöstä poliittinen unioni.”¹⁹⁹

3.2 Puolueettomuusstatuksen vahvistaminen

Suomen maltillisista länsiaskeleista huolimatta maan turvallisuuspolitiikan tärkein ilmansuunta oli itä, minkä Ruotsalaista kansanpuoluetta edustanut puolustusministeri Ole Norrback (1941–) toi esiin puhuessaan Suomen Sotatieteellisessä Seurassa 17. huhtikuuta 1989. Hänen mukaansa Suomelle hyvät ja luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon olivat tärkeitä. Siksi Suomen turvallisuudelle, mutta myös laajemmin Pohjois-Euroopan vakaudelle, maan luotettavuus turvallisuuspoliittisesti arvioituna oli tärkeää: Suomella ei ollut syytä tehdä ratkaisuja, jotka olisivat horjuttaneet idänsuhteita tai Suomen luotettavuutta.²⁰⁰

¹⁹⁵ Tasavallan Presidentin Studia Generalia -luento ”Maailma muuttuu – vai muuttuuko se? Helsingin yliopistossa 2.3.1989 (lyhennelmä), ULA 1989. Katso myös Koivisto 1995, 518; Tarkka 2015, 154; Korhonen 2017, 153.

¹⁹⁶ Euroopan neuvosto on vuonna 1949 perustettu hallitusten välinen yhteistyöorganisaatio.

¹⁹⁷ Soikkanen 2008, 358; Ritvanen 2021, 82. Käytännössä Neuvostoliiton vastustus oli ollut syynä sille, ettei Suomi liittynyt Euroopan neuvostoon aiemmin (Ritvanen 2021, 84).

¹⁹⁸ Katso Norrback 1989, 10–11; Ulkoministeri Pertti Paasion alustus ”Eurooppa kutsuu – miten vastaamme” Turussa 22.5.1989, ULA 1990; Ritvanen 2021, 85.

¹⁹⁹ Ulkoministeri Pertti Paasion alustus ”Eurooppa kutsuu – miten vastaamme” Turussa 22.5.1989, ULA 1990; Ritvanen 2021, 85.

²⁰⁰ Norrback 1989, 10–11.

Suomen kansainvälispoliittisen aseman vakauteen ja turvallisuuspoliittiseen luotettavuuteen liittyi keskeisesti maan puolueettomuus, josta ei haluttu luopua. Päinvastoin sen asemaa pyrittiin vahvistamaan. Tähän arvioitiin tarjoutuvan mahdollisuus valmisteltaessa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteerin Mihail Gorbatšovin Suomen vierailua.²⁰¹

Oman muuttujansa puolueettomuuskysymykseen ja Suomen idänsuhteisiin toivat Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutokset, sillä ne heijastuivat YYA-sopimukseen. Siinä keskeisessä asemassa oli Saksan kysymys, mutta suurvaltaliennytyks ja Euroopan yleiset muutosprosessit olivat viemässä pohjan sopimuksen Saksaa koskevilta osilta.²⁰² Tämä oli Suomen kannalta olennaista, sillä YYA-sopimuksen sotilaalliset artikkelit olivat keskeinen maan puolueetonta statusta ja länsipolitiikkaa rajoittanut tekijä. Tematiikka nousi esiin Suomessa käydyssä julkisessa keskustelussa kesällä 1989²⁰³.

Suomen valtiojohdon ja Neuvostoliiton näkemykset kansainvälisen toimintaympäristön muutoksesta ja sen suhteesta YYA-sopimukseen kävivät selviksi elokuussa 1989. Neuvostoliiton puolustusministeri Dmitri Jazov (1924–2020) nosti tematiikan esiin *Helsingin Sanomien* haastattelussa. Hänen mukaansa Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutos merkitsi sitä, ettei Länsi-Saksa muodostanut enää uhkaa Suomelle tai Neuvostoliitolle. Euroopassa tapahtuneet muutokset eivät Jazovin mukaan olleet peruste puuttua YYA-sopimukseen.²⁰⁴

Julkisuudessa presidentti Koivisto hyväksyi Jazovin arvion Euroopan turvallisuusjärjestelmän muuttumisesta ja sen suhteesta YYA-sopimukseen. Heidän tavattuun asia muotoiltiin lehdistötiedotteeseen. Siinä YYA-sopimuksen sanamuotojen todettiin osittain heijastavan vanhaa ajattelutapaa, mutta sopimuksen peruserkityksen todettiin säilyneen muuttumattomana. Sillä oli edelleen keskeinen asema Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa.²⁰⁵

Suomen ja Neuvostoliiton poliittisen johdon julkisessa kanssakäymisessä YYA-sopimuksen ja vallinneiden poliittisten realiteettien välinen ristiriita todettiin, mutta siihen ei oltu puuttumassa. Virallisista painotuksista huolimatta YYA-sopimuksen asemaa pohdittiin julkisesti²⁰⁶. Vallitsevan tilan muuttamismahdollisuuksien ja läntisen Suomi-kuvan parantamisen suhteen Oxfordissa väitellyt valtiotieteiden tohtori

²⁰¹ Koivisto 1995, 304; Blomberg 2011, 131; Ritvanen 2021, 46.

²⁰² Hentilä 2003, 198–199; Uutela 2017, 119; Ritvanen 2021, 47.

²⁰³ Esimerkiksi Dmitri Jazov (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 13.8.1989; Risto E. J. Penttilä, *Ulkopolitiikka* 2/1989; Risto E. J. Penttilä, *Turun Sanomat* 30.8.1989; Paavo Lipponen, *Ulkopolitiikka* 3/1989; Uutela 2017, 119; Ritvanen 2021, 47–48.

²⁰⁴ Dmitri Jazov (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 13.8.1989; Ritvanen 2021, 47–48.

²⁰⁵ *Helsingin Sanomat* 18.8.1989; Ritvanen 2021, 48.

Neuvostoliiton edustajien esittämät näkemykset näyttävät olleen jokseenkin tempoilevia. Jazovin kiistettyä YYA-sopimuksen muokkaamisen mahdollisuuden elokuussa 1989, Mihail Gorbatšovin sotilaspoliittinen neuvonantaja Sergei Ahromejev arvioi sen varauksin mahdolliseksi (Ritvanen 2021, 48).

²⁰⁶ Risto E. J. Penttilä, *Ulkopolitiikka* 2/1989; Risto E. J. Penttilä, *Turun Sanomat* 30.8.1989; Paavo Lipponen, *Ulkopolitiikka* 3/1989; Uutela 2017, 119; Ritvanen 2021, 47.

Risto E. J. Penttilä (1959–) oli aktiivinen. Hän esitti *Ulkopolitiikka*-lehdessä, *Hufvudstadsbladetissa* ja *Turun Sanomissa* ajatuksen, että YYA-sopimuksen kautta voitaisiin saada uudenlainen tulkinta Suomen puolueettomuudesta.²⁰⁷

Penttilä esitti, että Suomen puolueetonta statusta voitaisiin korostaa kanssakäymisessä Neuvostoliiton kanssa. Alkuvaiheessa se voisi tapahtua yhteisten kommunikamuotoilujen kautta, ja ”Joskus tulevaisuudessa kehitys voisi johtaa vaikkapa siihen, että YYA-sopimukseen lisättäisiin selkeä klausuuli Suomen puolueettomuudesta.” YYA-sopimukseen puuttumisen eduksi ja ehdotuksensa perusteeksi Penttilä esitti sen parantavan Suomen asemaa maan läntisessä toimintaympäristössä: läntiset epäluulot Suomea kohtaan hälväisivät ilman, että Suomen ja Neuvostoliiton välistä ”onnistunutta ja toimivaa sopimusta tarvitsisi muuttaa.”²⁰⁸

Penttilän ehdotus sai osakseen kritiikkiä. Ulkopoliittisen instituutin johtaja, entinen Suomen Sosiaalidemokraattisen Puolueen kansanedustaja Paavo Lipponen (1941–) kommentoi sitä *Ulkopolitiikka*-lehden pääkirjoituksessa. YYA-sopimus tuki hänen mukaansa Suomen puolueettomuutta, eikä sen tulkinnoista ollut syytä tehdä ongelmaa. Sellainen oli Lipponen mukaan ”vanhanaikaista ajattelua ja jäännöksi niiltä ajoilta, jolloin tuskaisesti odotettiin Suomen ja Neuvostoliiton korkean tason kommunikaneuvottelujen tuloksia.”²⁰⁹

Lipponen painotti, että YYA-sopimus ei ollut Suomen ulkopoliittikan ja puolueettomuuden koko perusta. Siksi sille ei pitäisi antaa tarpeettoman paljoa huomiota. Sen sijaan Lipponen korosti Suomen pohjoismaista viitekehystä. Hänen mukaansa Suomen ulkopoliittikka oli lähellä Ruotsin mallia, jossa maa itse arvioi, mikä sopi sen puolueettomuuteen ja mikä ei.²¹⁰

Lipponen ei kuitenkaan ollut Suomen puolueettomuuden vahvistamista vastaan. Hän korosti, että Neuvostoliiton tekemä yksipuolinen puolueettomuutta vahvistava tulkinta olisi toivottava, mutta Suomi ei sellaista tavoittelisi aktiivisesti. Maan kannalta tärkeintä oli, että sen kansainvälispoliittinen asema oli kaikkien tiedossa ja ettei se ollut ”ulkopolitiikassaan ajolähtöpaikalla”. Siksi Suomen ”vakiintunut linja” antoi Lipponen mukaan mahdollisuuden osallistua uuden Euroopan rakentamiseen perustuen Suomen omiin etuihin.²¹¹

Suomessa julkisten näkemysten valtavirrassa Euroopan yhteisön jäsenyyden mahdottomuus ja YYA-sopimuksen vankka asema korostuivat. Aikaisemmassa kirjallisuudessa on kuitenkin todettu, että se ei estänyt käyttämästä niitä sisäpoliittisina työkaluina. Suurimman oppositiopuolueen, Keskustapuolueen puheenjohtaja Paavo

²⁰⁷ Risto E. J. Penttilä, *Ulkopolitiikka* 2/1989; Risto E. J. Penttilä, *Hufvudstadsbladet* 28.8.1989; Risto E. J. Penttilä, *Turun Sanomat* 30.8.1989. Katso myös Uutela 2017, 119; Ritvanen 2021, 48.

²⁰⁸ Risto E. J. Penttilä, *Ulkopolitiikka* 2/1989. Katso myös Risto E. J. Penttilä, *Hufvudstadsbladet* 28.8.1989; Risto E. J. Penttilä, *Turun Sanomat* 30.8.1989; Ritvanen 2021, 48.

²⁰⁹ Paavo Lipponen, *Ulkopolitiikka* 3/1989; Ritvanen 2021, 48–49.

²¹⁰ Paavo Lipponen, *Ulkopolitiikka* 3/1989.

²¹¹ Paavo Lipponen, *Ulkopolitiikka* 3/1989; Ritvanen 2021, 48–49.

Väyrynen kritisoi Suomen hallitusta syksyllä 1989 siitä, ettei se puuttunut Euroopan yhteisön jäsenyyttä ja YYA-sopimuksen tarkistamista puoltaneisiin näkemyksiin, ja esitti hallituksen mukautuneen Euroopan integraatioon.²¹²

Suomen ja Euroopan yhteisön suhteiden syventymiseen sekä YYA-sopimuksen aseman kyseenalaistamiseen viittaavat näkemykset eivät sopineet presidentti Koiviston ajatuksiin, etenkin Gorbatsšovin valtiovierailun alla. Hän korosti 24. syyskuuta 1989 *Helsingin Sanomille* antamassaan haastattelussa, että ”näköpiirissäni ei ole sellaista tilannetta”, jossa Suomi hakisi jäsenyyttä. Suomen politiikkaa ei oltu tasavallan presidentin mukaan muuttamassa.²¹³

Koivisto kytki Suomen politiikan perinteisiin, suomalaisiin ulko- ja turvallisuuspoliittisiin käsitteisiin: Paasikiven–Kekkonen linjaan, hyviin naapurisuhteisiin sekä aktiiviseen puolueettomuuspolitiikkaan. Ne kuvasivat hänen mukaansa edelleen Suomen politiikkaa.²¹⁴ Myöskään Suomen kauppapoliittiset ratkaisut eivät olleet muuttamassa. Koivisto korosti, että Euroopan talousalueen perustaminen oli Suomen tärkein ulko- ja kauppapoliittinen hanke, mutta se ei estäisi Itä-Euroopan kauppaja- ja taloussuhteiden kehittämistä.²¹⁵ Suomen politiikan korostettiin toimintaympäristön muutoksista huolimatta jatkuvan ennallaan.

Suomen aktiiviset toimet kohdistuivat puolueettomuuden vahvistamiseen, mikä tuotti tulosta. Kylmän sodan aikana Neuvostoliitto oli pyrkinyt rajoittamaan Suomen puolueetonta asemaa sitoakseen Suomen etupiiriinsä ja YYA-sopimukseen. Euroopassa käynnissä olleet poliittiset muutosprosessit kuitenkin muuttivat maan asennoitumista Suomen puolueettomuutta kohtaan. Se tunnusti Suomen puolueettomuuden.²¹⁶ Tämä tapahtui, kun Gorbatsšov vieraili Suomessa 25.–27. lokakuuta 1989. Vierailunsa aikana hän tunnusti Suomen puolueettomuuden ja ilmaisi Euroopan yhteisön jäsenyyden olevan Suomen oma asia. Toisaalta hän huomautti, ettei YYA-sopimukseen puuttumiselle ollut tarvetta.²¹⁷

²¹² Hämäläinen 1998, 39; Ritvanen 2021, 87.

²¹³ Mauno Koivisto (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 24.9.1989; Hämäläinen 1998, 39; Hämäläinen 2009, 21; Aunesluoma 2011, 433; Ritvanen 2021, 87.

²¹⁴ Mauno Koivisto (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 24.9.1989; Aunesluoma 2011, 433; Ritvanen 2021, 87.

²¹⁵ Mauno Koivisto (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 24.9.1989.

²¹⁶ Möttölä 1993, 95. Katso myös Apunen 2005, 359. YYA-sopimuksesta osana Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa katso Kansikas 2019, passim.

²¹⁷ Esimerkiksi Möttölä 1993, 95; Koivisto 1995, 359–365; Hämäläinen 1998, 40–41; Apunen 2005, 359; Kallenautio 2005, 485–490; Hämäläinen 2009, 22; Aunesluoma 2011, 406–407; Lipponen 2014, 355; Ritvanen 2021, 90. Gorbatsšovin puolueettomuustunnustuksen Suomelle avaamista mahdollisuuksista katso Berghem 2013, passim. Jukka Tarkka nosti tuoreeltaan Gorbatsšovin puheen esille ja kritisoi sen tarkoituksen olleen sitoa Suomea Neuvostoliittoon. Tarkan mukaan Neuvostoliitto ja Euroopan yhteisö eivät olleet olennaisimmat Suomen politiikkaan vaikuttaneet tekijät. Suomessa seurattiin hänen mukaansa Ruotsin ratkaisuita. (Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 8.12.1989.)

3.3 Valtiojohto turvallisuuspoliittisen jatkuvuuden ja vakauden linjalla

Neuvostoliiton puolueettomuustunnustus ei jäänyt ainoaksi Suomen turvallisuuspolitiikan perusteisiin vaikuttaneeksi muutokseksi loppuvuonna 1989. Neuvostoliiton ja itäblokin sisäinen epävakaus kulminoitui 9. marraskuuta 1989, kun Euroopan kah-tiajakoon perustuneen turvallisuusjärjestelmän symboli Berliinin muuri murtui.

Berliinin muurin murtuminen näkyi myös Suomen toimintaympäristöstä tehdyissä julkisissa asiantuntija-arvioissa. Niissä alkoi esiintyä ajatuksia kaksinapaisuuteen ja voimatasapainoon perustuneen turvallisuusjärjestelmän murtumisesta. Sen tilalle arvioitiin olevan muodostumassa useiden, keskenään kilpailevien ryhmittymien muodostama järjestelmä.²¹⁸

Puolueettomuuden merkitys Euroopan muuttuvassa turvallisuuspoliittisessa järjestelmässä alkoi hämärtyä, koska suurvaltojen vastakkainasettelut laantuivat. Suomalaisen ajattelutavan mukaan puolueettomuuden tehtävänä oli ollut palvella maan turvallisuutta lieventämällä Euroopan kahtiajakoa. Kun siihen perustunut järjestelmä alkoi purkautua, oli myös Suomen puolueettomuuspolitiikka menettämässä keskeisen perustansa.²¹⁹

Suomen turvallisuuspolitiikka perustui muutosprosesseista huolimatta jatkuvuuteen. Tähän viittaa se, että Suomen turvallisuusympäristöä määriteltiin Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton vahvaan asemaan perustuvan kansainvälisen järjestelmän kautta²²⁰. Suomen turvallisuuspoliittinen toimintaympäristö muuttui, mutta suurvaltojen keskeinen asema Suomen turvallisuuspolitiikan perusteiden määrittelyssä ei kadonnut.

Osaltaan Suomen politiikan taustalla vaikuttivat ulkoasiainministeriön virkamiesten arviot Itä- ja Keski-Euroopassa tapahtuneista muutoksista. Niissä suuren mit-takaavan konfliktin riskin arvioitiin pienentyneen, mutta muutoin maailmanpoliittisen järjestelmän ei odotettu muuttuvan. Suomen politiikkaa valmisteltaessa kaksinapainen järjestelmä säilyi perusolettamuksena, eikä moninapaista tai yksinapaista vaihtoehtoa pidetty todennäköisenä.²²¹

²¹⁸ Huhtanen 2005, 40–41.

²¹⁹ Rehn 1993, 204. Katso myös Seppinen 2001, 703. Aikalaisarviona puolueettomuuden käsitteellisen merkityksen muuttumisesta ja sen suhteesta Euroopan yhteisöön katso Penttilä 1990, passim. Penttilän aikalaisanalyysissä korostuu arvio, että puolueettomuus oli todennäköisesti muuttumassa kaiken kattavasta yleisestä puolueettomuudesta klassiseksi puolueettomuudeksi. Muutoksen Penttilä arvioi tapahtuvan puolueettomien maiden tekemien käsitteellisten uudelleen määrittelyiden kautta, kun ne pyrkisivät sovittamaan ulko- ja turvallisuuspolitiikkansa Euroopan integraation asettamiin raameihin. (Penttilä 1990, passim.)

²²⁰ Esimerkiksi Möttölä 1993, 70; Väyrynen 1993, 37; Aunesluoma 2011, 404; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 70–71.

²²¹ Aunesluoma 2011, 404; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 70–71.

Tehtyjen arvioiden seurauksena puolueettomuuspolitiikka säilytti vahvan asemansa suomalaisessa poliittisessa retoriikassa.²²² Sen arvioitiin tarjoavan mahdollisuuden aktiiviseen politiikkaan: puolueettomana maana Suomi voisi osallistua sovitelijan ja sillanrakentajan roolissa Euroopan uuden turvallisuusjärjestelmän luomiseen.²²³ Toisaalta Neuvostoliitto suhtautui edelleen varauksellisesti Suomen ja Euroopan yhteisön jäsenmaiden poliittiseen lähentymiseen²²⁴. Siksi idän suuntaan oli syytä korostaa Suomen puolueetonta statusta maan turvallisuuden varmistamiseksi.

Suomen valtiojohdon julkista asennoitumista Euroopan yhteisöön ja Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutoksiin kuvaavat maan ulkopolitiikkaa johtaneiden presidentti Koiviston, pääministeri Holkerin ja ulkoasiainministeri Paasion puheenvuorot vuoden 1989 lopussa ja vuoden 1990 alussa. Niiden sanoma oli kaksijakoinen. Yhtäältä niissä korostui Suomen politiikan jatkuvuus. Toisaalta niissä nousi vahvasti esiin Suomen toimintaympäristön muutosten ja maan politiikan vakauden välinen jännite.²²⁵

Pääministeri Holkeri nosti Suomen ja Euroopan yhteisön suhteet esiin puhuesaan Euroklubilla²²⁶ 21. marraskuuta 1989. Hän totesi, että joskus tulevaisuudessa voisi koittaa aika, jolloin puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden voisi sovittaa yhteen. Kysymys ei kuitenkaan ollut Holkerin mukaan ajankohtainen: Suomi ei ollut luopumassa puolueettomuudestaan, mitä vallinneen tulkinnan mukaan jäsenyys Euroopan yhteisössä olisi vaatinut. Holkeri painotti, että jäsenyys merkitsisi kaikkien yhteisön ulko- ja turvallisuuspoliittisten velvoitteiden hyväksymistä - ”Ei ole mahdollista liittyä yhteisöön ja kantaa vain osa sen velvoitteista.”²²⁷

Suomen varauksellinen asennoituminen Euroopan yhteisöä kohtaan ei perustunut yksinomaan yhteisön oletettuihin kehityssuuntiin. Kyse oli yleisemmistä Euroopan kehitystä koskevista arvioista. Ne nousivat esiin presidentti Koiviston puheissa vuosien 1989–1990 taitteessa.

Koivisto arvioi Euroopan tapahtumia yleisellä tasolla Paasikivi-Seurassa 27. marraskuuta 1989. Hänen mukaansa Eurooppaan vakiintunut (turvallisuus)järjestelmä oli nopeiden muutosten alaisena. Koivisto kuitenkin arvioi, että maailmalla oli halua estää rajut muutokset. Tämä koski etenkin Saksan kysymystä: se herätti Koiviston mukaan huolta niin idässä kuin lännessä.²²⁸

²²² Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 68, 71.

²²³ Aunesluoma & Mitzner 2014, 13.

²²⁴ Aunesluoma 2011, 384; Korhonen 2017, 37–38.

²²⁵ Pääministeri Harri Holkerin puhe Euroklubissa 21.11.1989, ULA 1990; Presidentti Koiviston uuden vuoden puhe 1.1.1990 (julkaistu teoksessa *Maantiede ja historiallinen kokemus. Ulkopoliittisia kannanottoja*); Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe Itä-Euroopan aluekokouksessa Helsingissä 30.1.1990, EILEN-arkisto.

²²⁶ Länsi-Eurooppaan kytkeytyviin teemoihin erikoistunut keskustelufoorumi. Katso tarkemmin Hämäläinen 2009, passim.

²²⁷ Pääministeri Harri Holkerin puhe Euroklubissa 21.11.1989, ULA 1990.

²²⁸ Tasavallan presidentti Mauno Koiviston puhe Paasikivi-Seuran vuosijuhlissa 27.11.1989, ULA 1990; Ritvanen 2021, 81.

Suomen toimintatapoihin Euroopan muutokset eivät olleet Koiviston ajattelun mukaan vaikuttamassa. Asia kiteytyi presidentin uudenvuodenpuheessa 1. tammikuuta 1990:

Vaikka ajat ovat muuttuneet, eivätkä suurvallat enää välttämättä aina ole vastakkaisilla kannoilla, niin siitä huolimatta on Suomen virallisluontoisissa kannanotoissansa aina noudatettava tiettyä pidättyvyyttä sanojensa valinnassa. Tässä ei ole kysymys vähemmästä kuin ulkopoliittisen linjamme suunnasta ja tyylistä.²²⁹

Koiviston viesti oli selvä. Suomen edun mukaista oli noudattaa malttia ja harkintaa ulkosuhteissa, vaikka Euroopan turvallisuusjärjestelmä oli muuttunut ja suurvaltasuhteet kohentuneet. Ulkoasiainministeri Paasio välitti vastaavaa viestiä Itä-Euroopan aluekokouksessa 30. tammikuuta 1990. Hänen mukaansa Suomen turvallisuuspoliittisessa toimintaympäristössä tapahtui syvällisiä muutoksia, mutta niitä oli leimannut rauhanomaisuus. Muutokset eivät Paasion mukaan kuitenkaan tarkoittaneet ristiriitojen katoamista kansainvälisestä elämästä, joten Suomen politiikan perusteita ei ollut syytä muuttaa.²³⁰

Paasio painotti Suomen reagoititavan olevan pikemminkin päinvastainen. Hänen mukaansa ulkopoliittikkaa hoidettiin aina jatkuvuuden ja muutoksen jännityskentässä. Tämän suhteen hän alleviivasi, että muutosten ”hallinnan kannalta on tärkeitä, että säilyttämisen arvoinen pysyy”. Suomen kannalta Paasio määritteli säilyttämisen arvoiseksi maan aseman puolueettomana pohjoismaana, joka toimisi aktiivisesti muiden mukana Euroopan kehityksessä. Se oli Paasion mukaan puolueettomuutta 1990-luvun Euroopassa.²³¹ Suomen identifioituminen pohjoismaihin ja puolueettomuuteen oli maan turvallisuuspoliittisen statuksen julkisessa määrittelyssä keskiössä.

3.4 Suomi valtioneuvoston tiedonannolla syventyvän läntisen vuorovaikutuksen tielle

Vuosien 1989–1990 taitteessa Suomen valtiojohtoon retoriikassa korostettiin maan turvallisuuspolitiikan jatkuvuutta. Sen sijaan Itävalta ja Ruotsi pyrkivät yhdistämään puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden toisiinsa²³². Suomessa muiden

²²⁹ Presidentti Koiviston uudenvuodenpuhe 1.1.1990 (julkaistu teoksessa *Maantiede ja historiallinen kokemus. Ulkopoliittisia kannanottoja*).

²³⁰ Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe Itä-Euroopan aluekokouksessa Helsingissä 30.1.1990, EILEN-arkisto.

²³¹ Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe Itä-Euroopan aluekokouksessa Helsingissä 30.1.1990, EILEN-arkisto.

²³² Aunesluoma 2011, 383–384, 409. Katso myös Kallenautio 2005, 469–471.

puolueettomien maiden tulevaan politiikkaan kytkeytyvät haasteet ja Euroopan taloudellisten ja poliittisten muutosten nopeutuminen tunnistettiin.²³³

Tematiikka nousi esiin 28. marraskuuta 1989, kun valtioneuvosto määritteli tiedonannossaan Suomen politiikkaa suhteessa Länsi-Euroopan taloudelliseen yhdentymiskehitykseen ja haki linjauksilleen eduskunnan tukea. Tiedonannossa todettiin, että Euroopan poliittiselle yleistilanteelle oli leimallista muutos. Arviona oli, että useissa Itä-Euroopan maissa oli tapahtunut poliittisia ja taloudellisia uudistuksia, jotka vaikuttivat niiden ja Euroopan yhteisön sekä Eftan välisiin suhteisiin. Euroopan yhteisön taloudellisen, sosiaalisen ja poliittisen yhdentymisen todettiin jatkuneen sekä kehityksen kohti sen sisämarkkinoita arvioitiin nopeutuneen.²³⁴

Valtioneuvosto suhtautui muutoksiin varauksellisesti ja ennakoi niiden muodostuvan haasteiksi Suomen politiikalle. Ajatustapana oli, että Euroopan yhteisön nopea sisäinen kehitys oli johtamassa tilanteeseen, jossa olemassa olleet toiminnalliset rakenteet ja hallinnolliset järjestelyt olivat vaarassa käydä riittämättömiksi. Aiemmin Efta-maiden keskeinen tavoite oli ollut edetä suhteissaan Euroopan yhteisöön samaan tahtiin kuin yhteisö toteutti sisäisiä järjestelyitään.²³⁵

Valtioneuvoston arvion mukaan aiempi lähestymistapa Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen ei ollut enää toimiva, koska Euroopan yhteisön sisäiset prosessit etenivät liian nopeasti. Toinen haaste kytkeytyi Efta-maiden integraatiopoliittisiin suuntauksiin: ”Käsitys, jonka mukaan vain jäsenyys [Euroopan yhteisössä] pystyisi riittävän hyvin turvaamaan taloudelliset edut tässä kehityksessä on eräissä EFTA-maissa voimistunut. Itävalta on anonut jäsenyyttä yhteisössä.”²³⁶

Valtioneuvoston tavoin Ulkopoliittisen instituutin johtaja, sosiaalidemokraatti Paavo Lipponen arvioi Efta-maiden eriytyviä integraatoratkaisuita huolestuneeseen sävyyn. Hän kytki asian Suomen kansainväliseen identifikaatioon. Efta-maiden eriytyvät politiikat voisivat johtaa Suomelle tärkeän verrokkiryhmän hajoamiseen. Lipponen huoletti, että puolueettomien maiden kulkiessa omia reittejään ”pohjoismainen yhteistyö saisi ehkä lopullisen iskun”. Hän arvioi, että Efta voisi osoittautua väliaikaiseksi integraatoratkaisuksi useimpien sen jäsenmaiden pyrkiessä Euroopan yhteisön jäseniksi.²³⁷

Vaikka Efta-maat olivat eri linjoilla integraatoratkaisuissaan ja asiaan suhtauduttiin huolestuneisuudella, ei Suomen politiikan perusteita oltu muuttamassa. Ne

²³³ Esimerkiksi Valtioneuvoston tiedonanto 2/1989, sivu 5; Paavo Lipponen, Ulkopoliitiikka 4/1989.

²³⁴ Valtioneuvoston tiedonanto 2/1989, sivu 5.

²³⁵ Valtioneuvoston tiedonanto 2/1989, sivu 5.

²³⁶ Valtioneuvoston tiedonanto 2/1989, sivu 5. Huomionarvoista on, että Suomen virallisen politiikan linjoilla ollut Max Jakobson kommentoi Itävallan politiikkaa marraskuussa 1988, kun sen politiikka alkoi suuntautua Euroopan yhteisöä kohtia sanoin: ”Suomi ei ole Itävalta”. Hänen mukaansa Euroopan yhteisö ei ollut ottamassa puolueettomia maita jäsenikseen, eikä Suomi ollut hakemassa yhteisön jäsenyyttä. (Max Jakobson, Suomen Kuvalehti 18.11.1988.)

²³⁷ Paavo Lipponen, Ulkopoliitiikka 4/1989. Lipponen ajatuksista katso myös Apunen 2005, 360.

määriteltiin puolueettomuuden kautta. Siksi Suomen integraatiopolitiikka painottui Suomen valtioneuvoston mukaan Euroopan talousalueen luomiseen, koska se ei pitänyt sisällään ulko- ja turvallisuuspoliittisia elementtejä. Euroopan yhteisöön kohdistuvan politiikan valtioneuvosto määritteli niin, että pyrittäisiin ”mahdollisimman läheiseen yhteistyöhön yhteisön kanssa etujemme turvaamiseksi Länsi-Euroopan yhdentymiskehityksessä.”²³⁸

Tiedonannon eduskuntakäsittelyn aikana ulkoasiainministeri Pertti Paasio korosti eduskunnalle Suomen puolueettomuuden merkitystä. Hänen mukaansa Suomen politiikan lähtökohtana oli, että osallistuessaan tiedonannossa määriteltyyn taloudelliseen yhteistyöhön Suomi pitäisi ”kiinni perinteisestä puolueettomuudesta.” Hän korosti, että Suomen politiikassa tavoiteltiin ”puolueettomuudelle entistä parempia toimintamahdollisuuksia.” Kokoomuslainen ulkomaankauppaministeri Pertti Salo-lainen puolestaan painotti Suomen politiikan taloudellista ulottuvuutta. Maan suuntana oli ”laaja, avoimemman kaupan Eurooppa”.²³⁹

Eduskunta antoi tukensa hallituksen politiikalle joulukuussa, ja hallitus sai luvan toteuttaa talouslähtöistä integraatiopolitiikkaa.²⁴⁰ Vaikka valtioneuvoston tiedonannossa ja keskeisten poliitikkojen puheenvuoroissa vakuuteltiin Suomen turvallisuuspoliittisen suuntauksen jatkuvuutta, oli maa syventyvän länsisuuntauksen tiellä. Kuten aiemmassa tutkimuksessa on todettu, tiedonannon hyväksyminen merkitsi eduskunnan myötävaikutuksella Suomen taloudellisen länsisuuntauksen vahvistumista ja vuorovaikutuksen syventymistä Länsi-Euroopan valtioiden ja Euroopan yhteisön kanssa²⁴¹.

3.5 Suomen länsisuhteita rajoittaneen YYA-sopimuksen asema esiin

Suomen valtiojohtoon toiminnassa idänsuhteet saivat keskeisen sijan vuoden 1989 lopussa ja maan politiikka oli harkitsevuuden sävyttämää. Euroopan yhdentymiskehitys herätti kuitenkin taloudellisessa mielessä kiinnostusta.²⁴² Vuosina 1988–1992 ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkönä työskennelleen Jaakko Blombergin mukaan puolueettomuus samaistettiin 1980-luvun lopussa entistä voimakkaammin

²³⁸ Valtioneuvoston tiedonanto 2/1989, sivut 5, 12; Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puheenvuoro eduskunnassa 29.11.1989 koskien hallituksen tiedonantoa Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen, ULA 1990. Katso myös Apunen 2005, 371; Kallenautio 2005, 466–472; Aunesluoma 2011, 418.

²³⁹ Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puheenvuoro eduskunnassa 29.11.1989 koskien hallituksen tiedonantoa Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen, ULA 1990. Katso myös Apunen 2005, 371.

²⁴⁰ Aunesluoma 2011, 418; Ritvanen 2021, 91.

²⁴¹ Apunen 2005, 371; Aunesluoma 2011, 418; Tarkka 2015, 154.

²⁴² Blomberg 2011, 121; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 74; Ritvanen 2021, 91.

nimenomaisesti idänsuhteiden hoitamiseen. Hänen mukaansa Suomessa arvioitiin, että niistä huolehtiminen vaati poliittisen päätösvallan säilyttämistä Suomessa.²⁴³

Suomen puolueettomuuden korostaminen ei ollut vuoden 1989 lopussa vain virallisissa dokumenteissa ja puheenvuoroissa toisteltu ilmaus. Sillä oli myös keskeinen asema Euroopan yhteisön jäsenyysmahdollisuuksia koskevassa ajattelussa. Se nautti laajaa tukea, jota voimistuva kiinnostus Länsi-Euroopan integraatiota kohtaan ei asettanut kyseenalaiseksi. Euroopan yhteisön jäsenyyttä toivoneille puolueettomuus oli väline, jolla parannettiin Suomen suvereniteettia ja poliittista liikkumavaraa. Sen avulla arvioitiin voitavan päästä lähemmäksi Länsi-Eurooppaa. Euroopan yhteisön jäsenyyden vastustajille puolueettomuus oli itseisarvo, johon spekulatiot mahdollisesta jäsenyydestä sopivat huonosti.²⁴⁴

Suomalaisessa turvallisuuspoliittisessa keskustelussa ei kajottu puolueettomuuden asemaan²⁴⁵. Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutokset ja Länsi-Euroopan integraatio avasivat kuitenkin keskustelua Suomen politiikan suuntaviivoista. Aikaisemmin Suomen turvallisuuspolitiikan peruselementtinä pidetty ja Suomen länsisuuntausta rajoittanut YYA-sopimus nostettiin Suomen toimintaympäristön muuttuessa keskusteluiden kohteeksi²⁴⁶.

Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivat nousivat esiin *Helsingin Sanomien* palstoilla maan valtiojohdon julkisista näkemyksistä poikenneessa sävyssä. Lehden ulkomaantoimituksen päällikkö Olli Kivinen (1939–2014) kirjoitti 26. marraskuuta 1989, että Suomen pitäisi taloudellisten lähtökohtien takia liittyä Euroopan yhteisöön.²⁴⁷ Tähän sisältyi kuitenkin varaus: Suomen puolueettomuuden olisi säilyttävä.²⁴⁸

Kivinen jatkoi Suomen turvallisuuspolitiikan perusteiden kommentointia 17. joulukuuta 1989. Tällöin kritiikin kohteeksi päättyi YYA-sopimus. Kivinen luonnehti sitä Stalinin ajan sopimusjärjestelyksi, joka edusti pienistä maista piittaamatonta turvallisuuspolitiikkaa ja vaikutti negatiivisesti Suomi-kuvaan lännessä.²⁴⁹

Kivinen huomautti Suomen muuttuvaan toimintaympäristöön viitaten, että Suomen etsiessä paikkaansa Euroopassa ”esimerkiksi eurooppalaisen yhdentymisen puitteissa”, YYA-sopimus ei saisi muodostua esteeksi. Vaikka YYA-sopimus sai osakseen kritiikkiä, Kivinen ei ollut kirjoituksessaan sen länsimyönteisyydestä huolimatta

²⁴³ Blomberg 2011, 121–122. Katso myös Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 73.

²⁴⁴ Aunesluoma 2011, 405–406; Ritvanen 2021, 180.

²⁴⁵ Katso myös Aunesluoma 2011, 405–406, 441; Ritvanen 2021, 180.

²⁴⁶ Esimerkiksi Olli Kivinen, *Helsingin Sanomat* 17.12.1990; Risto E. J. Penttilä, *Suomen Kuvalehti* 2.2.1991. Katso myös Tarkka 2015, 131; Ritvanen 2021, 93–95.

²⁴⁷ Olli Kivinen, *Helsingin Sanomat* 26.11.1989; Aunesluoma 2011, 437.

²⁴⁸ Olli Kivinen, *Helsingin Sanomat* 26.11.1989.

²⁴⁹ Olli Kivinen, *Helsingin Sanomat* 17.12.1989; Ritvanen 2021, 93.

hylkäämässä idänsuhteita: hänen mukaansa niistä voitiin huolehtia muilla keinoin ja Suomi voisi taata Leningradin alueen turvallisuuden ilman YYA-sopimusta.²⁵⁰

Kivisen ajatukset saivat osakseen huomiota sosiaalidemokraatilta, valtiotieteiden tohtori Erkki Tuomiojalta (1946–). Hän allekirjoitti ajatuksen siitä, että YYA-sopimuksesta pitäisi voida keskustella ilman perinteisiä liturgioita. Kivisen tavoitteet kuitenkin herättivät Tuomiojassa epäilyksiä. Hän arveli, että Kivisen pyrkimyksenä oli Euroopan yhteisön jäsenyyden esteiden purkaminen ja Suomen länsi-integraation edistäminen.²⁵¹

Suomen Sadankomitealiiton puheenjohtajana toimineen Tuomiojan oma ajattelu perustui rauhanaatteen periaatteisiin. Hän pohti mahdollisuutta, että uusi eurooppalainen turvallisuusjärjestelmä ei perustuisi sotilasliittoihin, nimettyihin viholliskuviin tai voimapolitiikkaan. Tähän viitaten hän huomautti, että ”Yya-sopimuksesta luopumisen myönteinen merkitys olisi juuri siinä, että Suomi voisi samalla kokonaan luopua armeijastaan sekä yhteistyön Eurooppaan ja ydinaseiden maailmaan soveltumattomasta asevaraisen turvallisuuden harhasta.”²⁵² Tuomioja jatkoi YYA-pohdintaansa Suomi–Neuvostoliitto-Seuran seminaarissa 27. tammikuuta 1990. Tällöin hän arvioi YYA-sopimuksen tarpeettomaksi ja totesi sen olevan este Suomen jäsenyydelle Euroopan yhteisössä.²⁵³

Kivisen ja Tuomiojan YYA-sopimuksesta esittämät näkemykset olivat lähinnä sopimuksen asemaan kohdistettuja pohdintoja. Ne ovat kuitenkin osoitus siitä, miten Suomen turvallisuuspolitiikan perusteita alettiin Euroopan turvallisuuspoliittisen järjestelmän muuttuessa pohtia yhä näkyvämmiin myös kriittisessä sävyssä. Niissä myös tuotiin avoimesti esiin ajatus idänsuhteiden perustana toimineen sopimuksen ja Suomen mahdollisten integraatiopoliittisten ratkaisuiden välisestä ristiriidasta.

Selkeä haaste YYA-sopimuksen asemaa kohtaan tapahtui vuoden 1990 tammi-kuun lopussa. Tällöin tutkija Risto E. J. Penttilä puuttui YYA-sopimuksen sanamuotoihin Euroklubin tilaisuudessa ja esitti niistä päivitetyn version²⁵⁴. Ajatukset YYA-sopimuksen sanamuotojen päivittämisestä olivat olleet esillä aiemminkin, mutta sävy oli tällöin ollut spekulatiivinen: konkreettista muutosehdotusta sopimustekstiin ei ollut tehty.

Puheensa alussa Penttilä korosti Euroopassa tapahtuneiden muutosten nopeutta. ”Vielä kuusi kuukautta sitten yleiseurooppalainen integraatio oli kaukainen haave.” Ajat olivat Penttilän mielestä muuttuneet, Euroopan integraatio oli käynnissä ja Euroopan yhteisö sekä Neuvostoliitto olivat hänen mukaansa yksimielisiä kylmän

²⁵⁰ Olli Kivinen, Helsingin Sanomat 17.12.1989; Ritvanen 2021, 93.

²⁵¹ Erkki Tuomioja, Helsingin Sanomat 21.12.1989.

²⁵² Erkki Tuomioja, Helsingin Sanomat 21.12.1989.

²⁵³ Ulkopoliitikka 3/1990, Suomen ulkopoliittikan tapahtumat 1.1.1990–30.6.1990, sivu 96.

²⁵⁴ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 2.2.1990; Hämäläinen 2009, 34; Ritvanen 2021, 93–94.

sodan aikaisten rakenteiden purkamisesta.²⁵⁵ Tämän lähtökohdan perusteella Penttilä muotoili keskustelua herättäneen ehdotuksensa:

- - ehdotan, että yya-sopimus korvattaisiin uudella sopimuksella. Uudessa sopimuksessa puolueeton Pohjoismaa Suomi sitoutuisi puolustautumaan kaikkia hyökkäyksiä vastaan. Neuvostoliitto puolestaan lupautuisi antamaan Suomelle sotilaallista apua, mikäli Suomi katsoisi tällaisen avun tarpeelliseksi. Neuvostoliitolle varattaisiin oikeus ehdottaa konsultaatioita, siinä tapauksessa, että se katsoo sotilaallisen uhan olevan olemassa. Vanhasta sopimuksesta uusi sopimus eroaisi neljässä kohdassa. Ensiksi siinä tunnustettaisiin Suomen puolueettomuus **expressis verbis**. Toiseksi Suomi ilmoittaisi puolustautuvansa kaikkia hyökkäyksiä vastaan, ei ainoastaan Saksan tai sen kanssa liitossa olevien maiden suorittamia hyökkäyksiä vastaan. Kolmanneksi, konsultaatioiden aloittamiseen vaadittaisiin molempien osapuolien suostumus. Ja neljänneksi, sotilaallisen avun antaminen olisi mahdollista vain siinä tapauksessa, että Suomi apua pyytäisi.

- - Se milloin sopimuksen uusiminen otetaan esille Neuvostoliiton kanssa ei riipu yksin Suomesta. Neuvostoliiton johdolla on paljon muuta tekemistä, eikä olisi oikein vaivata heitä tällä asialla nyt. Mutta virkamiestasolla voitaisiin uutta sopimustekstiä hyvinkin alkaa valmistella jo nyt. Kenties näin on jo tapahtunut.²⁵⁶

Penttilän ehdotus herätti keskustelua, jonka valossa perinteisen YYA-sopimuksen vankkaa asemaa korostaneen ajattelun aika ei ollut ohi. Penttilän avaukseen suopeimmin suhtautuneet kommentit viestivät, että YYA-sopimuksesta voitaisiin vaihtaa ajatuksia kotimaassa, mutta muutoin asia olisi epäajankohtainen.²⁵⁷ Suomen valtiojohtosta ulkoasiainministeri Paasio korosti tuoreeltaan Penttilän puheen jälkeen, että Suomen sisällä YYA-sopimusta voitaisiin pohtia, mutta sopimusta ei avattaisi Neuvostoliiton kanssa käsiteltäväksi.²⁵⁸ YYA-sopimuksen asema ei ollut virallisen Suomen poliittisessa päiväjärjestyksessä.

Pitkän linjan ulkopoliittikan taustavaikuttaja ja politiikan kommentaattori Max Jakobson allekirjoitti Penttilän näkemyksen siitä, että YYA-sopimuksen sanamuodot olivat vanhentuneet. Hän ei kuitenkaan pitänyt sopimuksen avaamista tarpeellisena Euroopan kehityskulkujen ollessa epäselviä. Sen sijaan Jakobson satoi Suomen politiikan tulevat suuntaviivat kollektiivisen turvallisuuden järjestelmiin. Hän pohti mahdollisuutta, että sotilasliitot korvautuisivat Etykin²⁵⁹ henkeen perustuvalla yleiseurooppalaisella turvallisuusjärjestelmällä, joka toteutuessaan johtaisi YYA-sopimuksen raukeamiseen.²⁶⁰

Neuvostoliiton suurlähetystö osallistui käynnissä olleeseen keskusteluun 5. helmikuuta 1990. Se julkaisi tiedotteen, jossa muistutettiin Gorbatšovin Finlandia-talolla

²⁵⁵ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 2.2.1990.

²⁵⁶ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 2.2.1990.

²⁵⁷ Pertti Paasio, Helsingin Sanomat 1.2.1990; Max Jakobson, Helsingin Sanomat 2.2.1990; Etelä-Suomen Sanomat 2.2.1990, 19.2.1990; Ritvanen 2021, 94.

²⁵⁸ Pertti Paasio, Helsingin Sanomat 1.2.1990; Ritvanen 2021, 94.

²⁵⁹ Etyk = Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi.

²⁶⁰ Max Jakobson, Helsingin Sanomat 2.2.1990; Ritvanen 2021, 94.

pitämän puheen YYA-sopimusta koskevasta osasta: sopimus oli Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa käänteentekevä ja vastasi edelleen vallinneita realiteetteja.²⁶¹

Mikäli – todennäköisesti kun – Neuvostoliiton suurlähetystön tiedotteen tavoitteena oli muistuttaa suomalaisia idänsuhteiden ensisijaisuudesta, tavoite saavutettiin hyvin. Suomen valtiojohto ja politiikan kommentaattorit korostivat sen jälkeen YYA-sopimuksen asemaa²⁶². Sen aseman säilyttäminen yhdisti kommentteja. Painotukset sen sijaan vaihtelivat Suomen politiikasta saatavan kuvan, kansainvälispoliittisen identifikaation, poliittisen jatkuvuuden ja reaalipolitiikan välillä.²⁶³

Ulkopoliittisen instituutin johtaja, sosiaalidemokraatti Paavo Lipponen lähestyi asiaa Suomen länsikuvan ja poliittisen identifioitumisen näkökulmista ja totesi, ettei YYA-sopimusta kannattaisi avata. Se herättäisi vain turhia kysymyksiä Suomen (turvallisuus)poliittisesta asemasta ja (turvallisuus)politiikasta. Samalla Suomen imago vaarantuisi, koska ”Suomi rinnastettaisiin lännessä hanakasti Itä-Euroopan maihin, jotka pyrkivät pois Neuvostoliiton etupiiristä”.²⁶⁴

Perinteiset idänsuhteiden ensisijaisuutta korostaneet muotoilut nousivat puolestaan esiin pääministeri Harri Holkerin näkemyksissä. Hän korosti Suomen politiikan jatkuvuutta kummastellen, miksi ”korjata sellaista, mikä ei ole rikki”. Holkeri satoi Suomen politiikan perinteisiin ulko- ja turvallisuuspoliittisiin käsitteisiin ja korosti, että Paasikiven–Kekkonen linja toimisi myös Euroopan uusissa rakenteissa.²⁶⁵

Holkerin tavoin valtiotieteiden tohtori Jukka Tarkka (1942–) ja Åbo Akademin kanslerina työskennellyt Jan-Magnus Jansson (1922–2003) nostivat Suomen ja Neuvostoliiton suhteet esiin. Heidän sanomansa oli, että YYA-sopimukseen puuttuminen ei olisi Suomen edun mukaista, vaan se voisi aiheuttaa ongelmia.²⁶⁶ Tarkka painotti sopimuksen edustavan totuutta vuosisatojen aikana todetuista Venäjän/Neuvostoliiton turvallisuuseduista. Siksi se ei ollut vain toisen maailmansodan jälkeinen järjestely, johon voitaisiin kajota.²⁶⁷ Jansson puolestaan korosti, että YYA-sopimus piti ymmärtää Suomen idänsuhteiden historiaan pohjaavana juridisena säännöstönä. Hän varoitti, että YYA-sopimuksen avaaminen voitaisiin nähdä Neuvostoliiton heikkouden tilan hyväksi käyttämisenä.²⁶⁸

²⁶¹ Ulkopoliitikka 3/1990, Suomen ulkopoliitiikan tapahtumat 1.1.1990–30.6.1990.

²⁶² Esimerkiksi Paavo Lipponen, Uusi Suomi 7.2.1990; Jan-Magnus Jansson, Suomenmaa 9.2.1990; Harri Holkeri, Uusi Suomi 12.2.1990; Ulkoministeri Pertti Paasio suurlähettiläskokouksessa Helsingissä 13.3.1990; Tasavallan presidentin puhe talvisodan 50-vuotismuistotilaisuudessa Finlandia-talossa 13.3.1990, EILEN-arkisto; Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 30.3.1990. Katso myös Tarkka 2015, 162; Ritvanen 2021, 94–95.

²⁶³ Katso Paavo Lipponen, Uusi Suomi 7.2.1990; Harri Holkeri, Uusi Suomi 12.2.1990; Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 9.2.1990; Jan-Magnus Jansson, Suomenmaa 9.2.1990.

²⁶⁴ Paavo Lipponen, Uusi Suomi 7.2.1990; Ritvanen 2021, 97.

²⁶⁵ Harri Holkeri, Uusi Suomi 12.2.1990; Ritvanen 2021, 94.

²⁶⁶ Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 9.2.1990; Jan-Magnus Jansson, Suomenmaa 9.2.1990; Ritvanen 2021, 94–95.

²⁶⁷ Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 9.2.1990; Ritvanen 2021, 94.

²⁶⁸ Jan-Magnus Jansson, Suomenmaa 9.2.1990; Ritvanen 2021, 95.

Suomalaisten ohella Neuvostoliiton edustajat esittivät huomioita YYA-sopimuksen asemasta. *Uusi Suomi* kirjoitti 15. helmikuuta 1990 Neuvostoliiton yleisesikunnan päällikön Mihail Moisejevin (1939–2022) mielipiteistä: YYA-sopimus oli toimiva ratkaisu maiden välillä, eikä sitä tai Suomen ja Neuvostoliiton hyviä suhteita tullut kyseenalaistaa.²⁶⁹ Neuvostoliiton Helsingin suurlähettiläs Boris Aristov (1925–2018) puolestaan muistutti 20. helmikuuta 1990 Suomen Kansan Demokraattisen Liiton ja Suomen Kommunistisen Puolueen pää-äänenkannattajan *Kansan Uutisten* välityksellä Gorbatšovin puheesta ja YYA-sopimuksen koskemattomasta asemasta.²⁷⁰

Neuvostoliiton julkilausuttu asennoituminen YYA-sopimuksen avaamiseen muuttui nopeasti. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteerin Mihail Gorbatšovin poliittinen neuvonantaja Vadim Zagladin (1927–2006) ilmoitti *Uuden Suomen* haastattelussa 25. helmikuuta, että YYA-sopimusta voidaan muuttaa, myös Saksaa koskevien pykälien osalta. Ehtona kuitenkin oli, että Suomen ja Neuvostoliiton välisen yhteistyön olisi vaadittava sitä.²⁷¹

Suomessa eduskunnan puhemies, sosiaalidemokraatti Kalevi Sorsa arvioi, että YYA-sopimusta pitäisi muokata ajankohtaa vastaavaksi, jotta sen keskeinen sanoma välittyisi oikein. Hänen mukaansa kiirettä sopimuksen muokkaamiselle ei kuitenkaan ollut.²⁷² Zagladinin näkemyksistä ja Sorsan kommentista huolimatta Suomen valtiojohdolla ei ollut halua avata YYA-sopimusta.²⁷³ Sopimuksesta ja Suomen vallinneesta kansainvälispoliittisesta asemasta kiinnipitäminen arvioitiin paremmaksi vaihtoehdoksi: ei kannattaisi ottaa riskiä saavutetun aseman muuttumisesta huonompaan suuntaan sopimusta avaamalla.²⁷⁴

Tässä hengessä ulkoasiainministeri Paasio huomautti suurlähettiläskokouksessa Helsingissä 13. maaliskuuta 1990, että YYA-sopimuksen ”tehtävänä on luoda kestävä pohja Suomen ja Neuvostoliiton suhteille.” Paasio arvioi tämän tavoitteen täyttyneen ja totesi, että sopimus ”on ollut Suomelle edullinen ja turvallinen.” Pitkästä voimassaoloajastaan huolimatta sopimus oli Paasion mukaan edelleenkin pätevä eikä se ollut ristiriidassa Suomen puolueettomuuden kanssa, minkä Gorbatšovkin oli tunnustanut puheessaan.²⁷⁵

Paasion puheen valossa Suomen valtiojohto arvioi maan politiikan suuntaviivon kannalta erityisen tärkeäksi yhdistyneen Saksan ja Neuvostoliiton suhteiden kehityksen. Niiden perusteista olisi saatava selvyys. Ennen kuin näin tapahtuisi, ei

²⁶⁹ Uusi Suomi 15.2.1990; Ritvanen 2021, 95.

²⁷⁰ Boris Aristov (haastattelu), *Kansan Uutiset* 20.2.1990; Ritvanen 2021, 95.

²⁷¹ Vadim Zagladin (haastattelu), *Uusi Suomi* 25.2.1990; Ritvanen 2021, 95.

²⁷² Kalevi Sorsa (haastattelu), *Turun Sanomat* 12.3.1990; Ritvanen 2021, 95.

²⁷³ Ulkoministeri Pertti Paasio suurlähettiläskokouksessa Helsingissä 13.3.1990; Tasavallan presidentin puhe talvisodan 50-vuotismuistotilaisuudessa Finlandia-talossa 13.3.1990, EILEN-arkisto.

²⁷⁴ Ulkoministeri Pertti Paasio suurlähettiläskokouksessa Helsingissä 13.3.1990; Tasavallan presidentin puhe talvisodan 50-vuotismuistotilaisuudessa Finlandia-talossa 13.3.1990, EILEN-arkisto; Jaakko Iloniemi, *Suomen Kuvalehti* 30.3.1990; Ritvanen 2021, 94–95.

²⁷⁵ Ulkoministeri Pertti Paasio suurlähettiläskokouksessa Helsingissä 13.3.1990, EILEN-arkisto.

Suomen politiikkaan olisi syytä tehdä muutoksia. Tämä kytkeytyi myös YYA-sopimukseen. Paasion mukaan sen tarkistamiseen ei ollut akuuttia tarvetta. Hän myös huomautti, että sopimuksen avaaminen merkitsisi työlästä prosessia, joka voisi "lähettää sellaisia signaaleja maailmalle, joita ei ole ollut tarkoitus lähettää".²⁷⁶

Myös presidentti Koivisto puuttui YYA-sopimuksesta käytyyn keskusteluun puhuessaan talvisodan 50-vuotismuistojuhlissa Finlandia-talolla. Hänen lähtökohdansa olivat selkeät. Suomen kansainvälispoliittinen asema oli vahvistunut, mutta geopoliittiset realiteetit olivat ennallaan. "Venäjä – Neuvostoliitto on ollut, on ja tulee olemaan naapurimme, jonka kanssa meidän on tultava toimeen", Koivisto linjasi.²⁷⁷

Tältä osin Suomen asema oli Koiviston mukaan vakaa. Suhteet Neuvostoliittoon olivat hyvissä kantimissa ja Gorbatšovin puolueettomuustunnustus oli poistanut Suomen puolueettomuuteen liittyneet epäselvyydet. Muilta osin Suomen ja Neuvostoliiton suhteet olivat hänen mukaansa "selkeästi määriteltyinä tekemissämme rauhansopimuksissa sekä vuonna 1948 solmitussa YYA-sopimuksessa, jonka merkitys on osoittautunut kestäväksi."²⁷⁸

3.6 Kysymyksiä Suomen länsipolitiikan suuntaviivoista

YYA-sopimuksen asemaa koskeneen näkemystenvaihdon rinnalla ja jälkimainingeissa Suomen länsisuuntaukseen liittyvät turvallisuuspoliittiset kysymykset olivat esillä vuoden 1990 keväällä. Euroopan yhteisön jäsenyyteen suopeasti suhtautunut Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen arvioi *Etelä-Suomen Sanomissa* julkaistussa kirjoituksessaan 5. maaliskuuta 1990 Suomen turvallisuuspolitiikan perusteita. Hän tulkitsi, että vaikka Suomen kansainvälispoliittinen status muuttui Euroopan tapahtumien mukana, maan asema pohjoismaana ja hyvät suhteet Neuvostoliittoon olivat pysyviä lähtökohtia.²⁷⁹

Sen sijaan puolueettomuuden asema Suomen turvallisuuspolitiikan perustana oli Lipposen mielestä hankalampi kysymys: Suomi oli vakiinnuttanut puolueettoman asemansa, vaikka puolueettomuuden tarve väheni. Koska Euroopan turvallisuuspoliittinen järjestelmä muuttui nopeasti, hän arvioi puolueettomuudelle voivan kuitenkin olla tarvetta. Siksi Lipponen ei ollut luopumassa siitä, ainakaan heti.²⁸⁰

²⁷⁶ Ulkoministeri Pertti Paasio suurlähettiläskokouksessa Helsingissä 13.3.1990, EILEN-arkisto. Katso myös Ritvanen 2021, 97.

²⁷⁷ Tasavallan presidentin puhe talvisodan 50-vuotismuistotilaisuudessa Finlandia-talossa 13.3.1990, EILEN-arkisto.

²⁷⁸ Tasavallan presidentin puhe talvisodan 50-vuotismuistotilaisuudessa Finlandia-talossa 13.3.1990, EILEN-arkisto.

²⁷⁹ Paavo Lipponen, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.3.1990.

²⁸⁰ Paavo Lipponen, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.3.1990.

Toisin kuin Suomen valtiojohto, Lipponen ei nähnyt puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden välillä ehdotonta ristiriitaa. Hänen arvionsa perustui odotuksiin Euroopan tulevasta kehityksestä ja oletuksiin Neuvostoliiton intresseistä. Hänen lähtökohtanaan oli, että Suomessa oli vielä aikaa odottaa, miten Euroopan yhteisö kehittyisi Saksojen yhdistymisen myötä. Lipponen tulkitsi: ”Mikäli nykyinen suunta jatkuu, puolueettomuus ei ole este EY-jäsenyydelle. Neuvostoliitolle Suomi on sitä kiinnostavampi yhteistyökumppani mitä paremmin me menestymme läntisessä talouskilpailussa.”²⁸¹

Suomen valtiojohtoon Länsi-Euroopan integraatiota koskevista näkemyksistä saatiin selkoa 13. maaliskuuta 1990, kun valtioneuvosto luovutti eduskunnalle selonteon Länsi-Euroopan yhdentymiskehityksestä. Siinä Suomen politiikka määriteltiin perinteiseen tapaan, eikä Euroopan yhteisön jäsenyyttä nimetty integraatiopolitiikan tavoitteeksi. Valtioneuvosto arvioi Euroopassa vallinneen idän ja lännen välisen vastakkainasettelun lientyneen, mikä paransi yhteistyön edellytyksiä Euroopassa. Tätä pidettiin Suomen edun mukaisena.²⁸²

Käsitteellisesti Suomen etu kytkettiin kollektiivisesti koko Euroopan kehitykseen. Suomen valtiojohtoon lähtökohtana oli, että tehtävän yhteistyön piti tukea koko Euroopan ”tasapainoista kehitystä ja maanosan vakautta”. Etykille annettiin tässä suhteessa keskeinen asema. Se oli ”tulevien yhteistyörakenteiden kulmakivi Euroopassa.”²⁸³

Vaikka Suomen turvallisuuspoliittisessa toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset arvioitiin positiivisiksi, ei valtioneuvostolla ollut halua muuttaa Suomen politiikan perusteita. Selonteossa Suomen kansainvälinen asema kuvattiin Itä- ja Keski-Euroopan tapahtumista huolimatta vakaaksi ja vallinneen politiikan esitettiin palvelevan Suomen intressejä. Länsi-Euroopan yhdentymiskehityksen osalta tämä tarkoitti sitä, että Suomi nojaisi integraatiopolitiikassaan Euroopan talousalueen perustamiseen ja toimisi asiassa muiden Eftan jäsenmaiden rinnalla.²⁸⁴

Ulkoasiainministeri Pertti Paasio vahvisti selonteon sanomaa, kun siitä käytiin eduskuntakeskustelua 14. maaliskuuta 1990. Hänen mukaansa Suomen politiikan perusteet olivat pysyvät: Suomen puolueettomuuspolitiikka ja hyvät idänsuhteet olivat edelleen maan politiikan lähtökohtia. Paasion mukaan oli ”paikallaan olla

²⁸¹ Paavo Lipponen, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.3.1990.

²⁸² Valtioneuvoston selonteko 1/1990, sivu 5. Katso myös Seppinen 2001, 756; Korhonen 2017, 154.

²⁸³ Valtioneuvoston selonteko 1/1990, sivu 5; ”Uusi eurooppalainen turvallisuusjärjestys” ulkoasiainministeri Pertti Paasion esitelmä Eurooppa-instituutissa Turussa 11.5.1990, ULA 1991. Katso myös Seppinen 2001, 756; Korhonen 2017, 154; Ritvanen 2021, 120–121.

²⁸⁴ Valtioneuvoston selonteko 1/1990, sivut 5–6.

hajottamatta vaivalla koottuja toimintamalleja. On edettävä vakain askelin ja kompurommatta”.²⁸⁵

Suomen toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset eivät olleet Paasion mukaan antaneet aihetta maan ulko- ja turvallisuuspoliittisen suunnan muuttamiselle. Hänen mukaansa Suomen toimintaympäristön epäselvyydet kytkeytyivät Länsi-Eurooppaan. Euroopan yhteisön kehityskulkujen ennakointi oli vaikeaa, eivätkä vanhat julistukset ja peruskirjat enää vastanneet reaalisia tapahtumia. Siksi Suomen ulkoasiainministerin mukaan ainoa realistinen ratkaisu ”on ollut ja on tällä hetkellä, että Suomi ei puolueettomuuspolitiikkansa vuoksi harkitse jäsenyyttä.”²⁸⁶

Suomen integraatiopolitiikan lähtökohdat olivat puolueettomuudessa, jonka avulla maa pyrki turvaamaan taloudelliset ja muut etunsa. Paasion mukaan Suomen keskeinen tavoite oli pyrkiä ”yhdessä muiden EFTA-maiden kanssa rakentamaan siltaa EY:öön eurooppalaisen talousalueen, ESS:n [Euroopan talousalue] kautta.” Maan politiikassa korostuivat ajankohtaiset reaalipoliittiset tekijät, mutta Paasio huomautti, ettei ovia suljettaisi ”muiltakaan mahdollisuuksilta, jotka tuleva kehitys ehkä tuo eteemme.”²⁸⁷

Suomen toimintaympäristön määrittelyssä korostui, että Euroopan kahtiajaon purkautuminen tarjosi mahdollisuuksia. Samanaikaisesti lyhyessä ajassa tapahtuneet muutokset vaikeuttivat maan toimintaympäristöön kohdistuvien arvioiden tekemistä. Tässä tilanteessa Suomen hallitus pyrki korostamaan yhteistyö- ja turvallisuusrakenteita, jotka perustuivat tasavertaisuuteen ja valtioiden osallistumismahdollisuuksiin.²⁸⁸ Suomen politiikan suuntaviivat saivat loppukevään ja kesän 1990 aikana osakseen kommentteja, joissa sitä arvosteltiin.²⁸⁹

Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen antoi *Helsingin Sanomille* 28. toukokuuta 1990 haastattelun, jossa hän kritisoi Suomen ulkopoliitikasta käytyä

²⁸⁵ Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puheenvuoro eduskunnassa 14.3.1990 Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen laaditun valtioneuvoston selonteon käsittelyn yhteydessä, ULA 1990. Katso myös Aunesluoma 2011, 419.

²⁸⁶ Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puheenvuoro eduskunnassa 14.3.1990 Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen laaditun valtioneuvoston selonteon käsittelyn yhteydessä, ULA 1990. Katso myös Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe maanpuolustuskurssilla 3.4.1990, EILEN-arkisto; Aunesluoma 2011, 419.

²⁸⁷ Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe Puolan ulkoministeri Krzysztof Skubiszewskin kunniaksi järjestetyillä päivällisillä 5.4.1990, EILEN-arkisto.

²⁸⁸ Valtioneuvoston selonteko 1/1990; Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puheenvuoro eduskunnassa 14.3.1990 Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen laaditun valtioneuvoston selonteon käsittelyn yhteydessä, ULA 1990; Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe maanpuolustuskurssilla 3.4.1990; Ulkoasiainministeri Pertti Paasion puhe Puolan ulkoministeri Krzysztof Skubiszewskin kunniaksi järjestetyillä päivällisillä 5.4.1990, EILEN-arkisto; ”Uusi eurooppalainen turvallisuusjärjestys” ulkoasiainministeri Pertti Paasion esitelmä Eurooppa-instituutissa Turussa 11.5.1990, ULA 1991; Huhtanen 2005, 36–39, 44; Aunesluoma 2011, 419; Ritvanen 2021, 120–121.

²⁸⁹ Esimerkiksi Paavo Lipponen (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 28.5.1990; Juri Derjabin (haastattelu), *Keskisuomalainen* 4.6.1990; Hämäläinen 1998, 46; Seppinen 2001, 759; Jakobson 2003, 359; Hämäläinen 2009, 21; Aunesluoma 2011, 437–438; Tarkka 2015, 161; Korhonen 2017, 156.

keskustelua. Hän tuomitsi Suomen Euroopan yhteisöä koskevien keskusteluiden osalta pussinperäksi, jossa tutkijoiden oli annettava vallinneessa poliittisessa linjassa pitäytyville poliitikoille vaihtoehtoja.²⁹⁰ Toinen sosiaalidemokraatti, entinen ulkomaankauppaministeri Jermu Laine pohti samana päivänä *Turun Sanomien* haastattelussa, että Suomi voisi arvioida Euroopan yhteisön jäsenyyttä omista lähtökohdistaan, jos Itävalta liittyisi joskus puolueettomuutensa säilyttäen Euroopan yhteisöön.²⁹¹

Vaikka Suomen virallinen integraatiopolitiikka oli maltillista, herättivät maan politiikan suuntaviivat selvästi kiinnostusta Neuvostoliitossa. Maan ulkoministeriön osastopäällikkö Juri Derjabin (1932–2013) huomautti 4. kesäkuuta 1990 – Puolustusvoimien lippujuhlan päivänä – *Keskisuomalaisen* haastattelussa, ettei Euroopan yhteisön jäsenyys sopisi puolueettomille maille ja painotti: ”käsittääkseni Suomessa ei EY:n täysjäsenyyttä ole otettu vakavassa mielessä esiin.”²⁹²

Ulkoasiainministeri Pertti Paasio pyrki hillitsemään Suomessa käytyä keskustelua Euroopan yhteisön jäsenyydestä. Hänen mukaansa se ei ollut Suomelle ajankohtainen kysymys ja Euroopan yhteisössä oli tapahtumassa muutoksia. Paasio huomautti, että ”Niiden, jotka haluavat keskustella jäsenyydestä, tulisi ottaa myös tämä huomioon eikä spekuloida jäsenyydestä vaihtoehtona ETA:n [Euroopan talousalue] perustamiseen tähtääville neuvotteluille.”²⁹³

Paasio perusteli Euroopan yhteisön jäsenyyden epäajankohtaisuutta yhteisön sisäisellä kehityksellä. Uusien jäsenmaiden, etenkin puolueettomien sellaisien, ottaminen osaksi yhteisöä vaikeuttaisi sen sisäisten uudistusten tekemistä. Siksi hänen mukaansa Euroopan yhteisöllä ei olisi halua ottaa uusia jäsenmaita.²⁹⁴

Paasion mukaan Suomen kannalta ajankohtainen kysymys sen sijaan oli Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutos. Hän korosti, että sotilasliitot olivat kehittymässä entistä poliittisemmiksi ja Euroopan turvallisuusjärjestelmä haki tasapainoa. Suomelle, mutta myös Neuvostoliitolle ja Natolle, toinen keskeinen kysymys oli, mikä olisi Saksan asema Euroopan turvallisuusrakenteessa.²⁹⁵ Tematiikkaan kytkeytyi monia epäselvyyksiä, mutta Paasion mukaan oli selvää, että

Voimapolitiikkaa tuskin voidaan koskaan kokonaan poistaa kansainvälisistä suhteista, tuskin myöskään valtioiden tai niiden muodostamien koalitioiden välistä kilpailua. Suomen hankkimaa puolueettomuuden pääomaa ei siksi tule hyljeksiä, vaan pitää siitä luontevasti kiinni myös muuttuvissa oloissa.²⁹⁶

Derjabinin näkemykset ja Paasion yritykset rauhoitella keskustelua Suomen länsisuuntauksesta eivät hillinneet Euroopan yhteisöön liittymistä kannattavia

²⁹⁰ Paavo Lipponen (haastattelu), Helsingin Sanomat 28.5.1990.

²⁹¹ Jermu Laine (haastattelu), Turun Sanomat 28.5.1990.

²⁹² Juri Derjabin (haastattelu), *Keskisuomalainen* 4.6.1990. Katso myös Hämäläinen 2009, 21.

²⁹³ Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Tampereen Paasikivi-seurassa 15.6.1990, EILEN-arkisto.

²⁹⁴ Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Tampereen Paasikivi-seurassa 15.6.1990, EILEN-arkisto.

²⁹⁵ Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Tampereen Paasikivi-seurassa 15.6.1990, EILEN-arkisto.

²⁹⁶ Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Tampereen Paasikivi-seurassa 15.6.1990, EILEN-arkisto.

puheenvuoroja. Tähän viittaa se, että kesän 1990 aikana ulkopoliittikan taustavaikuttaja Max Jakobson alkoi tukea Euroopan yhteisön jäsenyyttä jo aiemmin aktivoituneiden Esko Antolan, Olli Kivisen ja Paavo Lipposen rinnalla. Jakobsonin lähtökohtana oli, että Suomessa olisi laadittava selvitys Euroopan yhteisön jäsenyyden eduista ja haitoista sekä pohdittava, mitä integraation ulkopuolelle jääminen merkitsisi.²⁹⁷ Keskeinen ulkopoliittinen keskustelija oli kääntynyt jäsenyyden kannalle.

Kokonaiskuvassa Euroopan yhteisön jäsenyyden esillä pitäminen jäi kuitenkin politiikan kommentaattorien ja tutkijoiden varaan. Suomen valtiojohto torjui ajatuksen tai vaikeni siitä. Puolueista ainoastaan Kansallinen Kokoomus suhtautui myönteisesti Euroopan yhteisön jäsenyyteen, mutta senkin riveissä asia määriteltiin tulevaisuuden politiikaksi²⁹⁸.

Tätä taustaa vasten on luontevaa, että ensimmäinen ministerin esittämä Euroopan yhteisön jäsenyyttä mahdollisena pitänyt lausunto kuultiin kokoomuslaiselta, kauppaja- ja teollisuusministeri Ilkka Suomiselta (1939–2022). Hän arvioi, että Suomi voisi hakea Euroopan yhteisön jäsenyyttä vuosikymmenen kuluessa, jos Suomen toimintaympäristön muutokset jatkuisivat ennallaan.²⁹⁹

Suomisen lausunnon jälkeen esitetyt kommentit noudattelivat perinteisiä muotoiluja. Esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* asia kiteytettiin sanoihin ”Jäsenyyskeskustelu on tukevasti tyhjän päällä” ja Suomisen näkemykset todettiin nolakeskusteluksi.³⁰⁰ Unto Hämääläisen mukaan presidentti Koivisto, pääministeri Holkeri, ulkoasiainministeri Paasio ja ulkomaankauppaministeri Salolainen kiistivät, että Suomessa olisi ollut jäsenyyshanke vireillä.³⁰¹ Suomen toimintaympäristössä oli kuitenkin tapahtumassa huomattava muutos: Saksojen yhdistymisestä oltiin pääsemässä yhteisymmärrykseen, mikä heijastui Suomen toimintaympäristöön ja Euroopan yhteisön sisäiseen kehitykseen.

²⁹⁷ Hämääläinen 1998, 46; Jakobson 2003, 359; Seppinen 2001, 759; Aunesluoma 2011, 437–438; Tarkka 2015, 161; Korhonen 2017, 156.

²⁹⁸ Vares 1999, 331

²⁹⁹ Hämääläinen 1998, 51–52; Hämääläinen 2009, 40; Korhonen 2017, 156–157.

³⁰⁰ Jyri Raivio, *Helsingin Sanomat* 6.9.1990; Hämääläinen 1998, 52–53.

³⁰¹ Hämääläinen 1998, 51; Hämääläinen 2009, 40.

4 SUOMEN TOIMINTAYMPÄRISTÖN NOPEAT MUUTOKSET SAKSOJEN YHDISTYMISESTÄ MAASTRICHTIN SOPIMUKSEEN

4.1 Suomen ja Ruotsin eriävät tulkinnat Saksojen yhdistymisestä

Saksojen yhdistyminen oli vuoden 1990 aikana keskeinen teema Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yleisen kehityksen kannalta. Siihen liittyneen Suomen toimintaympäristön muutoksen suhteen ulkoasiainministeri Pertti Paasio korosti vielä syyskuussa 1990 Suomen turvallisuuspolitiikan jatkuvuutta. Paasion sanomana oli, että Saksat olivat yhdistymässä ja Suomen toimintaympäristö muuttumassa, mutta YYA-sopimuksen sanamuotojen päivitykseen ei olisi tarvetta.³⁰²

Vaikka Suomen ulkoasiainministeri korosti julkisuudessa YYA-sopimuksen merkityksen jatkuvuutta, sen asema tulkittiin Suomen ulkoasiainhallinnon sisäisissä pohdintoissa toisin. Arviona oli, että YYA-sopimusta oli muutettava.³⁰³ Suomen turvallisuuspolitiikan perusteisiin kohdistunut muutos myös toteutettiin. Suomi irtautui 21. syyskuuta 1990 presidentti Koiviston johdolla Pariisin rauhansopimuksen ehdoista (poisluettuna ydinasekielto) ja YYA-sopimuksen pykälistä, jotka viittasivat Saksaan hyökkääjänä.³⁰⁴ Saksojen yhdistymisen seurauksena Suomi irtautui maan turvallisuuspolitiikan suuntaviivoja määritelleistä juridisista rajoitteista.

Samalla poistui periaatteellinen este Euroopan yhteisön jäsenyydeltä. Aiemmin jäsenyys olisi merkinnyt liittymistä järjestöön, jolle suunniteltiin ulko- ja

³⁰² Pertti Paasio (haastattelu), Uusi Suomi 2.9.1990; Ritvanen 2021, 110.

³⁰³ Uutela 2017, 160; Ritvanen 2021, 105, 109–110.

³⁰⁴ Esimerkiksi Vahtola 2003, 419; Kallenautio 2005, 487–490; Aunesluoma 2011, 407–409. Katso Operaatio Paxista Suomen politiikassa tarkemmin Ritvanen 2017, passim; Uutela 2017, passim.

turvallisuuspoliittista yhteistyötä ja johon Länsi-Saksa kuului: asia olisi voitu tulkita niin, että Suomi olisi liittoutunut YEA-sopimuksen vastaisesti Länsi-Saksan kanssa.

Saksojen yhdistyminen vaikutti Suomen toimintaympäristöön Länsi-Euroopan integraation syvenemisen kautta. Tapahtuma-aikana sen arvioitiin nopeuttavan ja tiivistävän Euroopan yhteisön sisäistä yhdentymistä. Yhdistynyt Saksa arvioitiin taloudellisesti ja poliittisesti merkittäväksi toimijaksi, joka kasvattaisi Länsi-Euroopan geopoliittista ja taloudellista merkitystä.³⁰⁵ Tästä mahdollisesti seuraavat taloudelliset edut tulkittiin Suomen kannalta houkutteleviksi, mutta Neuvostoliiton naapurisuuden katsottiin edelleen rajoittavan toimintamahdollisuuksia.³⁰⁶

Saksojen yhdistymisen on arvioitu näkyneen Euroopan yhteisön käytännön toimissa: Se pyrki kompensoimaan Saksan vahvistumista sitomalla maan aiempaa tiukemmin yhteisön instituutioihin, yhteiseen päätöksentekoon, yhteismarkkinoihin, talous- ja rahaliittoon sekä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Ratkaisulla oli keskeinen vaikutus Euroopan yhteisöön, sillä sen kehitys kohti poliittista unionia nopeutui.³⁰⁷ Samalla Suomen läntinen toimintaympäristö muuttui.

Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen arvioi Saksojen yhdistymisen jälkeen, että Euroopassa käynnissä olleet muutosprosessit olivat yleislinjoiltaan myönteisiä. Ne sisälsivät kuitenkin hänen mukaansa Suomen kansainväliseen toimintaympäristöön liittyvän uhkakuvan: Pohjolan eristykseen joutumisen. Lipposen tulkinnan mukaan Itä-Euroopan tapahtumat, Saksojen yhdistyminen ja suurvaltojen suhteiden kehittyminen olivat muuttamassa Pohjoismaiden toimintaympäristöä, mikä edellytti niiltä yhteistä Eurooppa-politiikkaa.³⁰⁸ Tämä vaati Lipposen mukaan Euroopan yhteisöön liittymistä:

Vaikutusmahdollisuutensa turvatakseen pohjoisten EFTA-maiden on liityttävä EY:n jäseniksi. EY:n sisällä ne eivät voi muodostaa muodollista blokkia, mutta asiallisesti ne voivat toimia pohjoismaisena ryhmänä. Lisää vaikutusmahdollisuuksia saadaan hakeutumalla yhteistyöhön asiakohteisesti samoin ajattelevien jäsenmaiden kanssa.³⁰⁹

Toisin kuin Suomen valtiojohto julkisissa esiintymisissään, Lipponen ei pitänyt Euroopan yhteisön ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa esteenä sille, että Suomesta tulisi yhteisön jäsen. Hän arvioi, etteivät sotilaalliset kysymykset olleet osa Euroopan yhteisön turvallisuuspolitiikan käsitteellistä sisältöä. Ne hoidettaisiin Euroopan yhteisöä lähellä olevan, mutta sen rakenteista erillisen Länsi-Euroopan unionin (WEU)³¹⁰

³⁰⁵ Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990, ULA 1991; Aunesluoma 2011, 409; Tarkka 2015, 157; Ritvanen 2021, 121. Saksan merkityksestä Suomen integraatiopolitiikassa katso tarkemmin Uutela 2019, passim.

³⁰⁶ Esimerkiksi Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990, ULA 1991; Tarkka 2015, 157; Ritvanen 2021, 121.

³⁰⁷ Aunesluoma 2011, 409.

³⁰⁸ Paavo Lipponen, Ulkopoliittikka 3/1990.

³⁰⁹ Paavo Lipponen, Ulkopoliittikka 3/1990.

³¹⁰ Länsi-Euroopan unioni oli Ranskan, Ison-Britannian ja Benelux-maiden vuonna 1948 perustama järjestö, jonka puitteissa sen jäsenmaat tarjosivat toisilleen poliittista ja sotilaallista tukea.

puitteissa. Siksi puolueettomat Suomi ja Ruotsi eivät liittyisi Euroopan yhteisön kautta sotilasliittoon tai sellaiseksi muuttuvaan järjestöön.³¹¹

Suomen valtioneuvosto toi Saksojen yhdistymistä koskevia arvioita ja Suomen politiikan perusteita julkisuuteen 24. lokakuuta 1990, kun se luovutti eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle turvallisuuspoliittisen selonteon. Siinä Euroopan yhteisön kansainvälisen aseman vahvistuminen arvioitiin varmaksi. Tämän tulkittiin vaikuttavan merkittävästi Suomen toimintaympäristöön. Oletuksena oli, että Euroopan yhteisöstä muodostuisi keskeinen Euroopan taloudelliseen ja poliittiseen kehitykseen vaikuttava toimija. Tulkinnan taustalla vaikutti erityisesti oletus, että Euroopan yhteisö kanavoisi yhdistyneen Saksan taloudellista ja poliittista vaikutusvaltaa Euroopassa. Tämä oli valtioneuvoston mukaan otettava huomioon Suomen politiikassa.³¹²

Selonteossa Suomen politiikan lähtökohdat sidottiin maan omien vaikutusmahdollisuuksien turvaamiseen ja riittävän kiinteiden suhdejärjestelyiden luomiseen Euroopan yhteisöön. Ajatuksena oli, että tavoite toteutettaisiin poliittisen vuoropuhelun kautta, mikä mahdollistaisi tiedon saamisen Euroopan yhteisön kehityssuunnista ja Suomen omien näkökulmien viestimisen Euroopan yhteisön suuntaan.³¹³

Selonteon valossa Suomen valtiojohdolla oli valmiutta poliittiseen vuoropuheluun Euroopan yhteisön kanssa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että Suomen integraatiopolitiikan perusteet olisivat olleet muuttumassa. Suomen turvallisuuspolitiikan peruselementti puolueettomuus ja Euroopan yhteisön jäsenyys määriteltiin yhä toisensa poissulkeviksi poliittisiksi ratkaisuuksi.³¹⁴

Keskeinen peruste puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden vastakohtaisuuteen kytkeytyi tietopohjan vajavaisuuteen. Tiedossa oli, että Euroopan yhteisölle oltiin luomassa yhteistä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa, mutta sen suuntaviivat olivat avoimet: Selonteossa muotoiltiin väljästi, että ”Vasta myöhemmin voidaan todeta, vaikuttaako se Suomen asemaan tai puolueettomuuspoliittiseen asennoitumiseen.”³¹⁵ Suomen turvallisuuspoliittiset peruslinjaukset olivat entisellään, vaikka maan toimintaympäristössä oli tapahtunut muutoksia.

Aikaisemman kirjallisuuden valossa Suomen politiikan kannalta keskeiseksi kysymykseksi muodostui Ruotsi. Sen politiikka Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen oli ollut yhtenevä Suomen politiikan kanssa, mutta ruotsalaisessa ajattelussa tapahtui

Sen asemaa oltiin vahvistamassa 1980-luvulla ja siitä oli tarkoitus tehdä Euroopan yhteisön/unionin puolustuskomponentti ja Naton eurooppalainen pilari.

³¹¹ Paavo Lipponen, *Ulkopolitiikka* 3/1990.

³¹² Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990, ULA 1991.

³¹³ Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990, ULA 1991.

³¹⁴ Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990, ULA 1991. Katso myös Tarkka 2015, 157.

³¹⁵ Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990, ULA 1991.

muutos vuoden 1990 jälkipuoliskolla: puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden välistä jyrkkää rajanvetoa alettiin hälventää taloudellisten arvioiden ja Sakson yhdistymisestä tehtyjen tulkintojen seurauksena.³¹⁶

Ruotsin poliittinen suunnanmuutos konkretisoitui lokakuussa pian Suomen valtioneuvoston selonteon julkaisemisen jälkeen. Maan hallitus ilmoitti taloudellisiin perusteisiin vedoten halustaan hakea Euroopan yhteisön jäsenyyttä.³¹⁷ Muutos oli Suomen kannalta merkittävä. Maan valtiojohdon korostama yhtenäinen Efta-maiden ryhmä hajautui entisestään: Itävalta oli jo hakenut Euroopan yhteisön jäsenyyttä ja Ruotsi oli seuraamassa mukana. Ruotsin uusi suuntaus vaikutti aiempien tulkintojen mukaan Suomeen myös siksi, että Ruotsin ulkoministeri, sosiaalidemokraatti Sten Andersson (1923–2006) esitti, että Pohjoismaat hakisivat Euroopan yhteisön jäsenyyttä yhdessä³¹⁸.

Ruotsin poliittisen suunnanmuutoksen jälkeen Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen kirjoitti Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen pää-äänenkannattajassa *Demarissa*, että totuutta olisi katsottava silmiin. Euroopan turvallisuus rakenne ei perustuisi kollektiiviseen turvallisuuteen Etykin puitteissa, kuten Suomessa haluttiin ajatella. Se kehittyisi Naton, Euroopan yhteisön ja Etykin vuorovaikutuksessa. Suomen olisi muuttuvassa toimintaympäristössä hakeuduttava Euroopan yhteisöön, jotta maa voisi turvata vaikutusmahdollisuutensa.³¹⁹

Lipponen vaikuttaa jääneen ensivaiheessa yksin. Eri lähteistä nousee esiin Ruotsin ilmoituksen jälkeinen Suomen politiikan jatkuvuus. Julkisuudessa korostettiin, ettei Ruotsin politiikka vaikuttaisi Suomen toimintaan. Maan johtavat ministerit suhtautuivat julkisissa esiintymisissään Ruotsin ehdotukseen karsaasti.³²⁰

Presidentti Koivisto, jolla oli viime kädessä valtaoikeudet ohjata Suomen politiikkaa, vaikuttaa aluksi vaienneen asiasta.³²¹ Suomalainen kriittinen asennoituminen kiteytyy *Etelä-Suomen Sanomien* pääkirjoituksessa. Siinä Ruotsin mahdollisen jäsenyyden todettiin muuttavan Suomen turvallisuuspoliittista toimintaympäristöä: jos jäsenyys toteutuisi, Suomi jäisi yksin. Tämä oli lehden mukaan kuitenkin parempi vaihtoehto kuin puolueettomuudesta luopuminen.³²²

³¹⁶ Esimerkiksi Jakobson 2003, 369; Vahtola 2003, 420; Kallenautio 2005, 470; Lipponen 2006, 11; Aunesluoma 2011, 421–422; Ritvanen 2021, 121–122.

³¹⁷ Esimerkiksi Vahtola 2003, 420; Kallenautio 2005, 470; Aunesluoma 2011, 421–422; Ritvanen 2021, 121–122.

³¹⁸ Esimerkiksi Penttilä 1992, 77; Vahtola 2003, 420; Kallenautio 2005, 470; Koivisto 2008, 188; Aunesluoma 2011, 421; Tarkka 2015, 155; Takala 2018, 26; Ritvanen 2021, 123.

³¹⁹ Paavo Lipponen, *Demari* 5.11.1990.

³²⁰ Esimerkiksi *Etelä-Suomen Sanomat* 30.10.1990; Jan-Magnus Jansson, *Hufvudstadsbladet* 7.11.1990; Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Jyväskylän yliopistossa 12.11.1990, ULA 1990; Keski-suomalainen 18.11.1990; Pääministeri Harri Holkerin puhe ”Suomi hakee tietään” Paasikivi-Seurassa 27.11.1990, ULA 1991; Jakobson 2003, 370; Aunesluoma 2011, 422; Tarkka 2015, 157.

³²¹ Katso myös Jukka Tarkka 2015, 157.

³²² *Etelä-Suomen Sanomat* 30.10.1990.

Suomen valtiojohtosta ulkoasiainministeri Pertti Paasio muistutti hallituksen antamassa selonteossa määritellystä toimintatavasta. Hän painotti Suomen Euroopan yhteisöön liittymisen mahdottomuutta laajentamalla puolueettomuuspolitiikan tarpeellisuuden taloudellisiin kysymyksiin³²³: Euroopan yhteisöstä olisi kehitymässä suurvallan kaltainen toimija, joka kilpailisi Yhdysvaltojen ja Japanin kanssa. Kilpailuasetelma vain korostuisi ”uudessa suurvaltapolitiittisessa ilmastossa, jossa talous on aseita vahvempi voimanmittari.” Siksi Paasion mukaan voitaisiin vain odottaa, seurasiko asetelmasta uusia suurvaltaristiriitoja.³²⁴

Vastaavalla tavalla tutussa hengessä eduskunnan puhemies, sosiaalidemokraatti Kalevi Sorsa muistutti hallituksen tavasta tulkita Suomen puolueettomuutta. Se ja Euroopan yhteisön jäsenyys eivät olleet sovittavissa yhteen. Suomen johtaviin politiikoihin Sorsa vetosi, ilmeisesti integraatiomyönteiseen kauppaja- ja teollisuusministeri Ilkka Suomiseen viitaten, että Suomen politiikassa keskityttäisiin Euroopan talousalueen luomiseen.³²⁵

Jyrkempi, mielipiteitä jakanut ja keskustelua herättänyt kannanotto Euroopan yhteisön jäsenyydestä, Ruotsin politiikan suunnanmuutoksesta ja Suomen politiikasta saatiin 27. marraskuuta 1990, kun kokoomuslainen pääministeri Harri Holkeri puhui Paasikivi-seurassa. Hän painotti Suomessa tehtävien Eurooppa-politiikkaa koskevien ratkaisuiden olevan tärkeimpiä sitten toisen maailmansodan. Kansalaiskeskustelun hän totesi tarpeelliseksi korostaen, että siinä pitäisi välttää ehdottomuutta ja korostaa analyyttistä syvyyttä.³²⁶

Holkeri tulkitsi, ettei suurvaltojen vastakkainasettelun lientyminen poistanut suurvaltapolitiikkaa. Siksi Euroopan yhteisö voisi omia etujaan puolustaessaan ajautua konfliktiin maailmalla tai jopa Neuvostoliiton kanssa. Kun Suomen puolueettomuuspolitiikan peruslähtökohta eli suurvaltojen välisten ristiriitojen välttäminen ei ollut poistunut, ei maan puolueettomuudesta olisi syytä luopua.³²⁷ Euroopan yhteisön jäsenyydestä Holkeri linjasi yksiselitteisesti, vaikka oli kehottanut välttämään ehdottomuutta:

Ympyrän neliöimistä pidetään toivottomana tehtävänä. Samaa on sanottava yrityksestä sovittaa yhteen täysjäsenyys EY:ssä ja Suomen puolueettomuuspolitiikka. Alistuminen EY:n ulkopoliittiseen päätöksentekoon ja sitoutuminen yhteisiin turvallisuustavoitteisiin

³²³ Ennen Saksojen yhdistymistä Suomen poliittisen johdon retoriikassa puolueettomuus ja taloudelliset sekä kauppapoliittiset kysymykset oli erotettu. Ilmeisesti Euroopan yhteisön painoarvon kasvaessa ja puolueettomien maiden suuntautuessa kohti sen jäsenyyttä puolueettomuus katsottiin tarpeelliseksi laajentaa koskemaan taloutta ja kauppapolitiikkaa perusteltaessa Euroopan yhteisön jäsenyyden mahdottomuutta. On kuitenkin huomattava, että Euroopan talousalueen tarpeellisuutta perusteltiin edelleen sen ja puolueettomuuden yhteensopivuudella.

³²⁴ Ulkoasiainministeri Pertti Paasio Jyväskylän yliopistossa 12.11.1990, ULA 1990.

³²⁵ Kalevi Sorsa, Keskisuomalainen 18.11.1990.

³²⁶ Pääministeri Harri Holkerin puhe ”Suomi hakee tietään” Paasikivi-Seurassa 27.11.1990, ULA 1991. Holkerin puheesta katso myös Aunesluoma 2011, 423–424.

³²⁷ Pääministeri Harri Holkerin puhe ”Suomi hakee tietään” Paasikivi-Seurassa 27.11.1990, ULA 1991.

merkitsisi, että Suomi vapaaehtoisesti itsenäisyydestään luopuen sulautuisi suurvaltaan. Totta on, että eräät haluavat heittää myös Suomen puolueettomuuspolitiikan vanhentuneena kertakäyttöhyödykkeenä menemään. Heidän puolustukseksi on sanottava, että he eivät tiedä, mitä tekevät. Nämä valtioviisaat eivät koskaan ole nähneetkään puolueettomuuden olemusta.³²⁸

Holkerin puhe sai lämpimän vastaanoton keskustalaisilta, Suomen perinteistä turvallisuuspoliittista suuntausta kannattaneilta politiikan kommentaattoreilta³²⁹. *Kainuun Sanomien* päätoimittaja Keijo Korhonen kehui Holkerin sanoneen ”vahvan ja tervetulleen sanan”. Hänen mukaansa vallinneessa tilanteessa maltti olisi tarpeen, mikä pitäisi myös hallituksen ministerien ymmärtää.³³⁰ Ulkoasiainneuvos Juhani Suomi puolestaan maalasi ”Kunto Kalpa” nimimerkin suojista *Keskisuomalaisen* palstoilla kuvaa Suomen ulkopolitiikkaa leimaavasta epätietoisuudesta ja sitä koskevasta ”uskottavuuden kriisistä”. Hänen mukaansa Holkerin puhe oli vastaus niihin. Suomi painotti olevan hyvä asia, että ainakin osa maan poliittisesta johdosta lähestyi tärkeitä kysymyksiä analyyttisesti ja realistisesti.³³¹

Holkerin kuvailemat Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivat saivat osakseen myös kritiikkiä³³². *Etelä-Suomen Sanomien* noin kuukautta aikaisempi, puolueettomuuden tärkeydestä muistuttanut tyyli muuttui. Lehden mukaan Euroopan puolueettomat maat Ruotsi ja Itävalta olivat jo hakeneet Euroopan yhteisön jäsenyyttä tai olivat hakemassa sitä. Myös Norjan esitettiin kiirehtivän jäsenyyttä kohti. Lehti kritisoi asiasta, että ”Ainoastaan pieni Suomi huutaa suu auki ja silmät kiinni ETA:n ja puolueettomuuden autuutta.” Tämä ei lehden mukaan ollut oikea suunta: jo Suomen tekemät Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen uudelleen tulkinnat osoittivat, että aikoinaan perustellun puolueettomuuden aika oli ohitse.³³³

Etelä-Suomen Sanomien tavoin keskeinen ulkopolitiikan kommentaattori Max Jakobson nosti YYA-sopimuksen esiin Holkerin puheen jälkimainingeissa. Vielä Operaatio Paxin ja Koiviston YYA-lausuman jälkeen hän oli tukenut sopimuksen säilyttämistä, mutta Suomen itsenäisyyspäivänä julkaistussa kirjoituksessa asenne oli täysin toinen. Jakobson luokitteli sopimuksen Stalinin aikaiseksi jäänteeksi, joka voisi muodostua ”tarpeettomaksi rasitukseksi Suomen kansainväliselle asemalle.” Jakobson

³²⁸ Pääministeri Harri Holkerin puhe ”Suomi hakee tietään” Paasikivi-Seurassa 27.11.1990, ULA 1991.

³²⁹ Juha-Matti Ritvasen mukaan Korhonen ja Suomi olivat toimineet Holkerin puheen taustavaikeuttajina (Ritvanen 2021, 124).

³³⁰ Keijo Korhonen, *Kainuun Sanomat* 28.11.1990; Aunesluoma 2011, 424; Ritvanen 2021, 124.

³³¹ Juhani Suomi (Kunto Kalpa), *Keskisuomalainen* 20.11.1990; Aunesluoma 2011, 424; Ritvanen 2021, 124.

³³² *Etelä-Suomen Sanomat* 29.11.1990; Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 6.12.1990; Jaakko Ilo-niemi 7.12.1990; Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 11.12.1990; *Etelä-Suomen Sanomat* 14.12.1990; Jukka Tarkka 14.12.1990; Olli Kivinen, *Helsingin Sanomat* 16.12.1990; *Helsingin Sanomat* 18.12.1990.

³³³ *Etelä-Suomen Sanomat* 29.11.1990. Katso myös *Helsingin Sanomat* 18.12.1990.

korosti, että suhteet Neuvostoliittoon pitäisi järjestää Etykin hengessä.³³⁴ Rasiitteen merkitystä Jakobson täsmensi 11. joulukuuta. Ongelmana olivat YYA-sopimuksen sotilaallista avunantoa koskevat pykälät. Ne sitoivat Suomea Neuvostoliittoon heikentäen lännessä saatua Suomi-kuvaa.³³⁵

Holkerin puheen jälkeen keskeinen Suomen ulkopolitiikan taustavaikuttaja, Elinkeinoelämän valtuuskunnan johtajana työskennellyt Jaakko Iloniemi (1932–) arvioi *Suomen Kuvalehdessä* julkaistussa kirjoituksessaan Suomen politiikan suuntaviivoja. Hänen viestinsä oli selkeä: vallinneessa tilanteessa Suomessa ei ollut syytä taker-tua sitoviin poliittisiin linjauksiin.³³⁶

Iloniemen mukaan tärkeämpää oli arvioida Euroopan yhteisön kansallista suvereniteettia rajoittavat tekijät ja sen muodostamat turvallisuusuhat erillisinä kokonaisuuksina. Toisin kuin Suomen poliittinen johto, Iloniemi erotti kansallisen suvereniteetin käsitteenä Euroopan yhteisön jäsenyyskysymyksestä. Se ei ollut peruste jäsenyyden puolesta tai sitä vastaan. Sen sijaan hänen mukaansa konkreettiset, todennettavat turvallisuusuhat piti punnita. Iloniemi huomautti, että huomioon pitäisi ottaa Euroopan yhteisössä ja Itä-Euroopassa tapahtuvat muutokset.³³⁷

Jukka Tarkka oli Iloniemen kanssa yhtä mieltä siitä, että Euroopan yhteisön jäsenyyden vaikutuksia pitäisi arvioida. Sen sijaan Suomen valtiojohdon ajatus, että puolueettomuus olisi este Euroopan yhteisön jäsenyydelle ja että yhteisöstä olisi kehittymässä turvallisuuspoliittinen toimija sai osakseen kritiikkiä.³³⁸

Tarkka arvioi Euroopan kehityskulkuja ja Euroopan yhteisön sisäistä dynamiikkaa niin, että ne eivät vallinneessa tilanteessa muodostaisi esteitä puolueettomien maiden jäsenyydelle. Hän huomautti, että Euroopan yhteisö oli aiemminkin yrittänyt tiivistää puolustuspoliittista yhteistyötään. Siinä ei kuitenkaan ollut onnistuttu jäsenmaiden erimielisyyksien takia, mikä viittasi siihen, ettei ylikansallinen sotilaspolitiikka toteutuisi lähiaikoina. Vastaavalla tavalla Bryssel-vetoinen ulko- ja turvallisuuspolitiikka olisi epätodennäköistä.³³⁹

³³⁴ Max Jakobson, Helsingin Sanomat 22.9.1990; Max Jakobson, Helsingin Sanomat 6.12.1990; Hämmäläinen 1998, 57; Ritvanen 2021, 126.

³³⁵ Max Jakobson, Helsingin Sanomat 11.12.1990; Ritvanen 2021, 126.

³³⁶ Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 7.12.1990.

³³⁷ Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 7.12.1990.

³³⁸ Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 14.12.1990.

³³⁹ Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 14.12.1990.

4.2 Suomen maltillinen aktivoituminen Euroopan yhteisön jäsenyyskysymyksessä

Ruotsin suunnitelma hakea Euroopan yhteisön jäsenyyttä vaikutti Suomen toimintaan, vaikka virallinen Suomi pysyi julkisuudessa aiempien linjausten takana. On todettu, että Ruotsin politiikan kääntyminen Euroopan yhteisön jäsenyyden kannalle merkitsi Suomen toimintaympäristön muutosta, joka kannusti muuttamaan myös Suomen integraatiopolitiikan perusteita. Yhtäältä syy oli taloudellinen.³⁴⁰ Toisaalta Suomessa tiedostettiin, että toteutuessaan Ruotsin jäsenyys vaikuttaisi negatiivisesti Suomen korostamaan puolueettomien maiden viitekehykseen Pohjolassa.³⁴¹

Suomen valtiojohdon julkilausuttuna lähtökohtana säilyi vielä alkuvuonna 1991 Euroopan talousalueen luominen. Se määriteltiin riittäväksi integraatoratkaisuksi taloudellisten intressien tyydyttämisen kannalta. Turvallisuuspolitiikan näkökulmasta tärkein ilmansuunta oli yhä itä.³⁴²

Perinteisissä turvallisuuspoliittisissa muotoiluissa pitäytymisen taustalla vaikutti aikaisemmassa kirjallisuudessa esitettyjen tulkintojen mukaan se, että Suomessa valmistauduttiin eduskuntavaaleihin. Niiden alla Euroopan yhteisön jäsenyyden kaltaisen debatoidun teeman korostaminen ei olisi ollut järkevää.³⁴³ Suomen valtiojohdon ratkaisuiden osalta on myös syytä huomioida presidentti Koiviston toiminta. Hän korosti Euroopan talousalueen perustamisen tärkeyttä Suomen talousintressien turvaamiseksi. Hän myös painotti, ettei sen toteutumisedellytyksiä saanut vaarantaa ja valvoi, ettei virallisesta integraatiolinjasta poikettu.³⁴⁴

Koivisto vaikuttaa sitoneen Suomen integraatiopolitiikan edelleen käsitteellisellä tasolla talouteen. Ajatuksena oli mahdollisesti, että sen puitteissa Suomi saattoi toimia verrattain vapaasti, jos se ei vaikuttaisi maan ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan³⁴⁵. Muutoin Suomen ulkoasiainhallinto toimi kulissien takana³⁴⁶. Julkisuudessa maan ulko- ja turvallisuuspoliittinen johto pitäytyi perinteisissä turvallisuuspoliittisissa määritelmissä.³⁴⁷

³⁴⁰ Rehn 1993, 206. Katso myös Kallenautio 2004, 470–471; 505; Aunesluoma 2011, 426–427, 434, 452.

³⁴¹ Forsberg & Vaahtoranta 1993b, 301.

³⁴² Aho 2020, 234–235. Katso myös Apunen 2005, 470; Tarkka 2015, 158.

³⁴³ Rehn 1993, 206; Tarkka 2015, 140, 162; Korhonen 2017, 157. Vertaa Hämäläinen 1998, 61. Tässä suhteessa takaisin eduskuntaa pyrkinyt Paavo Lipponen oli poikkeus. Hän piti asiaa esillä. Katso esimerkiksi Paavo Lipponen, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.1.1991. Katso myös Hämäläinen 2009, 46.

³⁴⁴ Tasavallan presidentin uuden vuoden puhe 1.1.1991, ULA 1992; Aunesluoma 2011, 433–434, 443; Ritvanen 2021, 271–271. Katso myös Jakobson 2003, 370.

³⁴⁵ Katso luku 1.1 *Historiaesityksistä historian tutkimukseen*, jossa tarkasteltiin Koiviston tapaa toteuttaa aktiivista politiikkaa.

³⁴⁶ Blomberg 2011, 312; Venäläinen 2020, 34.

³⁴⁷ Remarks by Mr. Pertti Paasio, the Minister for Foreign Affairs of Finland, at the Europe Conference in Oslo on January 3, 1991; Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puheenvuoro Parlamentaarisen puolustuspoliittisen neuvottelukunnan (PPN) laatiman lausunnon luovutustilaisuudessa

Puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden välistä suhdetta kuitenkin seurattiin kulissien takana Suomen ulkoasiainministeriössä tarkasti vuoden 1991 kevästä alkaen. Suomen hallitus oli pitkään torjunut Euroopan yhteisön jäsenyyden puolueettomuuteen vetoamalla, mutta Itävallan ja Ruotsin integraatiopoliittiset linjaukset olivat syöneet argumentin uskottavuutta. Puolueettomuuden ja Euroopan yhteisön jäsenyyden välistä suhdetta alettiin arvioida Suomessa uudelleen ja ulko- ja turvallisuuspoliittista käsitteistöä ryhdyttiin muuttamaan suuntaan, joka sallisi Euroopan yhteisön jäsenyyden.³⁴⁸

Suomen ulkoasiainministeriön poliittisella osastolla arvioitiin, että puolueettomuus voitaisiin säilyttää Suomen ulkopoliittikkaa kuvaavana käsitteenä, mutta sen merkitys väistämättä muuttuisi. Se jouduttaisiin sopeuttamaan Euroopan yhteisön ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Käytännössä puolueettomuus oli menettämässä merkityksensä muuttuvassa Euroopassa.³⁴⁹ Asiantuntijayhteisö teki vastaavia pohdintoja julkisuudessa³⁵⁰. Ulkoasiainministeriö seurasi käytyä keskustelua viimeistään maaliskuusta 1991 alkaen lehdistökatsauksissaan.

Ulkoasiainhallinnon sisäisissä mietinnöissä päädyttiin arvioon, että Euroopan yhteisön jäsenyys voisi olla Suomelle mahdollinen. Maan puolueettomuuspolitiikasta ei tarvitsisi luopua, jos siinä korostettaisiin erityissuhdetta Neuvostoliittoon: Suomi ei olisi suoranaisesti puolueeton, vaan pidättäisi itsenäisen päätöksenteko-oikeuden suhteissa Neuvostoliittoon.³⁵¹ Vastaavia suunnitelmia oli myös Euroopan yhteisössä. Se suunnitteli keväällä 1991 järjestelyä, jossa yhteisön jäsenmaa voisi jättäytyä yhteistä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa koskevien päätösten ulkopuolelle kansallisten etujen nimissä.³⁵²

Kevään 1991 eduskuntavaalien jälkeen Suomen integraatiopoliittikka alkoi muuttua.³⁵³ Suomessa oli integraatiovalmiutta ja se oltiin valmiina tuomaan julkisuuteen. Tähän viittaavat osaltaan Esko Ahon (1954–) hallituksen ohjelmaluonnoksesta tehdyt havainnot. Siihen kirjattiin maininta Euroopan yhteisön jäsenyyden

Valtion juhlahuoneistossa 3.1.1991; Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puhe Tampereen Sotaveteraanien Huoltoyhdistyksen 30-vuotisjuhlassa 8.2.1991 klo 18; Ulkoasiainministeri Pertti Paasion Studia Generalia-luento 7.3.1991 Helsingin yliopistolla, EILEN-arkisto; Auneluoma 2011, 453.

³⁴⁸ Blomberg 2011, 312; Venäläinen 2020, 34.

³⁴⁹ Venäläinen 2020, 35–36.

³⁵⁰ Esimerkiksi Risto E. J. Penttilä, Helsingin Sanomat 3.1.1991; Erkki Nordberg, Etelä-Suomen Sanomat 7.1.1991; Svener Åström, Etelä-Suomen Sanomat 11.2.1991; Jermu Laine, Ulkopoliittikka 1/1991; Jyrki Iivonen, Ulkopoliittikka 1/1991; Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 15.3.1991; Max Jakobson, Helsingin Sanomat 27.3.1991; Jaakko Iloniemi, Etelä-Suomen Sanomat 15.4.1991; Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 19.4.1991; Esko Antola, Uusi Suomi 21.4.1991.

³⁵¹ Venäläinen 2020, 36.

³⁵² Blomberg 2011, 327–328; Ritvanen 2021, 179.

³⁵³ Esimerkiksi Penttilä 1992, 76–77; Rehn 1993, 207; Hämäläinen 1998, 62; Paasio 1996, 264; Rusi 2000, 54; Jakobson 2003, 370; Kallenautio 2005, 505; Hämäläinen 2009, 62; Blomberg 2011, 317, 327–328; Auneluoma 2011, 443–444, 446; Apunen 2012, 169; Meinander 2012, 481–483; Tarkka 2015, 140; Korhonen 2017, 157–158; Ritvanen 2021, 178

hakemiseen varautumisesta.³⁵⁴ Perinteiset julkiset muotoilut eivät kuitenkaan kadonneet, vaan niiden asema säilyi vahvana. Tämä näkyi niin Suomen politiikkaan kohdistuneissa kommentteissa kuin lopullisessa hallitusohjelmassa.³⁵⁵

Suomen politiikan suuntaviivojen kannalta presidentti Koiviston näkemykset olivat ratkaisevia, ja ne olivat Euroopan yhteisön suhteen varovaisia. Lopulliseen hallitusohjelmaan saakka Euroopan yhteisön jäsenyyttä mahdollisena pitänyt muotoilu ei päätynt, vaan se poistettiin Koiviston vaatimuksesta.³⁵⁶

Lopullisessa presidentti Koiviston hyväksymässä hallitusohjelmassa Suomen integraatiopolitiikka perustettiin totuttuun tapaan Euroopan talousalueen luomisen vaaraan. Muita vaihtoehtoja ei kuitenkaan kategorisesti suljettu pois.³⁵⁷ Hallitusohjelman muotoilun voi tulkita jättäneen kysymyksen Euroopan yhteisön jäsenyydestä avoimeksi: Mihinkään Euroopan talousalueen perustamista syvempään integraatiovaihtoehtoon ei sitouduttu, mutta mitään muuta ratkaisua ei myöskään kielletty. Euroopan yhteisön jäsenyyteen ei yksinkertaisesti otettu sitovaa kantaa.³⁵⁸

Euroopan yhteisö nimettiin kuitenkin hallitusohjelmassa erikseen poliittisen seurannan kohteeksi.³⁵⁹ Suurimman hallituspuolueen Keskustapuolueen tuolloinen varapuheenjohtaja Olli Rehn (1962–) on avannut hallitusohjelman väljän muotoilun merkitystä vuonna 1993. Hänen mukaansa muotoilu ”arvioi Euroopan yhteisön sisäistä kehitystä ja mahdollista laajentumista Suomen kannalta ja pyrkii ratkaisuihin, jotka turvaavat parhaiten kansalliset etumme” tarkoitti sitä, että Suomessa seurattaisiin:

1) kehittykö Euroopan yhteisöstä poliittinen unioni ja mikä on sen sotilaallinen ulottuvuus; 2) liittykö Euroopan yhteisöön uusia jäsenmaita (Ruotsi ja muut Eftan jäsenmaat); 3) mitkä ovat Suomen mahdollisuudet osallistua tasavertaisesti taloudelliseen integraatioon.³⁶⁰ Suomen integraatiopolitiikka sidottiin turvallisuuspolitiikkaan, Pohjoismaiden ja puolueettomien maiden muodostamaan viitekehykseen ja talouteen.

Muutoin Suomen turvallisuuspolitiikan määrittelyiden kannalta hallitusohjelma edusti hienoista muutosta. Kuten valtiotieteiden tohtori Jukka Tarkka on myöhemmin todennut, Suomen politiikkaa ei määritelty enää Paasikiven–Kekkonen linjan kautta, puolueettomuuspolitiikka sai etuliitteen omia etuja palveleva ja YYA-sopimuksen

³⁵⁴ Uimonen 1995, 163; Rausmaa 2013, 18.

³⁵⁵ Esimerkiksi Harri Holkeri, Turun Sanomat 2.4.1991; Paavo Lipponen, Turun Sanomat 22.4.1991; Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991.

³⁵⁶ Esko Ahon hallituksen ohjelman sisällön osalta Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991. Koiviston roolista Uimonen 1995, 163; Rausmaa 2013, 18. Katso myös Jakobson 2003, 371.

³⁵⁷ Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991; Penttilä 1992, 77; Aunesluoma 2011, 443–444; Blomberg 2011, 317; Ritvanen 2021, 178, 182–183.

³⁵⁸ Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991. Katso myös Jakobson 2003, 370–371; Aunesluoma 2011, 443–444. Vertaa Penttilä 1992, 77; Hämäläinen 1998, 71.

³⁵⁹ Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991.

³⁶⁰ Rehn 1993, 207.

oheen nostettiin Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatsšov in Suomelle antama puolueettomuustunnustus.³⁶¹

Ahon hallituksen ohjelman integraatiopoliittiset ja turvallisuuspoliittiset muutokset eivät olleet ainoa avaus Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen. Hallitusvastuusta vapauduttuaan entinen ulkoasiainministeri, Suomen Sosiaalidemokraattisen Puolueen puheenjohtaja Pertti Paasio totesi Jyväskylän yliopistossa pitämässään puheessa, että Suomen olisi varauduttava hakemaan Euroopan yhteisön jäsenyyttä. Hänen mukaansa Euroopan talousalue ei tarjonnut riittävästi integraatoratkaisua, joten Suomen olisi varauduttava muihin vaihtoehtoihin.³⁶² Turvallisuuspolitiikan osalta Paasio jätti varauksen. Euroopan yhteisön kanssa neuvoteltaessa olisi löydettävä vaihtoehto, joka ei sitoisi Suomea sotilaallisiin toimiin.³⁶³

4.3 Suomen lähiympäristön geopoliittiset muutokset

4.3.1 Suomen ja Itämeren kasvava sotilaallinen merkitys

Neuvostoliiton kehityskulut vaikuttivat Suomen toimintaympäristöön keskeisesti vuosien 1990–1991 taitteessa. Maan sisäpoliittisten muutosten ja sen asevoimien Suomen lähialueille kohdistuneiden siirtojen on arvioitu muodostaneen uhkia Suomen turvallisuusympäristöön.³⁶⁴ Suomi sijaitsi Neuvostoliitolle geopoliittisesti tärkeiden Kuolan niemimaan ja Leningradin vieressä, mikä oli jo itsessään keskeinen Suomen asemaan vaikuttanut tekijä. Suomen lähiympäristön merkitys oli kuitenkin korostumassa, kun Itä-Euroopasta ja Saksasta poisvedettyjä neuvostoarmeijan yksiköitä uudelleen ryhmitettiin. Tämä kehityskulku korostui, kun Baltian maiden (etenkin Viron ja Latvian) itsenäisyyspyrkimykset voimistuivat.³⁶⁵

Suomen maa-alueen ja Itämeren sotilasstrategisen merkityksen kasvaessa Suomen valtiojohto sitoi perinteiseen tapaan turvallisuuspolitiikan idänsuhteisiin ja geopolitiikkaan. Ajattelutapa sai osakseen kritiikkiä³⁶⁶. Ulkopoliittisen instituutin tutkijana työskennellyt Risto E. J. Penttilä nosti tematiikan esiin *Suomen Kuvalehdessä*

³⁶¹ Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991; Tarkka 2015, 141.

³⁶² Pertti Paasion puhe Jyväskylässä 27.4.1991, EILEN-arkisto; Korhonen, 157–158. Katso myös Meinander 2012, 482–483; Ritvanen 2021, 181. Paasio on todennut muistelmissaan pysyneensä uskollisena Suomen viralliselle politiikalle olleessaan ministerin tehtävissä, vaikka oli kääntynyt Euroopan yhteisön jäsenyyden kannalle jo aiemmin (Paasio 1996, 264).

³⁶³ Pertti Paasion puhe Jyväskylässä 27.4.1991, EILEN-arkisto.

³⁶⁴ Aunesluoma & Mitzner 2014, 15; Ritvanen 2021, 270.

³⁶⁵ Ritvanen 2021, 270. Suomen Viron politiikasta ja Viron itsenäistymispyrkimyksistä katso Ruokokoski 1997, passim; Rausmaa 2013, passim; Metsalo 2016, passim.

³⁶⁶ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 12.12.1990; Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 11.1.1991; Krister Ståhlberg, Uusi Suomi 8.3.1991; Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 15.3.1991; Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 17.5.1991.

joulukuussa 1990 arvioidessaan Suomen turvallisuuspolitiikkaa ja pääministeri Harri Holkerin 27. marraskuuta 1990 Paasikivi-Seurassa pitämää puhetta³⁶⁷.

Penttilä arveli, että Suomen hallituksen varovaisen länsipolitiikan taustalla vaikutti huoli idänsuhteista ja pelko siitä, että Euroopan yhteisön jäsenenä Suomi päätyisi taas kerran ”lännen etuvartioasemaksi” itää vastaan. Idänsuhteiden tärkeyden Penttilä allekirjoitti, mutta kritisoi muutoin Suomen politiikkaa. Kritiikkinsä Penttilä sitoi käsitteellisellä tasolla Suomen pohjoismaiseen viitekehykseen.³⁶⁸

Penttilä painotti, ettei Suomea saisi erottaa keskeisestä viiteryhmästään Pohjoismaista pelkästään siksi, että joskus tulevaisuudessa jotain voisi mennä sotilaallisesti ajateltuna pieleen. Näkemystään hän perusteli sillä, että sotilaalliset uhkat olivat vain yksi Suomen turvallisuuteen vaikuttavista tekijöistä. Yhtä lailla tärkeitä olivat esimerkiksi yhteiskunnalliset ja taloudelliset kysymykset, joiden realisoituminen olisi todennäköisempää kuin kovan turvallisuuden periaatteisiin pohjautuva sotilaallinen uhka.³⁶⁹

Penttilän arvio siitä, että Suomen valtiojohto oli huolissaan maan puolustuspoliittisesta asemasta, osui oikeaan. Ulkoasiainministeri Pertti Paasio toi Suomen geopoliittiseen asemaan kytkeytyvät ongelmat esiin puhuessaan Oslolla Eurooppa konferenssissa 3. tammikuuta 1991. Hänen esittämänsä näkemykset noudattivat pitkälti pääministeri Harri Holkerin marraskuussa 1990 pitämän, keskustelua herättäneen puheen muotoiluja ja korostivat Suomen politiikan jatkuvuutta.³⁷⁰

Paasio arvioi Euroopan yhteisön tulevaisuutta ja totesi sen kehittyvän poliittiseksi ja taloudelliseksi liitoksi, jolla olisi supervallan tavoitteet. Tämä oli Suomelle ongelma maan geopoliittisen aseman takia.³⁷¹ Paasio huomautti Suomen turvallisuuspolitiikan perusteista:

The Finnish foreign policy is based primarily on historical and geopolitical factors. We share a long borderline with the Soviet Union. This fact and especially its political implications will remain very much the same also in the future. Finland does not want to find itself as an outpost of the West against East again.³⁷²

Vaikka Paasio määritteli puheessaan Suomen turvallisuuspolitiikan lähtökohdat ja Euroopan yhteisön jäsenyyden keskenään ristiriitaisiksi, oli jäsenyyttä kohtaan kiinnostusta turvallisuuspoliittisin varauksin. Tähän viittaa Esko Ahon muistelmissaan³⁷³

³⁶⁷ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 12.12.1990.

³⁶⁸ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 14.12.1991.

³⁶⁹ Risto E. J. Penttilä, Suomen Kuvalehti 14.12.1991.

³⁷⁰ Remarks by Mr. Pertti Paasio, the Minister for Foreign Affairs of Finland, at the Europe Conference in Oslo on January 3, 1991, EILEN-arkisto.

³⁷¹ Remarks by Mr. Pertti Paasio, the Minister for Foreign Affairs of Finland, at the Europe Conference in Oslo on January 3, 1991, EILEN-arkisto.

³⁷² Remarks by Mr. Pertti Paasio, the Minister for Foreign Affairs of Finland, at the Europe Conference in Oslo on January 3, 1991, EILEN-arkisto.

³⁷³ Aho oli muistelmissaan kommentoimansa tapahtuman aikana Keskustapuolueen puheenjohtaja.

esittämä huomio siitä, että Paasio oli nostanut Suomen Euroopan yhteisön jäsenyyden esiin Oslon konferenssissa. Hänen mukaansa Paasio oli kysynyt Euroopan parlamentin ulkoasiainvaliokunnan ranskalaiselta puheenjohtajalta Willy de Clercq'iltä (1927–2011), olisiko Euroopan yhteisöön liittyminen mahdollista ilman yhteiseen puolustuspolitiikkaan osallistumista. Vastaus oli ollut, että ”Eurooppalaisella klubilla kaikki syövät samalta ruokalialta, erikoistoiveita ei oteta huomioon.”³⁷⁴

Kun Euroopan yhteisöön ei voinut liittyä puolueettomana eikä Suomen puolueettomuudesta haluttu luopua, olivat Suomen politiikan perusteet maan valtiojohdon julkisuuteen esittämien näkemysten osalta selvät. Jäsenyys ei olisi Suomelle mahdollinen. Euroopan yhteisön jäsenyyden mahdollisuuksia ja tarpeellisuutta kommentoineiden Åbo Akademin julkisoikeuden professorin Krister Ståhlbergin (1947–) ja valtiotieteiden tohtori Jukka Tarkan tulkinnat erosivat Suomen valtiojohdon tavoista määrittellä asiaa. He arvioivat Suomen selkeän turvallisuuspoliittisen identifioitumisen länteen tarpeelliseksi.³⁷⁵

Ståhlberg kritisoi *Uudessa Suomessa* julkaistussa laajassa kolumnissaan ajatusta, että Suomen pitäisi pysytellä Euroopan yhteisön ulkopuolella geopoliittisen asemansa takia. Hän esitti, että Suomen kansallinen etu, myös turvallisuuspolitiikan kannalta tarkasteltuna, vaati Euroopan yhteisön jäsenyyttä.³⁷⁶

Suomen virallisesta politiikasta poikkeavaa näkemystään Ståhlberg perusteli pragmaattisilla tekijöillä. Neuvostoliitto oli hänen mukaansa keskittänyt parhaat ydinaseensa Suomen pohjoisten rajojen tuntumaan, joten sillä oli intressi syventää puolustusalueitaan Suomen maaperälle mahdollisen kriisin sattuessa. Hänen mukaansa sillä oli mahdollisuus tähän YYA-sopimuksen takia.³⁷⁷ Ståhlberg piti asetelmaa ongelmallisena:

Näin ajateltuna havaitsemme, että keskeisin turvallisuuspoliittinen lähtökohtamme on muuttunut. Mehän olemme rakentaneet politiikkamme niin sanotun kynnsajattelun varaan. Sen mukaan puolustuksemme on oltava niin vahva, että aluettamme ei kannata käyttää hyväksi. – – Uudessa asetelmassa meistä on tulossa niin tärkeä, että meitä kohtaan oletettavasti käytetään se voima, mikä siihen tarvitaan.³⁷⁸

Ståhlberg piti selvänä, että Suomessa ei olisi resursseja varustautua niin, että kynnsajattelua voitaisiin toteuttaa myös muuttuneessa toimintaympäristössä. Siksi hänen mukaansa Suomen oli parempi hakeutua osaksi suurempaa läntistä organisatiota.³⁷⁹

³⁷⁴ Aho 2020, 236.

³⁷⁵ Katso Krister Ståhlberg, *Uusi Suomi* 8.3.1991; Jukka Tarkka, *Suomen Kuvalehti* 15.3.1991; Jukka Tarkka, *Suomen Kuvalehti* 17.5.1991.

³⁷⁶ Krister Ståhlberg, *Uusi Suomi* 8.3.1991.

³⁷⁷ Krister Ståhlberg, *Uusi Suomi* 8.3.1991.

³⁷⁸ Krister Ståhlberg, *Uusi Suomi* 8.3.1991.

³⁷⁹ Krister Ståhlberg, *Uusi Suomi* 8.3.1991.

Valtiotieteiden tohtori Jukka Tarkka tarttui Ståhlbergin arvioon ja allekirjoitti siinä esitetyt näkemykset: ”Miten voisimme torjua turvallisuusriskit, jos syntyy EY:n ja Neuvostoliiton/Venäjän välinen kriisi? Se olisi niin vaikea tilanne, että EY:n ulkopuolelle jättäytyminen ei auttaisi yhtään.” Siksi Suomen oli hänen mukaansa suuntauduttava länteen turvallisuuspoliittisista lähtökohdista ja tarvittaessa hylättävä puolueettomuus turvallisuuspoliittisena ratkaisuna.³⁸⁰

Ulkoasiainministeriön länsitoimiston päälliköllä Alpo Rusilla (1949–) oli eriävä näkemys asiasta. Hän pohti Suomen turvallisuuspolitiikan perusteita 18. toukokuuta 1991 *Helsingin Sanomissa* julkaistussa kirjoituksessaan. Hänen mukaansa oli selvää, että Neuvostoliitto oli edelleen geopolitiikan perustekijä. Siksi ”Suomen ja Ruotsin kaltaisten maiden” oli noudatettava sotilaallista puolueettomuutta. Se oli Rusin mukaan Euroopan ”poliittisen arkkitehtuurin ainesosa.”³⁸¹

Vaikka ajatus Euroopan yhteisöstä turvana Neuvostoliittoa vastaan nousi esiin, ei se vaikuta saaneen julkisuudessa laajempaa kannatusta vuoden 1991 alussa. Euroopan yhteisön jäsenyydestä vaiettiin tai asia sidottiin puolueettomuuteen ja idänsuhteiden ensisijaisuuteen. Suomen strategisen aseman muutokset eivät jääneet Itä- ja Keski-Euroopan muutosten aiheuttamiksi. Tematiikka kytkeytyi kesällä 1991 kiinteästi pohjoismaiseen viitekehykseen, mikä pakotti myös Suomen hallituksen ottamaan asiaan kantaa³⁸².

4.3.2 Pohjoismaisten puolueettomien maiden viiteryhmän hajautuminen

Alkukesästä 1991 suomalaisessa julkisessa keskustelussa alettiin esittää ajatuksia, että Suomen turvallisuuspoliittista lähestymistapaa suhteessa Neuvostoliittoon ja Euroopan yhteisöön pitäisi muuttaa. Elinkeinoelämän keskusvaltuuskunnan toimitusjohtaja Jaakko Iloniemi huomautti *Suomen Kuvalehdessä*, että Suomen integraatiopolitiikan suuntaviivat pitäisi ratkaista maan edun mukaisesti. Hänen mukaansa maassa ei pitänyt jäädä odottamaan Euroopan yhteisön ja Neuvostoliiton kehityskulkujen selkiytymistä.³⁸³

Suomen länsipolitiikan kannalta puolueettomuus ei ollut Iloniemen mukaan keskeisin kysymys, vaan Euroopan yhteisön jäsenyyden vaikutukset Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin olivat ratkaiseva tekijä.³⁸⁴ Myös keskeinen ulkopolitiikan vaikuttaja Max Jakobson teki saman suuntaisia arvioita. Hänen mukaansa

³⁸⁰ Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 15.3.1991. Katso myös Jukka Tarkka, Suomen Kuvalehti 17.5.1991.

³⁸¹ Alpo Rusi, Helsingin Sanomat 18.5.1991.

³⁸² Ruotsin hallituksen EY-jäsenyyshakemusta koskeva julistus 14.6.1991, Suomen hallituksen kannanotto, ULA 1992; Aunesluoma 2011, 433; Ritvanen 2021, 183.

³⁸³ Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 10.5.1991.

³⁸⁴ Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 24.5.1991. Samankaltaisia arvioita esiintyi muutoinkin. Katso esimerkiksi Paavo Keisalo, Suomen Kuvalehti 24.5.1991; Länsi-Savo 24.5.1991; Max Jakobson, Helsingin Sanomat 19.6.1991.

Suomessa oli ollut tapana tarkastella Neuvostoliittoa omana kokonaisuutenaan erillään Länsi-Euroopasta. Suomen toimintaympäristön muuttuessa Jakobson arvioi, että Neuvostoliittoa pitäisi alkaa arvioida osana Suomen muuta politiikkaa.³⁸⁵ Suomen valtiojohdon julkisessa toiminnassa tällaiset muutokset eivät kuitenkaan näkyneet.

Pääministeri Esko Aho vieraili Ruotsissa 10. kesäkuuta 1991, jolloin kysymys Euroopan yhteisön jäsenyydestä nousi julkisuuteen. Ahon mukaan Suomen integraatiopolitiikan perusteet olivat ennallaan: Suomi ei hakisi Euroopan yhteisön jäsenyyttä yhtä aikaa Ruotsin kanssa.³⁸⁶

Pian Ahon vierailun jälkeen Ruotsin hallitus avasi maan turvallisuuspolitiikan perusteita. Se irrotti harjoittamansa puolueettomuuspolitiikan yleisen puolueettomuuden käsitesisällöstä ja määritteli sen merkityksen uudelleen vastaamaan maan politiikkaa. Lähtökohtana oli, että Ruotsi säilyisi puolueettomana maana, koska puolueettomuus ymmärrettäisiin sotilaallisten liittojen ulkopuolella pysymisenä.³⁸⁷

Suomen hallitus reagoi Ruotsin toimiin ja julkaisi asiaa koskevan kannanoton. Siinä todettiin, että Ruotsin ratkaisun vaikutuksia Suomeen arvioitaisiin. Suomen käytännön politiikka ei kuitenkaan julkilausutun lähtökohdan mukaan ollut muuttumassa: Euroopan talousalueen perustaminen oli edelleen Suomen integraatiopolitiikan lähtökohta.³⁸⁸

Suomessa oli perinteisesti seurattu Ruotsin integraatoratkaisuja. Kun Ruotsi haki Euroopan yhteisön jäsenyyttä, kohtasi myös Suomen politiikka muutospaineita. Yhtäältä Suomelle oli tärkeää varmistaa talouspoliittisesti tasavertainen asema Ruotsiin nähden. Toisaalta Suomelle oli tärkeää säilyttää mahdollisuus identifioitua Pohjoismaihin. Ruotsin jäsenyyshakemus oli kuitenkin siirtämässä Suomen ei-toivottuun viiteryhmään. Kun puolueettomat Pohjoismaat olivat politiikoissaan eri linjoilla, oli Suomi vaarassa identifioitua Neuvostoliiton vaikutusvallasta irti pyrkivien Itä-Euroopan maiden joukkoon.³⁸⁹

Suomen asema oli vaikea, sillä Ruotsin jäsenyyshakemuksella oli Suomen kansainvälisen identifioitumisen ohella merkittävä vaikutus myös maan turvallisuuspoliittiseen asemaan, mitä kuvastaa Ruotsalaista kansanpuoluetta edustaneen puolustusministeri Elisabeth Rehnin (1935–) näkemys: ”Pohjolan vakaan tilanteen säilyttämiseksi on tärkeää, että alueen turvallisuuspoliittisia perusratkaisuita ei muuteta.”³⁹⁰ Ruotsi oli kuitenkin tehnyt näin. Kuten aiemmassa tutkimuksessa on todettu,

³⁸⁵ Max Jakobson, Helsingin Sanomat 19.6.1991.

³⁸⁶ Ritvanen 2021, 183.

³⁸⁷ Ritvanen 2021, 183.

³⁸⁸ Ruotsin hallituksen EY-jäsenyyshakemusta koskeva julistus 14.6.1991, Suomen hallituksen kannanotto, ULA 1992; Aunesluoma 2011, 433; Ritvanen 2021, 183.

³⁸⁹ Ritvanen 2021, 271.

³⁹⁰ Puolustusministeri Elisabeth Rehnin alustus SNTL:n yleisesikunta-akatemiassa (?).7.1991, EILEN-arkisto.

Suomesta oli tulossa ainoa Natoon, Euroopan yhteisöön tai Varsovan liittoon kuuluvaa maa Pohjois-Euroopassa³⁹¹.

Tällainen asema olisi ollut toteutuessaan Suomelle problemaattinen, koska maa jäisi yksin Neuvostoliiton naapuriin. Tämä ei ollut suomalaisittain toivottu tilanne, sillä Neuvostoliiton sisäpolitiikassa vallinnut eri poliittisten suuntausten kamppailu korosti idänsuhteiden merkitystä. Niiden onnistuneen hoitamisen muistutettiin julkisesti olevan Suomen turvallisuuden avaintekijä.³⁹²

Ruotsin haettua Euroopan yhteisön jäsenyyttä idänsuhteet nousivat esiin suomalaisessa keskustelussa vaihtelevassa sävyssä. Tullilaitoksen johtaja Jermu Laine pohti *Uuden Suomen* palstoilla, että Ruotsin ratkaisun myötä Pohjoismaissa vallitsi erilainen tulkinta puolueettomuudesta. Se ei ollut hänen mukaansa hyvä asia.³⁹³

Laineen mukaan Suomessa olisi määriteltävä puolueettomuus Ruotsin mallin mukaan, jos maassa päädyttäisiin hakemaan Euroopan yhteisön jäsenyyttä, minkä hän arveli tarpeelliseksi ratkaisuksi. Tähän kytkeytyi kuitenkin ongelma: YYA-sopimus vaikeuttaisi puolueettomuuden määrittelemistä sotilaallisten liittojen ulkopuolella pysymiseksi.³⁹⁴ Idänsuhteet olivat muutoinkin keskeinen teema Euroopan yhteisön jäsenyyssuhteissa.

*Kainuun Sanomien*³⁹⁵ päätoimittaja Keijo Korhonen piti selvänä, ettei Suomen pitäisi seurata Ruotsin esimerkkiä. Hän huomautti, että Suomella oli pitkä yhteinen maaraja Neuvostoliiton kanssa, mutta Ruotsin asema oli täysin toinen: Suomi toimisi puskurivyöhykkeenä Neuvostoliittoon nähden, joten Ruotsilla oli varaa luopua puolueettomuudestaan. Suomella tätä etua ei ollut, joten perinteinen idänsuhteita korostava turvallisuuspolitiikka oli Korhosen mukaan paras ratkaisu.³⁹⁶

Korhosen tavoin Suomen valtiojohto korosti julkisuudessa idänsuhteiden merkitystä. Ne oli säilytettävä ennallaan, sillä Suomen toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset eivät antaneet syytä muuhun.³⁹⁷ Pääministeri Aho korosti *Keskisuomalaisen* haastattelussa, ettei Suomen geopoliittinen asema ollut muuttunut. Suomen itärajan takana oli ”monella tavalla mitattuna suurvalta”.³⁹⁸

Aho viestitti julkisuuteen, että Suomen itänaapurin nimi oli toissijainen asia turvallisuuskysymyksissä. Se, puhuttiinko Venäjistä vai Neuvostoliitosta, ei muuttanut asiaa. Siksi hän painotti, että Suomen ”puolueettomuuspolitiikan peruslähtökohta ei

³⁹¹ Takala 2018, 77; Ritvanen 2021, 183.

³⁹² Esko Aho (haastattelu), *Keskisuomalainen* 11.8.1991; Heikki Talvitie (haastattelu), *Uusi Suomi* 11.8.1991; Ritvanen 2021, 183.

³⁹³ Jermu Laine, *Uusi Suomi* 28.7.1991.

³⁹⁴ Jermu Laine, *Uusi Suomi* 28.7.1991.

³⁹⁵ Keskustalaisesta kriittisesti suhtautumisesta Suomen länsisuuntausta kohtaan katso myös *Suomenmaa* 31.7.1991.

³⁹⁶ Keijo Korhonen, *Kainuun Sanomat* 7.7.1991.

³⁹⁷ Esko Aho (haastattelu), *Keskisuomalainen* 11.8.1991; Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Tampereen Paasikivi-seurassa 14.8.1991, EILEN-arkisto.

³⁹⁸ Esko Aho (haastattelu), *Keskisuomalainen* 11.8.1991.

ole muuttunut miksiäkään". Tämä vaikutti Ahon mukaan myös Suomen integraatiopolitiikkaan. Jos Euroopan yhteisö edellyttäisi osallistumista ylikansalliseen turvallisuus- ja puolustuspolitiikkaan, ei Suomi voisi liittyä yhteisön jäseneksi.³⁹⁹

Aho ei ollut ainoa, joka muistutti idänsuhteiden tärkeydestä. Suomen Moskovan suurlähettiläs Heikki Talvitie (1939–) korosti *Uuden Suomen* haastattelussa, että muuttuvassa tilanteessa Suomen suhteet Neuvostoliittoon hoidettaisiin "luonnollisesti" kuten ennenkin. Hänen mukaansa yleisesti ottaen keskeinen Suomen ulkopoliittikan kysymys oli, miten Suomen ja Neuvostoliiton "stabiili ja luottamuksellinen" suhde saataisiin siirrettyä Suomen ja Venäjän välille. Talvitie arvioi, että vallinneessa tilanteessa oli Suomen etu, että Neuvostoliitto painotti Suomen puolueettomuutta. Hän huomautti, että myöskään YEA-sopimukseen ei kannattaisi puuttua, koska se toi kaivattua vakautta.⁴⁰⁰

Neuvostoliiton/Venäjän asema oli keskeinen Suomelle ja maan ulkopoliittikan tärkein suunta oli idässä. Osaltaan tämän takia Suomen turvallisuuspolitiikan perusteita ei haluttu muuttaa. Suomen turvallisuuspoliittiseen asemaan ja turvallisuuspolitiikkaan vaikuttivat julkisuuteen annettujen lausuntojen mukaan kuitenkin myös muut tekijät. Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen nosti esiin Eurooppaan muodostuvan uuden turvallisuusarkkitehtuurin Tampereen Paasikivi-Seurassa 14. elokuuta 1991.⁴⁰¹

Euroopan vanha turvallisuusarkkitehtuuri oli perustunut maanosan sotilaalliseen kahtiajakoon. Se oli Väyrysen mukaan purkautunut, mutta sotilaallisiin, ylikansallisiin järjestöihin perustuvat rakenteet eivät kuitenkaan olleet täysin kadonneet. Nato oli päätetty säilyttää ja Euroopan yhteisölle oltiin luomassa turvallisuusidentiteettiä.⁴⁰²

Väyrynen arvioi, että aluksi se tapahtuisi mahdollisesti Länsi-Euroopan unionin kautta, mutta tulevaisuudessa Euroopan yhteisölle oltaisiin luomassa yhteinen turvallisuus- ja puolustuspolitiikka⁴⁰³. Väyrynen tulkitsi käynnissä olevan kehityksen muodostavan monia kysymyksiä. Suomen kannalta olennaista olisi:

1. Voiko uusi arkkitehtuuri olla sellainen, että siinä on sijaa myös puolueettomuudelle? Voivatko jotkut maat - niin halutessaan - olla täysipainoisesti mukana eurooppalaisessa taloudellisessa ja muussa "siviilialojen" yhteistyössä, mutta säilyttää samalla kansallisen riippumattomuutensa ja turvallisuuspoliittisen puolueettomuutensa?

2. Voidaanko Euroopan turvallisuusjärjestelmää kehittää edelleen siten, että se takaa kaikkien maiden turvallisuuden siitä riippumatta, ovatko ne NATO:n tai EY:n jäseniä vai eivät? Voitaisiko tällä tavoin huolehtia ensi sijassa turvallisuussyistä EY:n jäseneksi haluavien

³⁹⁹ Esko Aho (haastattelu), Keskisuomalainen 11.8.1991.

⁴⁰⁰ Heikki Talvitie (haastattelu), Uusi Suomi 11.8.1991.

⁴⁰¹ Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Tampereen Paasikivi-seurassa 14.8.1991, EILEN-arkisto.

⁴⁰² Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Tampereen Paasikivi-seurassa 14.8.1991, EILEN-arkisto.

⁴⁰³ Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Tampereen Paasikivi-seurassa 14.8.1991, EILEN-arkisto.

maiden turvallisuustarpeista ainakin sinä väliaikana, jolloin ne eivät voi vielä saada tätä tahtoaan toteutetuksi?⁴⁰⁴

Euroopan kehitykseen kytkeytyi epäselvyyksiä niin idässä kuin lännessä. Suomen turvallisuuden kannalta valtiojohto arvioi parhaaksi vaihtoehdoksi pitäytyä perinteisillä turvallisuuspoliittisilla suuntaviivoilla. Epäselvällä Euroopan turvallisuusarkkitehtuurilla oli vaikutuksensa Suomen suhtautumiseen Euroopan yhteisöön.

Presidentti Koivisto pysyi julkisuudessa vaiteliana Euroopan yhteisön jäsenyyskysymyksestä. Omien muistelmiensa ja aiemman tutkimuksen valossa hän oli kuitenkin muutoin aktiivinen asian suhteen.⁴⁰⁵ Koivisto esitteli 19. elokuuta 1991 hallituksen ulkoasiainvaliokunnalle omaa integraatiolinjaansa. Siinä lähtökohtana oli, ettei Suomi voisi luovuttaa missään ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan liittyvissä asioissa päätösvaltaa ulkoisille toimijoille. Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen tämä oli ongelma. Näin oli siksi, että Suomi ei voisi tehdä tarvittavia ulko- ja turvallisuuspoliittisia varauksia, jos se hakisi yhteisön jäsenyyttä: sellaiset voitaisiin torjua, jolloin maa ajautuisi erikoiseen asemaan.⁴⁰⁶

Koiviston näkemykset Suomen politiikan suuntaviivoista vaikuttavat olleen selvät. Turvallisuuspoliittisia ratkaisuita ei muutettaisi. Suomen politiikalle määritellyt suuntaviivat – niin julkilausutut kuin kulussientakaiset – kuitenkin vanhenivat pian, kun Suomen toimintaympäristössä tapahtui huomattava muutos: Neuvostoliiton kommunistisen puolueen vanhoillinen siipi yritti 19.–21. elokuuta 1991 vallankaappausta Neuvostoliitossa.

4.4 Idänsuhteet murroksesta jatkuvuuteen

Neuvostoliiton vallankaappausyrityksen vaikutukset Suomen toimintaympäristöön herättivät Suomessa huolta ja siihen viitattiin julkisuudessa poikkeustilana.⁴⁰⁷ Vallankaappauksen epäonnistuminen vaikutti merkittävästi Suomen turvallisuuspolitiikkaan ja siitä käytyyn keskusteluun. Tähän viittaavat useat aiheesta tehdyt tulkinnat.

Ensinnä Neuvostoliiton tapahtumien on arvioitu vaikuttaneen Suomen valtiojohtoon ajatteluun⁴⁰⁸. Toiseksi niiden on katsottu kasvattaneen Suomen ulkopoliittista liikkumavaraa.⁴⁰⁹ Kolmanneksi ne vilkastuttivat Suomessa käytyä keskustelua

⁴⁰⁴ Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Tampereen Paasikivi-seurassa 14.8.1991, EILEN-arkisto.

⁴⁰⁵ Koivisto 1995, 529; Apunen 2005, 373; Aunesluoma 2011, 453–454; Ritvanen 2021, 254.

⁴⁰⁶ Koivisto 1995, 529; Apunen 2005, 373; Aunesluoma 2011, 453–454; Ritvanen 2021, 254.

⁴⁰⁷ Esimerkiksi Koivisto 1995, 529; Hämäläinen 1998, 67; Kallenautio 2005, 494–495; Tarkka 2015, 19–20, 22.

⁴⁰⁸ Penttilä 1992, 78; Kallenautio 2005, 497; Aunesluoma 2011, 454; Blomberg 2011, 348; Ritvanen 2021, 254.

⁴⁰⁹ Aunesluoma 2011, 454.

Euroopan yhteisön jäsenyydestä.⁴¹⁰ Myöhempien tapahtumien valossa näin oli, mutta vallankaappauksen aikana julkisuuteen esitetyissä kommentteissa korostui vahvasti kylmän sodan syvien vuosien liturgia.⁴¹¹

Aiheesta voitaisiin esittää lukuisia esimerkkejä, mutta jo muutamat kertovat olennaisen julkisuuteen tuoduista arvioista: *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksessa todettiin Suomen pyrkivän ”kaikissa oloissa hyviin suhteisiin suuren naapurinsa kanssa”⁴¹²; *Kainuun Sanomien* päätoimittaja Keijo Korhonen patisteli tyypilliseen tapansa Suomen hallitusta Paasikiven–Kekkonen linjalle⁴¹³ ja Ulkopoliittisen instituutin johtaja Tapani Vaahtoranta (1955–) totesi, että YEA-sopimuksen päivittämistä koskevat puheet voitaisiin lopettaa⁴¹⁴. Norjan Ulkopoliittisen instituutin tutkija Tomas Ries (1953–) puolestaan arvioi, että Suomen olisi oltava idänsuhteissaan huolellinen ja kehui Koiviston varovaista linjaa⁴¹⁵. Puoluetasolla myötältiin hallituksen ja presidentin varovaista toimintatapaa. Poikkeuksen muodosti Vasemmistoliitto, joka tuomitsi Neuvostoliiton vallankaappauksen nopeasti.⁴¹⁶

Suomen länsi-integraatioon myönteisesti suhtautuneen Risto E. J. Penttilän *Helsingin Sanomissa* julkaistu kirjoitus muodosti hienoisen poikkeuksen, kun sitä verrataan muuhun Suomen toimintaympäristön muutosta kuvaavaan retoriikkaan. Hän arvioi Neuvostoliiton tapahtumien muuttavan Suomen toimintaympäristöä ja muodostavan haasteita maan politiikalle. Suomessa oli Penttilän mukaan kuitenkin osaaamista nimenomaisesti vanhoillisen neuvostojohdon naapurina elämiseen, joten haasteet eivät välttämättä olisi mittavia.⁴¹⁷

Suomen länsisuuntaukselle Neuvostoliiton tapahtumat eivät Penttilän mukaan olleet ongelma. Hän arvioi, että Suomi voisi jatkaa länsi-integraatiotaan: kylmän sodan paluusta ei ollut pelkoa, koska Euroopan turvallisuusjärjestelmä oli muuttunut huomattavasti.⁴¹⁸

Suomessa esitetyt arviot olivat yleiskuvaltaan varovaisia Neuvostoliiton vallankaappausyrityksen aikana. Asiassa tapahtui näkyvä muutos vallankaappauksen epäonnistuttua, kun asiaa tarkastellaan Suomen länsisuhteiden näkökulmasta: maan turvallisuuspolitiikkaan kohdistettujen kommenttien sävyt tiukkenivat ja vaatimuksia

⁴¹⁰ Pursiainen & Saari 2003, 135; Ritvanen 2021, 194–195, 254.

⁴¹¹ *Helsingin Sanomat* 21.8.1991; Risto E. J. Penttilä, *Helsingin Sanomat* 21.8.1991; Uusi Suomi 21.8.1991; Pursiainen & Saari 2003, 135; Aunesluoma 2011, 459; Ritvanen 2021, 194–195.

⁴¹² *Helsingin Sanomat* 21.8.1991; Ritvanen 2021, 194.

⁴¹³ Hämäläinen 1998, 67; Ritvanen 2021, 194.

⁴¹⁴ Tapani Vaahtoranta (haastattelu), Uusi Suomi 21.8.1991; Ritvanen 2021, 195.

⁴¹⁵ Ritvanen 2021, 195.

⁴¹⁶ Hämäläinen 1998, 67–69; Tarkka 2015, 20.

⁴¹⁷ Risto E. J. Penttilä, *Helsingin Sanomat* 21.2.1991; Ritvanen 2021, 195.

⁴¹⁸ Risto E. J. Penttilä, *Helsingin Sanomat* 21.8.1991. Vertaa Ritvanen 2021, 195.

Suomen puolueettomuuspolitiikan muuttamisesta Euroopan yhteisön jäsenyyden sallivaan muotoon esitettiin.⁴¹⁹

Valtiotieteiden tohtori Jukka Tarkka ja *Uuden Suomen* päätoimittaja ja politiikan vaikuttaja Jarmo Virmavirta (1940–) arvioivat Neuvostoliiton vallankaappausyrityksen merkinneen Suomen toimintaympäristön muutosta. He painottivat, että sen vaikutuksista Suomen turvallisuuspolitiikkaan olisi tehtävä totuudenmukainen arviointi. Virmavirta vaati myös Suomen puolueettomuuden päivittämistä muuttuneisiin olosuhteisiin sopivaksi.⁴²⁰ Suomen Moskovan suurlähettiläs Heikki Talvitie puolestaan varoitteli Suomen turvallisuuspolitiikan vanhentumisesta *Uuden Suomen* haastattelussa. Hän esitti arvion, että Neuvostoliitto oli sisäisesti epäyhtenäinen, koska eri ryhmitymät kilpailivat edelleen vallasta.⁴²¹

Elokuun lopussa, kun ajallinen etäisyys vallankaappausyritykseen kasvoi, kirjoitusten sävyt tiukkenivat. Esimerkiksi Max Jakobson, eversti (evp.) Matti Koskimaa (1932–2016) ja Rauhan ja konfliktin tutkimuslaitoksen tutkija Pekka Sivonen (1955–) haastoivat Suomen turvallisuuspolitiikan käsitteelliset peruselementit. Puolueettomuus ja Paasikiven–Kekkosen linja eivät heidän mukaansa vastanneet muuttuneita realiteetteja. Lisäksi he vaativat Suomen turvallisuuspolitiikan uudelleen arviointia.⁴²²

Julkista asennemuutosta Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoja kohtaan kuvastaa osuvasti Jakobsonin näkemys Suomen toimintaympäristön muutoksista: Ne vaativat hänen mukaansa Koivistolta ja hallitukselta selkeitä kannanottoja, joiden avulla Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen voitaisiin edetä. Samassa yhteydessä hän kyseenalaisti Paasikiven–Kekkosen linjan merkityksen ja vaati aktiivisuutta Euroopan suuntaan. Jakobsonin mukaan Eurooppa yhdentyi, joten Suomi ei pärjäisi syrjäänvetäytyvällä politiikalla. Siksi Suomen politiikassa tarvittaisiin aktiivisuutta, mikä Jakobsonin arvion mukaan oli mahdollista vain Euroopan yhteisön jäsenyyden kautta.⁴²³

Keskeiset politiikan kommentaattorit ja ulko- ja turvallisuuspolitiikan asiantuntijat arvioivat Suomen turvallisuuspolitiikkaa tapahtuneiden toimintaympäristön muutosten jälkeen kriittisesti. Maltillisuuden on sen sijaan todettu olleen leimallista Suomen valtiojohtoon toiminnalle⁴²⁴. Neuvostoliiton tapahtumat vaikuttivat presidentti Koiviston toimintaan. Julkisuudessa hän suhtautui niihin pidättyväisesti, mutta hän alkoi pohtia Suomen turvallisuuspolitiikan perusteiden uudistamista.⁴²⁵

⁴¹⁹ Katso esimerkiksi Jukka Tarkka, *Suomen Kuvalehti* 23.8.1991; Jarmo Virmavirta, *Uusi Suomi* 24.8.1991; Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 27.8.1991; Matti Koskimaa, *Länsi-Savo* 31.8.1991; Pekka Sivonen, *Etelä-Suomen Sanomat* 31.8.1991.

⁴²⁰ Jukka Tarkka, *Suomen Kuvalehti* 23.8.1991; Jarmo Virmavirta, *Uusi Suomi* 24.8.1991.

⁴²¹ Heikki Talvitie (haastattelu), *Uusi Suomi* 26.8.1991; Ritvanen 2021, 203.

⁴²² Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 27.8.1991; Matti Koskimaa, *Länsi-Savo* 31.8.1991; Pekka Sivonen, *Etelä-Suomen Sanomat* 31.8.1991. Katso myös Ritvanen 2021, 254–255.

⁴²³ Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 27.8.1991; Ritvanen 2021, 254–255.

⁴²⁴ Tarkka 2015, 23; Ritvanen 2021, 256. Vertaa Hämäläinen 1998, 70.

⁴²⁵ Mauno Koivisto, *Ulkopolitiikka* 3/1991; Tarkka 2015, 23; Ritvanen 2021, 256.

Neuvostoliiton vallankaappausyrityksen epäonnistuttua presidentti Koivisto pohti Suomen toimintaympäristöä *Ulkopolitiikka*-lehdessä julkaistussa kirjoituksessa. Kansainvälisten suhteiden järjestelmä oli ollut Koiviston mukaan viimeisten vuosien aikana murroksessa, mutta ”kaikessa olennaisessa” muutokset olivat olleet myönteisiä ja lisänneet turvallisuutta. Koivisto piti selvänä, että kylmän sodan aikainen maailman kahtiajako oli päättynyt, suurvaltasuhteet olivat kohentuneet ja asevarustelua oli saatu hillittyä sopimuksin.⁴²⁶

Koiviston mukaan ”Suomen kannalta muutokset ovat olleet pääosin tervetulleita.” Monia epävarmuustekijöitä oli kuitenkin esillä, mikä antoi ”jälleen kerran aiheen tarkastella turvallisuuspolitiikkamme perusteita.” Sen, mitä tarkastelu tarkoitti, Koivisto jätti avoimeksi.⁴²⁷

Suomen politiikan suuntaviivoista ja reagoitavasta muuttuneeseen toimintaympäristöön saatiin selvyyttä 3. syyskuuta, kun pääministeri Esko Aho puhui Helsingissä Paasikivi-Seurassa. Puheessa nousivat esiin niin YYA-sopimus kuin Euroopan yhteisö. Suomen integraatiopolitiikan osalta Aho korosti edelleen Euroopan talousaluetta. Hän kuitenkin kertoi, että Suomessa aloitettaisiin selvitystyö Euroopan yhteisön jäsenyyden eduista ja haitoista. Erityistä huomiota kiinnitettäisiin mahdollisen jäsenyyden turvallisuuspoliittisiin vaikutuksiin.⁴²⁸

YYA-sopimuksen osalta Aho taiteili varovaisin sanakääntein. Hän nosti Suomen ja Neuvostoliiton suhteet esiin perinteisiin idänsuhteisiin kuulunein painotuksin: ”Haluamme jatkossakin ylläpitää ja kehittää kahdenvälisiä ja kansainvälisiä järjestelyjä, jotka takaavat vakauden ja monipuolisen yhteistyön Suomen ja itäisen naapurimme kanssa.” Uutta oli, että vallinneista sopimusjärjestelyistä – siis YYA-sopimuksesta – Aho huomautti, että niitä on ”arvioitava uudelleen tässä [muuttuneiden poliittisten realiteettien] valossa”.⁴²⁹

Ahon puhe on tulkittu niin, että sen myötä Suomen ulkopolitiikka oli ottanut pienen, mutta tärkeän askeleen länteen.⁴³⁰ On totta, että Suomen pääministeri oli puheen myötä julkisesti kyseenalaistanut YYA-sopimuksen aseman Suomen idänsuhteiden perustana ja ilmaissut maan kiinnostuksen Euroopan yhteisön jäsenyyttä kohtaan⁴³¹. Toisaalta keskeisten ministerien välillä ei näytä aluksi olleen yksimielisyyttä YYA-sopimuksen tulevaisuudesta.

⁴²⁶ Mauno Koivisto, *Ulkopolitiikka* 3/1991.

⁴²⁷ Mauno Koivisto, *Ulkopolitiikka* 3/1991.

⁴²⁸ ”Suomi Euroopassa” pääministeri Esko Ahon UKK-muistoluento Paasikivi-Seurassa Helsingissä 3.9.1991, ULA 1992; Aunesluoma 2011, 458; Meinander 2012, 483; Ritvanen 2021, 257.

⁴²⁹ ”Suomi Euroopassa” pääministeri Esko Ahon UKK-muistoluento Paasikivi-Seurassa Helsingissä 3.9.1991, ULA 1992; Ritvanen 2021, 257.

⁴³⁰ Esimerkiksi Aunesluoma 2011, 458–459; Meinander 2012, 483. Vertaa Hämäläinen 1998, 70. Toisaalta *Helsingin Sanomat* luokitteli Ahon pyöritelleen asioita niin diplomaattisesti, että ovet olivat auki kaikkiin suuntiin, mikä viittaisi siihen, että heti tapahtuma-aikana Suomen politiikan suuntaviivat olivat avoinna (*Helsingin Sanomat* 4.9.1991.)

⁴³¹ Muistelmissaan Aho on kirjoittanut, että puheen YYA-osa oli tarkoitettu viestiksi Neuvostoliitolle Suomen halusta avata keskustelut sopimuksen tulevaisuudesta (Aho 1998, 74).

Ahon puhetta seuranneena päivänä ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen puhui Rovaniemellä Paasikivi-Seurojen neuvottelukunnan syyskokouksessa. Hän kielsi YYA-sopimukseen puuttumisen tarpeen.⁴³² Syyskuun lopussa, kun Neuvostoliitto oli ilmaissut myönteisen suhtautumisensa YYA-sopimuksen avaamiseen, Väyrynen kääntyi julkisesti sen uudelleenarvioinnin kannalle.⁴³³

Väyrysen puheessa nousi esiin myös Euroopan yhteisön jäsenyys. Suomen toimintaympäristön muutoksista huolimatta hän arvioi sen Suomelle vaikeaksi kysymykseksi. Hänen mukaansa Suomen oli syytä säilyttää perinteinen puolueettomuuspolitiikkansa. Kun Euroopan yhteisön puolustuspolitiikan suuntaviivat olivat avoinna, ei voitu olla varmoja, voisiko Suomi säilyttää puolustuspoliittisen itsenäisyytensä. Se oli Väyrysen mukaan edellytys puolueettomuuden toteutumiselle.⁴³⁴

Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista saatiin pian Ahon ja Väyrysen puheiden jälkeen neuvostoliittolainen näkemys, kun Neuvostoliiton varaulkoministeri Juri Derjabin pyrki julkisesti ohjeistamaan suomalaisia politiikassa⁴³⁵. Hän totesi *Savon Sanomien* haastattelussa, että YYA-sopimusta voitaisiin tarkastella, jos Suomen valtiojohto niin "kansan tahdon nojalla" haluaisi. Toisaalta hän painotti, että Neuvostoliiton edut eivät saisi vaarantua tällaisessa prosessissa.⁴³⁶ Euroopan yhteisön ja puolueettomuuden suhteen hänen viestinsä noudatti perinteistä neuvostoliittolaista näkemystä:

Kukaan ei ole vielä vastannut kysymykseen, missä määrin on puolueettomuuden kanssa sovitettavissa yhteen jäsenyys Euroopan yhteisössä, jolla on kauas kantoisia suunnitelmia poliittisesta liitosta. Nyt puhutaan myös siitä, että EY:lle annettaisiin sotilaspoliittinen ulottuvuus. Miten kaiken sen voi sovittaa yhteen puolueettomuuspolitiikan kanssa.⁴³⁷

Haastattelussa Derjabin oli verrattain avoin poliittisille avauksille, mutta hänen *Ulkopolitiikka*-lehdessä julkaistussa kirjoituksessaan sävyt olivat tiukemmat. Esiin nousivat presidenttien Paasikiven, Kekkonen ja Koiviston eri aikoina antamat lausunnot ja YYA-sopimuksen soveltamisalaa tulkittiin kohdan "Saksa tai sen kanssa liitossa oleva maa" osalta väljästi:

Usein sanotaan, että ystävyys, yhteistoiminta- ja avunantosopimus (YYA) on vanhentunut, että se pitää joko uudistaa tai korvata toisella asiakirjalla. Tietysti jokainen kansainvälisöikeudellinen asiakirja vanhenee ajanmittaa joiltakin osin. Tapahtumat voivat mennä sen edelle, mutta aina ei ole aiheellista mennä tapahtumien edelle. Jossakin tapauksissa voidaan

⁴³² Ulkoministeri Paavo Väyrysen esitelmä "Puolueettomuus yhdyttyvässä Euroopassa" Paasikivi-Seurojen neuvottelukunnan syyskokouksessa 4.9.1991, ULA 1992; Helsingin Sanomat 5.9.1991; Ritvanen 2021, 209, 257.

⁴³³ Esimerkiksi Ulkoministeri Paavo Väyrysen YYA-sopimusta koskeva puheen osa eduskunnan budjettikeskustelussa 19.9.1991, EILEN-arkisto.

⁴³⁴ Ulkoministeri Paavo Väyrysen esitelmä "Puolueettomuus yhdyttyvässä Euroopassa" Paasikivi-Seurojen neuvottelukunnan syyskokouksessa 4.9.1991, ULA 1992; Ritvanen 2021, 257.

⁴³⁵ Katso Juri Derjabin (haastattelu), *Savon Sanomat* 5.9.1991; Juri Derjabin, *Ulkopolitiikka* 3/1991; Blomberg 2001, 420–421; Tarkka 2015, 133; Ritvanen 2021, 210.

⁴³⁶ Juri Derjabin (haastattelu), *Savon Sanomat* 5.9.1991; Ritvanen 2021, 210.

⁴³⁷ Juri Derjabin (haastattelu), *Savon Sanomat* 5.9.1991.

puhua joidenkin tiettyjen sanamuotojen korjaamisesta, mutta tuskin itse asiakirjan sisällöstä ja tavoitteesta.⁴³⁸

Tämä pätee epäilemättä myös YYA-sopimukseen. On vaikea esittää vastaväitteitä esimerkiksi sille, että Saksan mainitseminen ensimmäisessä kappaleessa on anakronismi. – Toisaalta YYA-sopimuksen sotilaspoliittisten artiklojen sisältö on huomattavasti laajempi ja koskee, kuten J. K. Paasikivi ja Urho Kekkonen ovat sanoneet jokaista valtiota, joka voi hyökätä Suomea tai Suomen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan.⁴³⁹

Presidentti Koiviston 21. syyskuuta 1990 antama lausunto, joka sisältää tulkinnan YYA-sopimukseen liittyvästä nykytilasta, on yhteneväinen Neuvostoliiton tätä asiaa koskevan tulkinnan kanssa, eikä aiheuta meille mitään ongelmia. Mielestäni itse Suomessakin käytävälle keskustelulle on periaatteellisen tärkeää, että presidentti on vahvistanut YYA-sopimuksen perussisällön säilyvän myös muuttuneissa oloissa ja sopimuksen olevan nykymuodossaan edelleen Suomen turvallisuusetujen mukainen.⁴⁴⁰

Derjabinin kriittisestä ja perinteistä neuvostoviestiä välittäneestä sanomasta huolimatta Neuvostoliitolla oli valmiutta keskustella YYA-sopimuksen asemasta. Maan uusi johto teki selväksi ulkoministerinsä Boris Pankinin (1931–) kautta 18. syyskuuta, että sopimuksesta voitaisiin keskustella⁴⁴¹. Derjabin pyrki kuitenkin saamaan sopimuksen johdantoon viittauksen YYA-sopimukseen.⁴⁴²

Derjabinin toimet eivät kuitenkaan vaikuttaneet Suomen neuvottelutavoitteisiin. Suomalaiset pyrkivät kokonaan uuteen sopimukseen, joka perustuisi Yhdistyneiden kansakuntien ja Etykin periaatteisiin.⁴⁴³ Tälle oli selkeät perusteet, joita Elinkeinoelämän valtuuskunnan toimitusjohtajan, pitkän linjan diplomaatti Jaakko Iloniemen tapahtuma-aikainen kirjoitus avasi julkisuuteen.

Iloniemi pohti Suomen idänsuhteiden sopimusperusteisuutta 10. lokakuuta 1991 *Suomen Kuvalehdessä* julkaistussa kirjoituksessaan. Hänen mukaansa oli ”päivänselvää, että idänsuhteilla tulee vastakin olemaan Suomelle suuri taloudellinen, turvallisuuspoliittinen ja yleispoliittinen merkitys.” Niiden hoitamiseen tarvittaisiin kestävä rakenne.⁴⁴⁴

Iloniemen mukaan realistisinta oli, ettei YYA-sopimusta ajanmukaistettaisi. Olihan se menettänyt merkityksensä Saksan ja Neuvostoliiton järjestettyä suhteensa uudelleen vuonna 1990 ja Suomen tulkittua YYA-sopimuksen ja Pariisin rauhansopimuksen uudelleen. Iloniemi painotti: ”Nyt on aika todeta, että YYA-sopimus on alkuperäiseltä tarkoitukseltaankin vanhentunut.” Tämä ei hänen mukaansa tarkoittanut, etteikö uutta sopimusta tarvittaisi, olihan Venäjä/Neuvostoliitto Suomelle enemmän

⁴³⁸ Juri Derjabin, *Ulkopolitiikka* 3/1991.

⁴³⁹ Juri Derjabin, *Ulkopolitiikka* 3/1991.

⁴⁴⁰ Juri Derjabin, *Ulkopolitiikka* 3/1991.

⁴⁴¹ Esimerkiksi Hämäläinen 1998, 72; Seppinen 2001, 807; Talvitie 2020, 12.

⁴⁴² Ritvanen 2021, 242.

⁴⁴³ Talvitie 2020, 12. Katso myös Hämäläinen 1998, 71–72.

⁴⁴⁴ Jaakko Iloniemi, *Suomen Kuvalehti* 10.10.1991.

kuin mikä hyvänsä ETYK-kumppani. Uusi sopimus olisi laadittava kuitenkin vastamaan ajankohtansa realiteetteja.⁴⁴⁵

Suomen ja Neuvostoliiton välisen uuden sopimuksen valmistuttua Suomen politiikan korostettiin edustavan jatkuvuutta idänsuhteiden osalta. Julkisesti painotettiin, että Suomi kehittäisi hyviä naapuruussuhteita Neuvostoliittoon. Toisaalta toiminta sopeutettaisiin ”uuden Euroopan oloihin”. Tässä keskeisessä roolissa oli *Sopimus hyvästä naapuruudesta ja yhteistyöstä*. Se nojasi Suomen valtioneuvoston mukaan turvallisuuskysymysten osalta Yhdistyneiden kansakuntien peruskirjaan ja Etykin päätöksiin.⁴⁴⁶

Suomen valtiojohtoon politiikka ei saanut varauksetonta tukea julkisessa keskustelussa. Ulkoasiainneuvos Juhani Suomi kritisoi nimimerkin suojista uutta sopimusta 20. marraskuuta 1991 *Keskisuomalaisessa* julkaistussa kirjoituksessa. Siinä hän huomautti sopimuksen ensimmäisen artiklan sisältävän kaikki YYA-sopimuksessa ja vanhoissa kommuniqueamuotoiluissa esiintyneet periaatteet. Sen sijaan hänen mukaansa maininnat itsenäisyydestä, riippumattomuudesta ja puolueettomuudesta ja vakuutus suurvaltojen ristiriitojen välttämistä puuttuivat; samoin kuin viittaus toisiaan vastaan suunnattujen liittojen ulkopuolella pysymisestä. Suomen mukaan syy tälle oli selkeä: ”Suomen puolelta selitys tähän löytyy kahdesta kirjaimesta EY ja niiden edessä rähmällään olijoista.”⁴⁴⁷

Suomen kirjoituksen jälkeen ulkoasiainministeri Väyrynen palasi uuteen sopimukseen *Ulkopolitiikka*-lehden kirjoituksessa ja korosti, ettei uusi sopimus ollut ristiriidassa Suomen puolueettomuuden kanssa. Sama koski myös vanhaa YYA-sopimusta: Se vain oli herättänyt ”ulkomailla virheellisiä mielikuvia ja käsityksiä”.⁴⁴⁸ Uudesta sopimuksesta ja Suomen puolueettomuudesta Väyrynen huomautti:

Suomi ei halunnut uuteen sopimukseen mainintaa omasta puolueettomuudestaan. Tämä ei ollut tarpeen sen vuoksi, että uusi sopimus ei sisällä mitään sellaista, minkä saatettaisiin tulkita edes viittaavan liittosuhteeseen. Näin Suomi pääsee jälleen tilanteeseen, jossa määrittelimme oman puolueettomuuspolitiikkamme täysin itsenäisesti ilman, että se olisi mitenkään kytketty kansainvälisiin sopimuksiin.⁴⁴⁹

Väyrysen ohella Jaakko Iloniemi perusteli sopimuksen tarpeellisuutta vielä joulukuussa 1991. Hänen mukaansa ajatus siitä, ettei sopimusta olisi tehty Venäjän ja Neuvostoliiton kanssa oli erikoinen. Se olisi merkinnyt, että Suomi olisi luopunut sopimus pohjaisesta yhteistoiminnasta. Tämä oli Iloniemen mukaan vastoin yleistä eurooppalaista trendiä, jossa kansainvälisiä suhteita hoidettiin sopimusperusteisesti.

⁴⁴⁵ Jaakko Iloniemi, Suomen Kuvalehti 10.10.1991.

⁴⁴⁶ Valtioneuvoston ajankohtais selonteko 14.11.1991, sivut 10–11; Ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen puheenvuoro eduskunnassa 14.11.1991 hallituksen ulkopoliittista selontekoa koskevan keskustelun yhteydessä, EILEN-arkisto.

⁴⁴⁷ Juhani Suomi (Kunto Kalpa), Keskisuomalainen 20.11.1991.

⁴⁴⁸ Paavo Väyrynen, Ulkopoliitiikka 4/1991.

⁴⁴⁹ Paavo Väyrynen, Ulkopoliitiikka 4/1991.

Hänen mukaansa uusi sopimus takasi idänsuhteiden jatkuvuuden ja samalla purki onnistuneesti vanhan sopimuksen.⁴⁵⁰

Suomen pyrkimys uuteen sopimukseen on keskeinen piirre Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta. Suomi oli irtautumassa YYA-sopimukseen perustuneista idänsuhteista, mutta samanaikaisesti julkisuudessa korostui turvallisuuspoliittinen jatkuvuus: Yhtäältä idänsuhteet haluttiin ratkaista sopimusperusteisesti. Toisaalta sopimuksen perusta sidottiin Yhdistyneisiin kansakuntiin ja Etykiin, jotka olivat olleet perinteisesti tärkeässä asemassa Suomen turvallisuuspolitiikassa.

4.5 Suomi kohti Euroopan yhteisöä

Vuoden 1991 loppuun tultaessa Suomen turvallisuuspolitiikka ei perustunut enää sen perinteisille painotuksille. Suurvaltojen vastakkainasettelut ja YYA-sopimus olivat menettäneet asemansa Suomen turvallisuuspolitiikan premisseinä, ja puolueettomuuden asema Suomen turvallisuuspolitiikan osana heikkeni Euroopan integraatiokehityksen edetessä.⁴⁵¹ Toimintaympäristön muutosten ja niistä tehtyjen arvioiden seurauksena Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet olivat muuttuneet.

Kuten edellä on todettu, Suomen valtiojohto oli maltillinen Euroopan yhteisöä koskevissa julkisissa esiintymisissä. Tälle oli perusteensa, joita dosentti Juhana Aunesluoma on avannut. Hänen mukaansa Suomen ulkopoliittinen johto pyrki Koiviston johdolla ja ohjaamana varjelemaan Euroopan talousalueen muodostumismahdollisuuksia, takaamaan Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjän suhteiden perusteiden uudistamisen ja vahvistamaan maan puolueettomuuspolitiikkaa. Valittu toimintatapa johti siihen, ettei avointa keskustelua Suomen integraatiopolitiikasta käyty.⁴⁵²

Tätä kuvastaa osuvasti ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikön Jaakko Blombergin lausunto 8. marraskuuta 1991 *Helsingin Sanomien* kysytyä häneltä suoraan, liittyikö YYA-sopimuksesta irtautuminen Suomen mahdolliseen jäsenyyteen Euroopan yhteisössä.⁴⁵³ Vastaus oli ympäripyöreä:

Tämä motiivi ei ole ollut esillä, kun tähän hankkeeseen ryhdyttiin. Tietysti nykyisessä Euroopan muutoksessa kaikki tämänkaltaiset tekijät vaikuttavat toisiinsa, joten ei tietenkään voi kiistää, etteikö sillä olisi yhteyttä.⁴⁵⁴

Vaikuttaa siltä, että Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittisesta johdosta Ruotsalaista kansanpuoluetta edustanut puolustusministeri Elisabeth Rehn puhui Suomen

⁴⁵⁰ Jaakko Iloniemi, *Turun Sanomat* 9.12.1991; Ritvanen 2021, 242–243.

⁴⁵¹ Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 51–52, 73–74.

⁴⁵² Aunesluoma 2011, 433, 455, 459. Katso myös Meinander 2006, 228–229; Meinander 2012, 487.

⁴⁵³ Jaakko Blomberg (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 8.11.1991; Ritvanen 2021, 259.

⁴⁵⁴ Jaakko Blomberg (haastattelu), *Helsingin Sanomat* 8.11.1991.

politiikan suhteesta Euroopan yhteisöön avoimimmin. Hän totesi 120. maanpuolustuskurssin avajaisissa YYA-sopimuksesta, että ”Tällaiset sopimukset kuuluvat auttamattomasti menneisyyteen”. Sellaisista oli päästävä eroon, koska Euroopan yhteisöön ei voitaisi liittyä, ”jos Suomella on sotilaallisia velvoitteita koskeva sopimusjärjestely kolmannen osapuolen kanssa.” Rehn näki Euroopan yhteisön jäsenyyden luonnollisena jatkona Euroopan talousalueen perustamiselle.⁴⁵⁵

Suomen valtioneuvosto luovutti maan toimintaympäristön muutosta tarkastelleen ajankohtaissselonteon eduskunnalle 14. marraskuuta 1991. Siinä todettiin, että Euroopassa oli tapahtunut huomattavia muutoksia. Suurvaltojen ideologinen valtakilpailu oli väistynyt, Itä-Euroopan komentotaloudet olivat romahtaneet, Saksat olivat yhdistyneet ja kaikkialla tähdättiin markkinatalouteen ja demokratiaan... Euroopassa tapahtui kaikin puolin myönteistä kehitystä.⁴⁵⁶

Vaikka Suomen toimintaympäristön muutoksia tarkasteltiin laaja-alaisesti, ei valtioneuvoston ajankohtaissselonteko tuonut selvyttä Euroopan yhteisöä koskeviin teemoihin. Aiheesta tyydyttiin toteamaan, että yhteisöstä oli kehittymässä uuden tyyppinen kansainvälinen toimija, joka tähtäsi yhteiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Muutoin asia siirrettiin Euroopan yhteisön jäsenyydestä laadittavan selonteon avattavaksi.⁴⁵⁷

Hienoista osviittaa Suomen politiikan suuntaviivoista olivat tarjonneet ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen ajatukset. Tematiikka nousi esiin hänen *Uudelle Suomelle* antamassaan haastattelussa 18. lokakuuta 1991. Väyrynen kertoi, että päätös Euroopan yhteisön jäsenyyden hakemisesta tehtäisiin keväällä tai alkukesällä vuonna 1992.⁴⁵⁸

Päätöksentekoon oli vielä aikaa, mutta Väyrynen hahmotteli Suomen politiikan perusteita. Suomen ulkoasiainministerin mukaan oli selvää, ettei Suomi voisi hakea Euroopan yhteisön jäsenyyttä kaikissa tilanteissa. Asiaan kytkeytyi reunaehdoja. Sellaisena Väyrynen piti Suomen puolueettomuutta: ”Me emme voi ajatella jäsenyyttä, jos näköpiirissä on sellainen kehitys, että EY:stä muodostuu sotilaallinen liitto.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Puolustusministeri Elisabeth Rehn, 120. Maanpuolustuskurssin avajaisissa 23. syyskuuta 1991, EILEN-arkisto. Katso myös Puolustusministeri Elisabeth Rehnin puhe Espoo – Kauniainen Reserviupseerien esitelmätilaisuudessa Kauniaisissa 2.10.1991 klo 19.00, EILEN-arkisto.

⁴⁵⁶ Valtioneuvoston ajankohtaissselonteko 14.11.1991, sivu 8.

⁴⁵⁷ Valtioneuvoston ajankohtaissselonteko 14.11.1991, sivut 8, 15.

⁴⁵⁸ Paavo Väyrynen (haastattelu), Uusi Suomi 18.10.1991.

⁴⁵⁹ Paavo Väyrynen (haastattelu), Uusi Suomi 18.10.1991. Myöhemmin Väyrynen nimesi Suomen puolueettomuuden säilymisen itsestään selväksi reunaehdoksi Suomen Euroopan yhteisön jäsenyydelle (Paavo Väyrynen [haastattelu], Keskisuomalainen 2.2.1992). Keskustalaiset toimijat olivat yleisesti ottaen samoilla linjoilla. Suomen puolueettomuuden oli säilyttävä ja Euroopan yhteisöön suhtauduttiin kriittisesti. Katso esimerkiksi Keijo Korhonen, Kainuun Sanomat 18.10.1991; Juhani Suomi (Kunto Kalpa), Keskisuomalainen 20.11.1991; Suomenmaa 26.11.1991; Keskipohjanmaa 31.1.1992; Ilkka 1.2.1992; Keskisuomalainen 4.2.1992; 29.2.1992; Keijo Korhonen, Kainuun Sanomat 9.2.1992. Puolueettomuuteen sidotut reunaehdot saivat julkisessa keskustelussa osakseen kritiikkiä. Sellaisiin ei katsottu olevan tarvetta. Katso Olli Kivinen, Helsingin Sanomat 12.1.1992; kokoomuslainen Aamulehti 27.1.1992; sitoutumaton Helsingin Sanomat 4.2.1992, 8.2.1992.

Väyrynen jatkoi Suomen turvallisuuspolitiikan perusteiden määrittelyä *Ulkopolitiikka*-lehdessä loppuvuodesta 1991. Hän tarkasteli erityisesti Suomen puolueettomuutta.⁴⁶⁰ Väyrysen pohdintojen taustaksi on muistettava, että kylmän sodan vuosina Suomen turvallisuuspolitiikassa oli korostunut ulkopoliittika ja puolueettomuutta oli toteutettu laaja-alaisesti. Käytännössä vain kauppapolitiikka oli jätetty puolueettomuuden soveltamisalan ulkopuolelle.

Suomen toimintaympäristössä tapahtuneiden muutosten seurauksena Väyrynen määritteli puolueettomuuden soveltamisalaa uudelleen. Hänen lähtökohtanaan oli, että pysyäkseen sodan aikana puolueettomana, maan rauhanaikaisen politiikan oli tuettava tällaisen tavoitteen toteutumista.⁴⁶¹ Väyrynen linjasi:

Sanan turvallisuuspoliittisessa mielessä puolueettomuudella tarkoitetaan siis liittoutumattomuutta. Puolueettomuuspolitiikalla taas tarkoitetaan politiikkaa, jolla pyritään säilyttämään maan liittoutumaton asema ja vahvistamaan sitä. Molemmat tähtäävät siihen, että asianomainen maa voisi sodan tai kriisin olosuhteissa säilyä puolueettomana.⁴⁶²

Suomen puolueettomuus oli saanut määritelmän, jossa sen sotilaallinen aspekti korostui yli ulkopoliittisen ulottuvuuden. Tätä Väyrynen korosti määritellesään Euroopan yhteisön toimintatapojen asettamia rajoituksia Suomen mahdolliselle jäsenyydelle. Yhteiset ulkopoliittiset kannanotot eivät hänen mukaansa olisi ongelma Suomelle. Sen sijaan yhteinen sanktio- ja interventio politiikka sekä puolustuspoliittinen ulottuvuus olisivat haaste Suomelle ja muille puolueettomille maille.⁴⁶³

Suomen integraatiopolitiikan suuntaviivojen määrittelyn ja Euroopan tulevan turvallisuusjärjestelmän kannalta Maastrichtin kokous oli monessa suhteessa tärkeä virstanpylväs.⁴⁶⁴ Sen seurauksena Euroopan yhteisö ilmoitti ottavansa uusia jäsenmaita.⁴⁶⁵ Maastrichtin kokouksessa myös vahvistettiin Euroopan yhteisön tulevaisuus poliittisena unionina ja yhteisen ulko- ja turvallisuuspolitiikan kehittäminen.⁴⁶⁶ Suomen näkökulmasta keskeistä oli, että yhteinen ulko- ja turvallisuuspolitiikka perustui kompromissiratkaisuun: aluksi se olisi hallitusten välistä yhteistyötä ja puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämisestä päätettäisiin vasta myöhemmin.⁴⁶⁷

Maastrichtin kokouksen jälkeen Suomen valtiojohto ja politiikan kommentaattorit saattoivat summata Euroopan yhteisön kehityskulkuja yhteen. Niihin sisältyi

⁴⁶⁰ Paavo Väyrynen, *Ulkopolitiikka* 4/1991.

⁴⁶¹ Paavo Väyrynen, *Ulkopolitiikka* 4/1991.

⁴⁶² Paavo Väyrynen, *Ulkopolitiikka* 4/1991.

⁴⁶³ Paavo Väyrynen, *Ulkopolitiikka* 4/1991. Vertaa Kallenaution 2005, 520–521. Kallenaution mukaan puolueettomuuden käsitteellistä sisältöä ei haluttu määritellä uudelleen, mutta hän on todennut sen muuttuneen sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi ja itsenäiseksi puolustukseksi.

⁴⁶⁴ Aunesluoma 2011, 461; Ritvanen 2021, 260.

⁴⁶⁵ Apunen 2005, 373; Kallenaution 2005, 506; Blomberg 2011, 392–393; Aunesluoma 2011, 462; Aunesluoma & Mitzner 2014, 16; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 74; Ritvanen 2021, 260.

⁴⁶⁶ Esimerkiksi Penttilä 1992, 86; Vahtola 2003, 420; Apunen 2005, 373; Kallenaution 2005, 484; Aunesluoma & Mitzner 2014, 16; Aunesluoma & Rainio-Niemi 2016, 74; Ritvanen 2021, 260.

⁴⁶⁷ Esimerkiksi Penttilä 1992, 86; Blomberg 2011, 369; Ritvanen 2021, 260.

epäselvyyksiä. Sellaisten ei kuitenkaan tulkittu olleen ylitsepääsemätön este Suomen jäsenyyshakemukselle Euroopan yhteisöön.⁴⁶⁸ Ulkoasiainministeri Väyrynen pohti kokouksen antia *Turun Sanomissa* julkaistussa kirjoituksessaan. Hänen mukaansa näytti siltä, että Maastrichtin kokous ei ollut tuonut Euroopan yhteisön toimintaan mitään, mikä estäisi Suomea hakemasta jäsenyyttä. Väyrysen mukaan ratkaisu olisi Suomen omissa käsissä.⁴⁶⁹

Maastrichtin sopimus oli tuonut selvyyttä Euroopan yhteisön tulevaisuuden suuntaviivoihin. Suomen ratkaisuihin sen sijaan ei ollut varmaa tietoa. Niistä saatiin selkoa, kun valtioneuvosto luovutti Euroopan yhteisöä koskevan selontekonsa eduskunnalle 9. tammikuuta 1992.⁴⁷⁰ Siitä välittyi viesti, että Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet olivat muuttuneet. Aikaisemmin Euroopan yhteisön jäsenyys oli torjuttu Suomen puolueettomuuteen vedoten, mutta selonteossa jäsenyys todettiin mahdolliseksi.⁴⁷¹

Suomen turvallisuuspolitiikan prioriteetit säilyivät selonteon sanoman mukaan entisellään: Pohjois-Euroopan vakaus oli edelleen keskeinen tavoite. Länsi-Euroopan integraatiossa tapahtuneet muutokset muodostivat kuitenkin selonteon mukaan kysymyksiä, etenkin kun Itävalta ja Ruotsi olivat päätyneet hakemaan Euroopan yhteisön jäsenyyttä. Selonteossa arvioitiin, että maiden ratkaisut olisi huomioitava Suomen politiikassa.⁴⁷²

Euroopan yhteisön mahdollisen jäsenyyden arvioitiin vaikuttavan Suomeen. Maa kohtaisi Euroopan yhteisön ”ulko- ja turvallisuuspolitiikasta johtuvia merkittäviä velvoitteita”, jos se seuraisi Ruotsin ja Itävallan esimerkkiä ja hakisi yhteisön jäsenyyttä. Niitä ei kuitenkaan pidetty ylitsepääsemättömänä esteenä Suomen jäsenyydelle, koska Euroopan yhteisössä ulko- ja turvallisuuspoliittiset päätökset vaatisivat yksimielisyyttä. Siksi pienetkin maat voisivat vaikuttaa niihin. Myönteisenä pidettiin myös sitä, että Euroopan yhteisön ulko- ja turvallisuuspoliittiset tavoitteet ja periaatteet nojasivat Suomen muutoinkin korostamiin Etykin periaatteisiin.⁴⁷³

Maanpuolustuksen osalta valtioneuvoston näkemys oli yksiselitteinen: myös Euroopan yhteisön jäsenenä ”vastuu maamme puolustuksesta säilyisi edelleenkin Suomella.” Valtioneuvosto kuitenkin huomautti, että tulevaisuudessa Maastrichtin sopimuksen pohjalta Euroopan yhteisölle saatettaisiin kehittää yhteinen puolustus.

⁴⁶⁸ Esimerkiksi Harri Holkeri, *Turun Sanomat* 13.12.1991; Paavo Väyrynen, *Turun Sanomat* 18.12.1991; Pekka Visuri, *Aamulehti* 30.12.1991. Katso myös Hämäläinen 1998, 76–77; Hämäläinen 2009, 51.

⁴⁶⁹ Paavo Väyrynen, *Turun Sanomat* 18.12.1991.

⁴⁷⁰ Valtioneuvoston selonteko 2/1991; Penttilä 1992, 87–88; Hämäläinen 1998, 79.

⁴⁷¹ Valtioneuvoston selonteko 2/1991, passim; Penttilä 1992, 87–88.

⁴⁷² Valtioneuvoston selonteko 2/1991, sivu 9.

⁴⁷³ Valtioneuvoston selonteko 2/1991, sivut 9–10.

Toistaiseksi näin ei kuitenkaan ollut, vaan puolustusulottuvuus oli Länsi-Euroopan unionin vastuulla.⁴⁷⁴

Länsi-Euroopan unionin asema oli valtioneuvoston arvion mukaan avoinna. Se oli ”vielä periaatteessa [Euroopan] yhteisön rakenteen ulkopuolella” ja sen toiminnan kehittäminen ei saisi heikentää Natoa. Sen aseman todettiin säilyvän avoimena jonkin aikaa, sillä sitä tarkistettaisiin aikaisintaan vuonna 1996.⁴⁷⁵ Tulevaisuuden arviona oli, että oletettavasti

pitemmällä aikavälillä tavoitteena on yhdistää EY:n ja WEU:n jäsenyydet tai luoda WEU:n ulkopuolisille maille kiinteä yhteys WEU:hun. Suomen olisi näin ollen myöhemmin määriteltävä suhtautumisensa WEU:hun.⁴⁷⁶

Suomen puolueettomuuden käsitteellisestä sisällöstä valtioneuvosto teki määritelmiä. Se oli ennen kaikkea turvallisuuspoliittinen ja geopoliittinen ratkaisu. Perinteisiä muotoiluja noudatti se, että puolueettomuuden tavoitteena oli Pohjois-Euroopan vakauden säilyttäminen ja vahvistaminen sekä kansainvälisen yhteistoiminnan edistäminen. Se, että Suomen puolueettomuuden tavoitteena oli ”estää maan joutuminen mukaan eurooppalaiseen selkkaukseen”, oli uusi muotoilu. Puolueettomuus sidottiin maantieteellisesti nimenomaan Eurooppaan.⁴⁷⁷

Selonteon sanoma oli siinä määrin myönteinen Euroopan yhteisön jäsenyyttä kohtaan, että politiikan vaikuttaja ja kommentaattori Max Jakobson arvioi Suomen politiikan suuntaviivojen olevan selvät. Hän kirjoitti *Helsingin Sanomissa*, että ”Päätös jäsenhakemuksen jättämisestä on jo asiallisesti, vaikkei muodollisesti tehty.” Jakobson ei tyytynyt arvioimaan Suomen politiikan suuntaviivoja: hän myös perusteli Suomen tarvetta liittyä Euroopan yhteisöön.⁴⁷⁸

Keskeinen Euroopan yhteisön jäsenyyttä vastustanut argumentti oli kansallinen suvereniteetti. Sitä Jakobson ei pitänyt esteenä jäsenyydelle. Hän huomautti, että varsinainen kansallista suvereniteettia rajoittava tekijä ei ollut Euroopan yhteisön jäsenyys, vaan valtioiden keskinäisriippuvuus, jota ”emme pääse pakoon”. Suomi menettäisi joka tapauksessa osan kansallisesta päätösvallostaan, joten olisi kannattavaa liittyä Euroopan yhteisöön ja saada sen tarjoamat edut.⁴⁷⁹

Presidentti Koivisto, pääministeri Aho ja ulkoasiainministeri Väyrynen ilmaisivat kantansa Euroopan yhteisön jäsenyyttä kohtaan helmikuussa 1992, kun idänsuhteiden sopimusperusta oli saatu uudistettua Venäjän kanssa. He tukivat Suomen

⁴⁷⁴ Valtioneuvoston selonteko 2/1991, sivu 10.

⁴⁷⁵ Valtioneuvoston selonteko 2/1991, sivu 10.

⁴⁷⁶ Valtioneuvoston selonteko 2/1991, sivu 10.

⁴⁷⁷ Valtioneuvoston selonteko 2/1991, sivu 10. Suomen puolueettomuuden käsitteellisen sisällön muutoksesta katso myös Kallenautio 2005, 520–521.

⁴⁷⁸ Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 11.1.1992.

⁴⁷⁹ Max Jakobson, *Helsingin Sanomat* 11.1.1992.

jäsennyshakemuksen jättämistä.⁴⁸⁰ Hakemuksen turvallisuuspoliittisesta ulottuvuudesta Koivisto kuitenkin vaikenä ja korosti, että jäsenyyttä haettaisiin Suomen taloudellisten ynnä muiden etujen takia. Niiden turvaamiseksi oli Koiviston mukaan syytä olla siellä, missä niihin vaikuttavia päätöksiä tehtiin.⁴⁸¹

Suomen ulkopoliittinen johto oli kääntynyt Euroopan yhteisön jäsenyyden kannalle ja maan politiikka suuntautui kohti yhteisön jäsenyyden hakemista, mutta Suomen puolueettomuuspolitiikan tulevaisuudesta ei oltu yksimielisiä. Euroopan yhteisöön myönteisesti suhtautuneiden Ruotsalaisen kansanpuolueen ja Kansallisen Kokoomuksen ministerit olivat valmiita luopumaan termin käytöstä. Yhtä lailla Euroopan yhteisöön suopeasti suhtautuneet sosiaalidemokraatit halusivat kuvata Suomen politiikkaa termillä *liittoutumattomuus*. Sen sijaan pääministeri Aho ja ulkoasiainministeri Väyrynen pitivät puolueettomuudesta kiinni.⁴⁸²

Ulkoasiainministeri Väyrynen oli aktiivinen määrittelemään Suomen puolueettomuuden sisältöä. Hän pohti tematiikkaa *Turun Sanomissa* 21. helmikuuta 1992 julkaistussa kirjoituksessaan. Väyrynen arvioi, että Euroopan turvallisuusjärjestelmää aiemmin leimanneen kahtiajaon poistuminen ei vähentänyt Suomen puolueettomuuden merkitystä. Muuhun taipuvaisen ajattelun Väyrynen totesi vääräksi viitaten hallituksen tiedonannon valmistelun yhteydessä käytyyn poliittiseen keskusteluun. Puolueettomuuden merkitystä Väyrynen satoi yleiseen turvallisuuteen ja etuun. Hänen mukaansa koko Eurooppa hyötyi Suomen ja Ruotsin puolueettomuudesta.⁴⁸³

Euroopan turvallisuusjärjestelmän muutokset olivat palauttaneet puolueettomuuden käsitteellisen sisällön sodan ja konfliktien ulkopuolella pysymistä korostavaksi klassiseksi puolueettomuudeksi. Väyrynen kuitenkin arvioi, että klassinen puolueettomuus vaatisi myös rauhanaikaisia toimia. Tällöin pitäisi harjoittaa politiikkaa, joka tekisi mahdolliseksi sodan- tai kriisinaikaisen puolueettomuuden. Väyrynen johti tästä lähtökohdasta puolueettomuuspolitiikan ytimeksi liittoutumattomuuden ja itsenäisen puolustuksen.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Penttilä 1992, 90; Hämäläinen 1998, 81–83; Hämäläinen 2009, 51; Blomberg 2011, 466; Meinander 2012, 455, 486; Tarkka 2015, 141.

⁴⁸¹ Vuoden 1992 varsinaisten valtiopäivien avajaiset, tasavallan presidentin puhe 7.2.1992, ULA 1993; Presidentti Koiviston puhe valtiopäivien avajaisissa (julkaistu teoksessa *Maantiede ja historiallinen kokemus. Ulkopoliittisia kannanottoja.*); Penttilä 1992, 90–91; Ritvanen 2021, 262–263. Jälkikäteen Koivisto on todennut, että turvallisuuspoliittiset syyt olivat merkittävien tekijä Suomen haiketuessa kohti Euroopan yhteisön jäsenyyttä, mutta sitä ei pitänyt hänen mukaansa sanoa ääneen (Koivisto 1995, 554). Koiviston vaikeneminen turvallisuuspolitiikasta ei jäänyt huomaamatta. Katso esimerkiksi Kainuun Sanomat 8.2.1992; Hufvudstadsbladet 8.2.1992; Keijo Korhonen, Kainuun Sanomat 9.2.1992; Demari 10.2.1992; Iltalehti 11.2.1992.

⁴⁸² Penttilä 1992, 91, 95–96; Blomberg 2011, 466; Tarkka 2015, 141.

⁴⁸³ Paavo Väyrynen, *Turun Sanomat* 21.2.1992. Väyrynen esitti vastaavia näkemyksiä muissakin yhteyksissä. Katso Ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen Jyväskylän Paasikivi-Seurassa 28.2.1992, EILÉN-arkisto.

⁴⁸⁴ Paavo Väyrynen, *Turun Sanomat* 21.2.1992.

Syy, miksi Väyrynen halusi pitää kiinni Suomen puolueettomuudesta, oli selkeä: Hän jatkoi puolueettomuuspohdintaansa geopolitiikan ja historian näkökulmasta. Kylmän sodan aikana Pohjois-Euroopan vakaus oli hänen mukaansa "sen ansiota, että Neuvostoliitolle tärkeiden strategisten kohteiden – Muurmanskin ja Leningradin alueiden – läheisyydessä oli kaksi puolueetonta maata." Tämä asetelma päti Väyrysen mukaan edelleen ja hän alleviivasi, että Suomen naapurina "on Venäjä, uusi suurvalta. Sille edellä mainitut strategisesti tärkeät kohteet ovat suhteellisesti vielä merkittävämmät kuin ne olivat Neuvostoliitolle." Siksi Suomen puolueettomuudelle olisi edelleen tarvetta.⁴⁸⁵

Suomen valtiojohto oli määritellyt Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet uudelleen ja todennut Euroopan yhteisön jäsenyyden hakemisen mahdolliseksi. Varsinaisen jäsenyysprosessin alussa eduskunnan rooli kasvoi ja julkinen keskustelu aktivoitui. Samalla Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön välistä suhdetta kuvaava keskustelu kytkeytyi kysymykseen, *haetaanko Euroopan yhteisön jäsenyyttä.*

⁴⁸⁵ Paavo Väyrynen, Turun Sanomat 21.2.1992.

5 MUUTOS JA JATKUVUUS – SUOMEN TURVALLISUUSPOLITIIKAN JULKIKUVA KYLMÄN SODAN LOPUSSA

Pohdittaessa Suomen toimintaympäristöä pitkällä aikajänteellä voidaan havaita, että se on ollut verrattain vakaa muutamia vuosikymmeniä kerrallaan ennen kuin geopolittiset muutokset ovat järkyttäneet sen tasapainoa. Näin oli myös 1900-luvun jälkipuoliskolla. Suomi selvisi toisesta maailmansodasta itsenäisenä valtiona, mutta ajautui Neuvostoliiton etupiiriin. Tämä sävytti Suomen turvallisuuspolitiikkaa aina kylmän sodan päätösvoosiin saakka. Tällöin taloudelliset ja geopolittiset muutokset vaikuttivat maan toimintaympäristöön.

Geopoliittisten realiteettien takia idänsuhteiden keskeisyys korostui Suomen kylmän sodan aikaisessa turvallisuuspolitiikassa. Tällä oli keskeinen vaikutus siihen, miten Suomen turvallisuuspolitiikkaa määriteltiin. YYA-sopimus sai siinä keskeisen sijan, ja Neuvostoliiton tiedetyt ja oletetut intressit huomioitiin.

Seurauksena oli, että Suomen turvallisuuspolitiikassa pienvaltiorealistinen politiikka sai hegemonisen aseman. Menneisyyden opit ja kylmät, viime kädessä sotilallisiin voimasuhteisiin perustuneet arviot olivat Suomen turvallisuuspolitiikan perusta. Tämä heijastui suomalaisen turvallisuuspoliittiseen keskusteluun: valtiojohto määritteli Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet ja julkisen mielipiteen tehtävänä oli tukea määriteltyä politiikkaa.

Suomen valtiojohdon toteuttamassa turvallisuuspolitiikassa valtiokeskeiset kovan turvallisuuden periaatteet nousivat merkittävään asemaan. Tämä määritteli myös Suomen integraatiopolitiikkaa. Sen perustana oli virallisesti talous, mutta turvallisuuspoliittiset määrittelyt vaikuttivat vahvasti sen toteuttamiseen: Suomen länsipolitiikkaa sävyttivät käsitteellisellä tasolla tehdyt jaottelut turvallisuuspoliittisesti sopivasta ja ei-sopivasta toiminnasta.

Suomen turvallisuuspoliittisena tavoitteena oli pysytellä suurvaltojen vastakkainasetteluiden ulkopuolella. Tämän seurauksena maa pyrittiin identifioimaan

osaksi puolueettomien valtioiden viiteryhmää ja politiikassa tähdättiin siihen, että Suomi pysyisi suurvaltablokkien välimaastossa. Toimintatapa vaikutti Suomen asennoitumiseen Euroopan yhteisöä ja Eftaa kohtaan. Koska Neuvostoliitto piti niitä itselleen vihamielisinä järjestöinä, Suomi ei liittynyt niiden täysjäseneksi.

Vuosi 1984 merkitsi länsieurooppalaisiin järjestöihin kohdistetuissa turvallisuuspoliittisissa jaotteluissa muutosta. Kun Portugali oli jättämässä Eftan, Suomen valtiojohto määritteli järjestön turvallisuuspoliittisen luonteen uudelleen. Siihen liittyminen oli mahdollista, koska se koostui pienistä ja/tai puolueettomista maista.

Euroopan yhteisöön liitetyt määritelmät sen sijaan säilyivät ennallaan, ja Eftan täysjäsenyyttä valmisteltaessa julkisuuteen viestittiin aktiivisesti Suomen turvallisuuspoliittisen suuntauksen jatkuvuudesta. Julkisenä sanomana oli, että Suomen länsipolitiikka perustui taloudellisiin tekijöihin, eivätkä siinä tapahtuneet muutokset vaikuttaisi maan idänsuhteisiin ja puolueettomuuteen.

Eftan täysjäsenyys ei muuttanut Suomen asennoitumista Euroopan yhteisöön. Siihen kuului Naton jäsenmaita, jotka eivät pyrkineet pysymään suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella. Tämä ei sopinut Suomen turvallisuuspolitiikan realismista kumpuaviin lähtökohtiin. Suhteiden tiivistäminen Euroopan yhteisöön olisi vaarantanut maan puolueettoman identiteetin ja vienyt maan lähemmäksi Naton jäsenmaita. Suomen turvallisuuspoliittinen eliitti perusti julkisuudessa toimintansa tiukasti ajatukseen, että maa ei hakisi turvaa kuulumalla sotilasliittoihin.

Turvallisuuspoliittisesti Suomen oli vaikea lähentää suhteitaan Euroopan yhteisöön. Talouskysymykset muodostivat kuitenkin keskeisen ongelman. Länsi-Euroopan taloudellinen integraatio vahvisti alueen merkitystä ja Suomen idänkauppa heikkeni, mikä loi motiivin lähentyä Länsi-Eurooppaa. Turvallisuuspoliittisen eliitin suhtautuminen Euroopan yhteisöön pysyi varauksellisena, ja sen jäsenyyden todettiin olevan turvallisuuspoliittisesti mahdotonta.

Eftan ja Euroopan yhteisön suhteiden tiivistyminen herätti Suomessa keskustelua maan turvallisuuspolitiikan suuntaviivoista. Yleisesti tiedostettiin, että Euroopan muut puolueettomat maat olivat kiinnostuneita Euroopan yhteisön jäsenyydestä. Sen arvioitiin mahdollisesti vaikuttavan puolueettomuuden toteuttamisedellytyksiin ja toisaalta aiheuttavan mahdollisia ristiriitoja. Tästä huolimatta vallitsevana suuntauksena säilyi, että puolueettomuuden oli vedettävä raja taloudellisen ja sotilaallisen yhteistyön välille.

Suomen turvallisuuspoliittinen eliitti tiedosti, että taloudellisen ja sotilaallisen yhteistyön erottaminen voisi olla tulevaisuudessa aiempaa vaikeampaa. Yhdysvaltojen odotettiin vetäytyvän Euroopasta ainakin osittain ja kylmän sodan aikaiset blokkien vastakkainasettelut lientyivät. Siksi Suomen turvallisuuspolitiikan sitominen suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella pysymiseen menetti merkitystään. Euroopan yhteisön suunniteltu yhteinen ulko- ja turvallisuuspolitiikka kuitenkin

merkitsi sitä, että yhteisön jäsenyys estäisi Suomea toteuttamasta puolueettomuuspolitiikkaansa. Toisin sanoen huolehtimasta idänsuhteista itsenäisesti ilman, että kolmas osapuoli puuttuisi siihen. Tämä oli keskeinen lähtökohta Suomen turvallisuuspolitiikassa. Siksi maan turvallisuuspoliittinen eliitti määritteli politiikan perusteet jatkuvuutta korostaen puolueettomuuden kautta.

Eftan ja Euroopan yhteisön välisten suhteiden tiivistyessä julkisessa keskustelussa selkeää vähemmistöä edustivat integraatiomyönteiset politiikan kommentaattorit. He alkoivat kuitenkin korostaa, että Suomen turvallisuuspolitiikan käsitteellinen perusta oli vanhentumassa. He katsoivat, että suurvaltojen vastakkainasetteluihin sidottu puolueettomuuspolitiikka ei ollut enää ajanmukainen toimintatapa.

Suomen valtiojohto ja turvallisuuspoliittisen eliitin valtavirta tiedostivat Euroopan muutokset, mutta sen hallitsemiseksi ne pyrkivät säilyttämään Suomen perinteiset turvallisuuspoliittiset käsitteet ennallaan. Toimintaympäristön tapahtumia lähestyttiin kansallisen politiikan jatkuvuuden kautta: idänsuhteet eivät saaneet vaarantua Euroopan yhdentymisen takia ja Suomen puolueetonta statusta haluttiin vahvistaa.

Vuoden 1989 lopussa tapahtui Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta kaksi merkittävää muutosta, jotka heijastuivat myös maassa käytyyn julkiseen keskusteluun. Ensinnä Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšov tunnusti Suomen puolueettomuuden ja totesi periaatteessa Euroopan yhteisön jäsenyyden olevan suomalaisten oma asia. YYA-sopimuksen asemaa hän ei ollut muuttamassa. Se oli yhä Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden perusta. Toiseksi Berliinin muuri murtui.

Edellä kuvatun seuraukset olivat selkeät. Suomen ja Neuvostoliiton keskinäisiä suhteita oli määritelty uudelleen, Euroopan kahtiajako alkoi purkautua ja Saksojen yhdistyminen nousi kansainvälisen politiikan agendaksi. Suomen valtio johdon toiminta oli tässä tilanteessa kaksijakoista. Maan toimintaympäristön muutokset kuvailtiin käsitteellisellä tasolla positiivisiksi, mutta niiden ei todettu antavan aiheutta Suomen politiikan muuttamiseen. Maan turvallisuuspolitiikan julkilausuttu suuntaus säilyi ennallaan toimintaympäristön muutoksista huolimatta.

Suomen valtio johdon toiminta alkoi kuitenkin kääntyä kohti syvenevää länsisuuntausta. Aiemmin Euroopan taloudellista yhdentymistä oli kommentoitu *lehtikirjoituksissa, puheissa ja esitelmissä* sekä siihen liittyvää politiikkaa oli määritelty *selonteoissa*. Vuoden 1989 lopussa Suomen valtioneuvosto haki kuitenkin eduskunnalta *tiedonannolla* – siis poliittisesti sitovalla, äänestykseen johtavalla asiakirjalla – luvan talousperusteiseen integraatiopolitiikkaan. Suomen länsipolitiikka sidottiin talouteen, mutta samalla tiedonannon mukainen politiikka merkitsi maan ja Euroopan yhteisön välisen vuorovaikutuksen syventymistä. Suomi oli astunut voimistuvan länsisuuntauksen tielle.

Professori Mary Sarotte on arvioinut Euroopassa vuosina 1989–1990 tapahtuneiden muutosten merkinneen uuden aikakauden alkua sen sijaan, että ne olisivat päättäneet aikakauden. Hänen kokonaisarvionaan on ollut, että Euroopan turvallisuusjärjestelmän rakenne muuttui. Hänen mukaansa sen perustaksi muodostui keskenään kilpaileviin malleihin ja niiden väliseen kamppailuun pohjautunut kansainvälispoliittinen järjestelmä, jonka suuntaviivoista ei ollut tietoa.⁴⁸⁶ Ajatusmalli sopii myös Suomen turvallisuuspolitiikasta käytyyn keskusteluun.

Suomen valtiojohto arvioi Euroopan turvallisuusrakenteen muuttuneen epävaakaaksi sekä vaikeasti ennakoitavaksi ja tulkitsi sen sisältävän ristiriitoja. Samalla talouden katsottiin nousseen sotilaallisia kyvykkyyksiä keskeisemmäksi voimanmittariksi. Näiden arvioiden perusteella Suomen valtiojohto korosti maan turvallisuuspolitiikan jatkuvuutta. Valtiojohdon ulkopuolelta kuitenkin alettiin kyseenalaistaa Suomen turvallisuuspolitiikan perusteita.

Puolueettomuus säilytti vahvan statuksensa. Sen sijaan YYA-sopimuksen asemaa alettiin kritisoida ja siitä todettiin, ettei se saisi muodostua Suomen länsisuuntauksen esteeksi. Tammikuussa 1990 sille esitettiin päivitetty muotoilu. Ehdotus herätti keskustelua, jossa korostui Suomen turvallisuuspolitiikan jatkuvuus. Sopimuksen avaamiseen Neuvostoliiton kanssa ei nähty syytä. Tätä perusteltaessa argumentit vaihtelivat Suomen kansainvälisestä identifikaatiosta tunnustettuihin Neuvostoliiton etuihin.

Suomen valtiojohto korosti julkisuuteen, että YYA-sopimus oli pitkästä voimassaolostaan huolimatta peruslähdekohdiltaan paikkansapitävä. Maan ulkopoliittinen johto linjasi, että ei pidä lähettää signaaleja, joita ei ole tarkoitus lähettää: Venäjä/Neuvostoliitto oli ja tulisi olemaan myös jatkossa Suomen naapuri, mikä olisi muistettava.

Euroopan yhteisön jäsenyyskysymyksen suhteen Suomen valtiojohto eteni maltillisesti ja pyrki hillitsemään siitä käytyä keskustelua. Maan muuttuvassa toimintaympäristössä yhteisön suuntaan ei haluttu ottaa suuria askeleita. Sen sijaan tahdottiin säilyttää vaivalla kootut turvallisuuspoliittiset toimintamallit. Suomen integraatiopolitiikka perustettiin Eftan kautta toimimiseen ja Euroopan talousalueen perustamiseen. Euroopan turvallisuusjärjestelmän muuttuessa Suomen valtiojohto korosti Etykin merkitystä maanosan turvallisuusjärjestelmän perustana.

Saksojen yhdistyminen syyskuussa 1990 oli monessa suhteessa merkittävä muutos Suomen toimintaympäristössä. Sen seurauksena Suomen valtiojohto irtautui maan turvallisuuspolitiikan juridisista rajoitteista: Pariisin rauhansopimuksen ehdoista (pois lukien ydinasekielto) ja YYA-sopimuksen Saksaa koskevista artikloista luovuttiin. Nämä olivat selkeitä yleisesti Suomen turvallisuuspolitiikkaa koskeneita muutoksia.

⁴⁸⁶ Sarotte 2009.

Saksojen yhdistyminen heijastui myös Euroopan yhteisöstä tehtyihin arvioihin. Sen painoarvon odotettiin kasvavan merkittävästi yhdistyneen Saksan vaikutusvalan kasvua. Julkisuuteen Suomen valtiojohto korosti edelleen, että Euroopan yhteisön jäsenyys ei olisi Suomelle mahdollinen. Ruotsissa tehtiin Euroopan yhteisöstä kuitenkin eriäviä arvioita. Tämä muodostui eräänlaiseksi kulminaatiopisteeksi Euroopan yhteisön jäsenyydestä käydyssä keskustelun kannalta.

Suomen valtiojohto pitäytyi julkisuudessa perinteisellä linjalla ja ilmoitti, ettei maan jäsenyys Euroopan yhteisössä ollut mahdollinen vaihtoehto. Suomen ja Ruotsin ollessa eri integraatiopoliittisilla linjoilla Suomen politiikkaan kohdistuneissa kommenteissa alettiin pohtia yhä enemmän puolueettomuuden merkityksen katoamista. Samalla esiin nousi huoli pohjoismaisen viitekehityksen murentumisesta. Arviot Euroopan yhteisöön liittymismahdollisuuksista alkoivat eriytyä.

Ruotsin ilmoitettua halustaan hakea Euroopan yhteisön jäsenyyttä Suomen ulkoasiainministeriö tehosti Ruotsin toiminnan ja Euroopan yhteisön kehityksen seuraamista. Julkisuudessa Suomen valtiojohto pitäytyi perinteisissä muotoiluissaan. Suomen tavoitteena integraatiopolitiikassa oli Euroopan talousalueen luominen. Myös turvallisuuspolitiikkaa leimasi jatkuvuus siinä suhteessa, että itä säilyi keskeisimpänä ilmansuuntana.

Kesä 1991 muodostui Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta keskeiseksi vaiheeksi. Ruotsin jäsenyyshakemus Euroopan yhteisöön muutti Pohjois-Euroopan strategista tasapainoa. Suomesta oli tulossa ainoa Euroopan yhteisöön, Natoon tai Varsovan liittoon kuulumaton maa. Se oli jäämässä yksin Neuvostoliiton naapuriin. Samalla YYA-sopimuksen sotilaalliset artiklat, jotka olivat saaneet kasvavaa kritiikkiä osakseen, estivät Suomea määrittelemästä puolueettomuuttaan sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi. Tämä olisi ollut tarpeen, jotta Suomi olisi voinut määritellä puolueettomuutensa Ruotsin mallin mukaisesti. Suomen valtiojohtoon arvioissa Neuvostoliiton sisäinen epävakaus, Suomen geopoliittinen asema ja Euroopan muuttuva turvallisuusarkkitehtuuri eivät antaneet syytä luopua puolueettomuudesta ja/tai avata YYA-sopimusta.

Neuvostoliitossa 19. elokuuta 1991 alkanut vallankaappaus muutti Suomen turvallisuuspolitiikan suuntaviivoja. Julkisessa keskustelussa sen arvioitiin merkinneen toimintaympäristön voimakasta muutosta, jonka vaikutukset Suomen turvallisuuspolitiikkaan piti arvioida. Elokuun loppuun tultaessa vaatimukset Suomen turvallisuuspolitiikan päivittämisestä voimistuivat ja Suomen politiikkaa aiemmin sävyttäneet käsitteet Paasikiven–Kekkosen linja ja puolueettomuus kyseenalaistettiin voimakkaasti. Samalla Suomen Euroopan yhteisön jäsenyyttä alettiin vaatia.

Suomen valtiojohtoon toiminta edusti muuttuneessa tilanteessa jatkuvuutta, malttia ja muutosta. Pääministeri Aho ilmoitti, että Suomessa laadittaisiin selvitys

Euroopan yhteisön jäsenyyden turvallisuuspoliittisista vaikutuksista. Hän myös nosti YVA-sopimuksen uudelleen arvioinnin esiin. Sopimus myös otettiin keskusteluiden alle. Prosessin lopputulos edusti jatkuvuutta ja muutosta.

Muutosta edusti YVA-sopimuksen poistuminen Suomen turvallisuuspolitiikan käsitteellisestä sisällöstä. Samalla Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjän välillä säilytettiin kuitenkin sopimusperusteisuus maiden suhteiden jatkuvuutta ja Euroopan yleistä sopimus pohjaisen järjestelmän henkeä korostaen. Uusi sopimus pohjattiin Suomelle perinteisesti keskeisten Yhdistyneiden kansakuntien ja Etykin periaatteisiin.

Julkisuudessa Suomen valtiojohto toimi puolustusministeri Elisabeth Rehniä lukuun ottamatta maltillisesti Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen. Mahdollisen jäsenyyshakemuksen aikatauluista annettiin kommentteja, mutta lähtökohtana oli, että idänsuhteiden päivittäminen hoidettaisiin ensin. Vasta, kun ne oli uudistettu, Suomen ulkopoliittinen johto ilmoitti tukevansa Euroopan yhteisön jäsenyyden hakemista. Turvallisuuspoliittisista kysymyksistä kuitenkin vaiettiin.

Suomen puolueettomuuden uudelleen määrittely muodostui keskeiseksi teemaksi vuoden 1991 lopussa ja vuoden 1992 alussa. Kun YVA-sopimuksesta oli irtauduttu, voitiin Suomen puolueettomuus määritellä sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi ja itsenäiseksi puolustukseksi. Uusi muotoilu soveltui Maastrichtin kokouksessa joulukuussa 1991 hyväksytyihin ja helmikuussa 1992 sopimusmuotoon saatettuihin Euroopan yhteisön suuntaviivoihin. Samalla se säilytti jatkuvuuden Suomen idänsuhteissa: Suomi oli edelleen puolueeton sotilaallisissa kysymyksissä ja nojautui itsenäiseen puolustukseen.

Suomen siirtyminen idänsuhteiden ensisijaisuudesta kohti Euroopan yhteisön jäsenyyden hakemista, ei ollut äkkinäinen prosessi. Se tapahtui länsiliukumana. Turvallisuuspoliittisesti Euroopan yhteisön jäsenyyttä ei pidetty mahdollisena ennen vuoden 1991 loppupuoliskoa.

Suomen valtiojohdon toiminta tähtäsi Suomen talous- ja kauppapoliittisten etujen turvaamiseen ja se pyrki luomaan julkisuudessa kuvaa Suomen turvallisuuspolitiikan jatkuvuudesta, jotta suhteet Neuvostoliittoon olisivat säilyneet. Sen sijaan Euroopan yhteisön jäsenyyteen tai Suomen yleisempään länsisuuntaukseen myönteisesti suhtautuneet pyrkivät tuomaan esiin toimintaympäristön muutoksia ja osoittamaan, että ne olivat syy maan turvallisuuspolitiikan muuttamiselle.

Tutkielmassa Euroopan yhteisön jäsenyyttä koskeneet taloudelliset argumentit on todettu lyhyesti, tiivistäen ne taloudellisiksi eduiksi. Niitä ei ole tarkasteltu tutkielmassa muutoin kuin turvallisuuspolitiikkaa kommentoineiden tekstien ja puheiden yhteydessä. Yleislinja kuitenkin näyttää siltä, että Euroopan yhteisön jäsenyyden mahdollisuuksien perustelu oli ennen kaikkea taloudellinen hanke. Huomattavasti

useampi tematiikkaan liittynyt kirjoitus koski taloutta kuin turvallisuutta. Eräällä tapaa Euroopan yhteisön turvallisuuspoliittisesta ulottuvuudesta keskusteleminen säilyi kylmän sodan aikaisen ylhäältä alas -mallin mukaisena. Kun Suomen valtiojohto ei sitä tuonut esiin kuin kielteisessä valossa, ei siihen puututtu muutoinkaan.

Tämä vastaa hyvin yhdysvaltalaisen Skandinavian tutkimuksen apulaisprofessorin Christine Ingebritsenin arvioita. Hän on tarkastellut *The Nordic States and European Unity* -teoksessa Pohjoismaiden integraatiopolitiikkaa. Suomea siinä on tarkasteltu lähinnä Ruotsiin rinnastaen. Ingebritsen on tulkinut, että pieninä teollisuusmaina Pohjoismaat kokivat integraation tarpeelliseksi. Motiivina talous ylitti turvallisuuden.⁴⁸⁷

On kuitenkin muistettava, että Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan varsinaisten suuntaviivojen tarkasteluun ei Ingebritsenillä ole ollut työssään mahdollisuutta salassapitoaikojen takia. Kyseistä aineistoa ei ole käytetty myöskään käsillä olevassa tutkielmassa. Sen sijaan Ingebritsenin arviot ja tutkielmassa esiin nousseet havainnot pohjaavat Suomen politiikan julkikuvaan. Jotain osviittaa kulissien takaisista pohdinnoista antaa kuitenkin presidentti Koiviston muistelmissaan tekemä huomautus:

Turvallisuuspoliittiset syyt olivat mielestäni se näkökohta, joka kaikkein voimakkaimmin puhui siihen suuntaan, että meidän piti Euroopan yhteisöön liittyä. Taloudelliset syyt olivat kuitenkin toisen luokan kysymyksiä, mutta tähän ei pitänyt mennä viittaamaan.⁴⁸⁸

Turvallisuuspoliittisesta näkökulmasta Euroopan yhteisön jäsenyys jäi julkisessa keskustelussa verrattain pienen ryhmän kommenttien varaan. Käyty keskustelu säilyi pitkään myös kehällisenä. Euroopan yhteisöä vastustettaessa turvallisuuspoliittiset käsitteet kytkeytyivät puolueettomuuteen, suvereniteettiin ja Paasikiven–Kekkonen linjan jatkuvuuteen. Jäsenyyden puoltajatkaan eivät nostaneet Euroopan yhteisöä turvallisuuden tuojana esiin. Tämä tematiikka nousi muutamia kertoja esiin kevään 1991 aikana, mutta päälinjaltaan Euroopan yhteisön ei esitetty tuovan varsinaista sotilaallista turvaa Suomelle.

Se, että Euroopan yhteisöä ei määritelty sotilaallisen turvan tuojaksi, selittänee osaltaan sitä, miksi *Kylkirauta*⁴⁸⁹ ja *Ruotuväki* eivät sisältäneet tematiikkaan (turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön välinen suhde) kiinteästi kytkeytyviä kirjoituksia. Asia ei liittynyt maanpuolustukseen, joten sitä ei ollut tarvetta kommentoida. Toisaalta suomalaisessa poliittisessä kulttuurissa ei ollut tapana, että sotilaat olisivat osallistuneet poliittiseen keskusteluun, mikä myös selittää asiaa.

⁴⁸⁷ Ingebritsen 1998.

⁴⁸⁸ Koivisto 1995, 554.

⁴⁸⁹ Vasta vuoden 1992 alussa asia nousi esiin ja tällöinkin jätettiin avoimeksi, mitä Suomen pitäisi tehdä Euroopan yhteisön jäsenyyden suhteen. Olennaisena pidettiin itsenäisen puolustuskyvyn säilyttämistä. Katso Markku Iskanius, *Kylkirauta* 1/1992.

Suomen turvallisuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön välinen suhde nousi keskusteluihin pikemminkin Suomen yleisen länsisuuntauksen kautta. Maan talouspolitiikka suuntautui länteen; Eftan ja Euroopan yhteisön suhteet tiivistyivät ja puolueettomien maiden viiteryhmä, johon Suomi pyrittiin identifioimaan suuntasi toimintaympäristön muutosten takia kohti Euroopan yhteisöä. Seurauksena oli, että myös Suomen turvallisuuspoliittista käsitteistöä oli muutettava.

Suomen valtiojohdon julkisessa toiminnassa tämä tapahtui puolueettomuuden korostamisen kautta ja toimintaympäristön tarjoamien tilaisuuksien salliessa nopeina päätöksinä (esimerkiksi Eftan täysjäsenyys, Operaatio Pax, YYA-sopimuksen Saksoja koskevien artiklojen mitätöinti ja YYA-sopimuksesta irtautuminen). Muutoin julkisessa toiminnassa korostettiin vakautta ja hyviä idänsuhteita Suomen turvallisuuden takaamiseksi. Muussa julkisessa keskustelussa Suomen länsisuuntausta oltiin vapaita vahvistamaan myös muilla keinoilla: aluksi YYA-sopimuksen asema kyseenalaistettiin ja myöhemmin siihen tarjottiin vaihtoehtoisia muotoiluja.

LÄHTEET

Painettu ja digitoitu alkuperäisaineisto

EILEN-arkisto: Suomen ulkopoliitiikan asiakirja-arkisto ja kronologia, dokumentit vuosilta 1990–1992. (eilen.fi).

Maantiede ja historiallinen kokemus. [Mauno Koiviston ulkopoliittisia kannanottoja.] Toimittaneet Immonen, Keijo & Kalela, Jaakko. Helsinki: Otava, 1992.

ULA 1985: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1985. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1987: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1987. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1988: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1988. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1989: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1989. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1990: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1990. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1991: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1991. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1992: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1992. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

ULA 1993: Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1993. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.

Virallisjulkaisut

Pääministeri Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991. <https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti/-/r/m1/65>, viitattu 18.10.2022.

Rauhansopimus Suomen kanssa 20/1947. Finlex.

Sopimus ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä 17/1948. Finlex.

Suomen hallitusmuoto 94/1919. Finlex.

Suomen perustuslaki 731/1999. Finlex.

Valtioneuvoston ajankohtaiselonteko. Annettu 14. marraskuuta 1991. Digitoidut valtiopäiväasiakirjat.

Valtioneuvoston selonteko 3/1988. Valtioneuvoston selonteko Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan taloudelliseen yhdentymiskehitykseen. Annettu 1. marraskuuta 1988. Digitoidut valtiopäiväasiakirjat.

Valtioneuvoston selonteko 1/1990. Valtioneuvoston selonteko Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen. Annettu 13. maaliskuuta 1990. Digitoidut valtiopäiväasiakirjat.

Valtioneuvoston selonteko 2/1991. Valtioneuvoston selonteko EY-jäsenyyden vaikutuksista Suomelle. Annettu 9. tammikuuta 1992. Digitoidut valtiopäiväasiakirjat.

Valtioneuvoston tiedonanto 2/1989. Valtioneuvoston tiedonanto eduskunnalle Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen. Annettu 28. marraskuuta 1989. Digitoidut valtiopäiväasiakirjat.

Alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus

- Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani. 1993a. Johdanto. Suomen ulkopoliittikka tutkimuksen kohteena. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Helsinki: Gaudeamus. Sivut 9–24.
- Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani. 1993b. Suomen ulkopoliittikka murroksessa. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Helsinki: Gaudeamus. Sivut 300–308.
- Kalela, Jaakko. 1975. Suomi ja kansainväliset järjestöt. Teoksessa Hakovirta, Harto & Väyrynen, Raimo (toim.), Suomen ulkopoliittikka. Jyväskylä: Gummerus. Sivut 375–406.
- Kalela, Jorma & Turtola, Jussi. 1975. Suomen kansainvälisen aseman ja ulkopoliittikan kehitys toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Hakovirta, Harto & Väyrynen, Raimo (toim.), Suomen ulkopoliittikka. Jyväskylä: Gummerus. Sivut 21–80.
- Möttölä, Kari. 1993. Puolueettomuudesta sitoutumiseen. Turvallisuuspoliittisen perusratkaisun muutos kylmästä sodasta Euroopan murrokseen. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Helsinki: Gaudeamus. Sivut 62–135.
- Möttölä, Kari. 1998. Järjestyksen, epävarmuuden ja mahdollisen välissä. Suomen turvallisuuspoliittikan linjasta Euroopan unionin jäsenenä. Teoksessa Borg, Olavi (toim.), Tieto, valta ja maailmanpoliittikka. Tampere: Tampereen yliopiston politiikan tutkimuksen laitos.
- Norrback, Ole. 1989. Maanpuolustuksemme kehitysnäkymiä 1990-luvulla. Puolustusministeri Ole Norrbackin puhe Suomen Sotatieteellisessä seurassa 17.4.1989. *Tiede ja Ase, vuosikerta 47*. Sivut 8–16.
- Penttilä, Risto E. J. 1990. Mukautuva puolueettomuus, historiallinen katsaus puolueettomuuden kehitykseen. *Tiede ja Ase, vuosikerta 48*. Sivut 103–117.
- Penttilä, Risto E. J. 1992. Moskovasta Brysseliin. Suomen muuttuva ulko- ja turvallisuuspoliittikka. Helsinki: VAPK-Kustannus.
- Rehn, Olli. 1993. Odottavasta ennakoivaan integraatiopoliittikkaan? Suomen integraatiopoliittikka kylmän sodan aikana ja sen päätösvaiheessa 1989–1992. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen

- ulkopolitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Helsinki: Gaudeamus. Sivut 166–231.
- Rusi, Alpo & Salovaara, Jukka. 1993. Kylmän sodan jälkeinen epävarma rauha. Suomi Euroopan kehittyvän turvallisuusalueen osapuolena. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Helsinki: Gaudeamus. Sivut 136-165.
- Tiilikainen, Teija. 1992. Suomen doktriini murtuu. Suomalaisen politiikan kulku Paasikiven-Kekkosen realismista kohti yhteisöllisyyden Eurooppaa. *Ulkopolitiikka* 3/1992. Sivut 15–22.
- Törnudd, Klaus. 1993. Uusi politiikka. Ulkopoliittisia kirjoitelmia. Porvoo: Schieldts.
- Väyrynen, Paavo. 1988. Finlands utrikespolitik. Den Nationella doktrinen och framtidens mänsklighetspolitik. Turku: Åbo Akademi.
- Väyrynen, Raimo. 1993. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Suomen ulkopoliitiikan kansainvälinen ympäristö. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Helsinki: Gaudeamus. Sivut 25–61.

Muistelmat

- Aho, Esko. 1998. Pääministeri. Helsinki: Otava.
- Aho, Esko. 2020. 1991 – Mustien joutsenten vuosi. Helsinki: Otava.
- Blomberg, Jaakko. 2011. Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi. Helsinki: WSOY.
- Hämäläinen, Unto. 1998. Lännettymisen lyhyt historia. Helsinki: WSOY.
- Hämäläinen, Unto. 2009. Euroklubin historia. Helsinki: Euroklubi.
- Jakobson, Max. 2003. Tilinpäätös. Helsinki: Otava.
- Kalela, Jaakko. 1993. Mauno Koivisto ja 90-luvun ulkopoliitiikan puitteet. Teoksessa Immonen, Keijo (toim.), Pitkä linja. Mauno Koivisto, valtiomies ja vaikuttaja. Helsinki: Kirja-yhtymä. Sivut 221–253.
- Koivisto, Mauno. 1995. Historian tekijät. Kaksi kautta. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Koivisto, Mauno. 2008. Grannar. Frändskap och friktion. Tukholma: Söderström.
- Lipponen, Paavo. 2006. Esipuhe. Teoksessa Stubb, Alexander (toim.), Marginaalista ytimeen. Suomi Euroopan unionissa 1989–2003. Sivut 11–15.
- Lipponen, Paavo. 2008. Järki voittaa. Suomalainen identiteetti globalisaation aikakaudella. Helsinki: Otava.
- Lipponen, Paavo. 2014. Murrosten aika. Muistelmat 1979–1995. Helsinki: WSOY.
- Paasio, Pertti. 1996. Minä ja Mr. Murphy. Jyväskylä: Gummerus.

Rehn, Olli. 2003. Suomen linja uudessa Euroopassa. Teoksessa Rusi, Alpo (toim.), Ei enää erityistapaus. Suomen kansainvälinen asema kylmän sodan jälkeen. Helsinki: WSOY. Sivut 229–244.

Talvitie, Heikki. 2020. Suomi konjunktuurien vanki. Helsinki: Karjalan Sivistysseura.

Sanoma- ja aikakauslehdistö

(tarkemmin yksilöityinä lähdeviitteissä)

Aamulehti	Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaukset
Etelä-Suomen Sanomat	Kansalliskirjaston digikirjasto
Demari	Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, mikrofilmit
Helsingin Sanomat	Päivälehdien arkisto, Helsinki
Hufvudstadsbladet	Kansalliskirjaston digikirjasto
Ilkka	Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaukset
Iltalehti	Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaukset
Kainuun Sanomat	Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, mikrofilmit
Kansan Uutiset	Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, mikrofilmit
Keskipohjanmaa	Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaukset
Keskisuomalainen	Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, mikrofilmit
Kylkirauta	Kadettikunnan verkkosivut
Länsi-Savo	Kansalliskirjaston digikirjasto (ennen vuotta 1990) & Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaukset (vuodesta 1991)
Turun Sanomat	Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, mikrofilmit
Savon Sanomat	Ulkoasiainministeriön lehdistökatsaukset
Suomen Kuvalehti	Kansalliskirjaston digikirjasto
Suomenmaa	Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, mikrofilmit
Ulkopolitiikka	Painetut vuosikerrat
Uusi Suomi	Kansalliskirjaston digikirjasto

Tutkimuskirjallisuus

- Alasuutari, Pertti. 1996. Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti. 2017. Tasavalta. Sodanjälkeisen Suomen kaudet ja trendit. Tampere: Vastapaino.
- Apunen, Osmo. 2005. Linjamiehet. Paasikivi-Seuran historia. Helsinki: Tammi.
- Apunen, Osmo. 2012. Silmän politiikkaa. Ulkopoliittinen instituutti 1961–2006. Helsinki: Otava.
- Aunesluoma, Juhana. 2011. Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopoliittikka maailmansodista EU-aikaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aunesluoma, Juhana. 2012. Kylmän sodan päättyminen historiana. *Historiallinen aikakauskirja, vuosikerta 110, nro 2*. Sivut 140–145.
- Aunesluoma, Juhana & Mitzner, Veera. 2014. Kekseliäs ja ketterä. Suomen ulkopoliittikan nopeat suunnanmuutokset kylmän sodan päättyessä. Teoksessa Sinkkonen, Ville & Vogt, Henri (toim.), Utopia ulkopoliitikasta. Sarja visioita Suomen asemasta maailmassa. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.
- Aunesluoma, Juhana & Rainio-Niemi, Johanna. 2016. Neutrality as Identity. Finland's Quest for Security in the Cold War. *Journal of Cold War Studies, vuosikerta 18, nro 4*. Sivut 51–78.
- Elo, Kimmo. 2020. Neljännesvuosisata muuttuvassa toimintaympäristössä. Teoksessa Elo, Kimmo (toim.), Suomi 25 vuotta EU:ssa. Millainen on ollut Suomen EU-jäsenyyden ensimmäinen neljännesvuosisata? Turku: Eduskuntatutkimuksen keskus, Turun yliopisto. Sivut 4–9.
- Forsberg, Tuomas & Juntunen, Tapio & Pesu, Matti. 2015. Bibliography of Finnish Foreign Policy. Helsinki: Ulkopoliittikan tutkimuksen säätiö.
- Forsberg, Tuomas & Pesu, Matti. 2016. The 'Finlandization' of Finland. The Ideal Type, Historical Model, and the Lessons Learnt. *Diplomacy & Statescraft, vuosikerta 27, nro 3*. Sivut 473–495.
- Forsberg, Tuomas & Pesu, Matti. 2017. The Role of Public Opinion in Finnish Foreign and Security Policy. Teoksessa Cheng, T. J. & Lee Wei-chin (toim.), National Security, Public Opinion and Regime Asymmetry. A Six-Country Study. Singapore: World Scientific. Sivut 147–173.
- Harle, Vilho & Moision, Sami. 2000. Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipoliittikan historia ja geopolitiikka. Tampere: Vastapaino.
- Haukkala, Hiski & Vaahtoranta, Tapani. 2016. Suomen turvallisuuspolitiikan linjat ja koulukunnat. Teoksessa Blomberg, Fred (toim.), Suomen turvallisuuspoliittisen ratkaisun lähtökohtia. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu. Sivut 55–76.

- Heinonen, Veikko U. J. 2011. Suomalaisen turvallisuuspolitiikan tila. Suomalaisen 2000-luvun alun turvallisuuspoliittisen debatin käsiteanalyttinen tarkastelu. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hentilä, Seppo. 2003. Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hämäläinen, Unto. 2019. Koiviston mediasuhteet. Teoksessa Lindblom, Seppo & Korppinen, Pekka & Majander, Mikko (toim.) Merkillinen Mauno. Helsinki: Otava.
- Ihalainen, Pasi. 1999. The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-Century England. A Conceptual Study with Special Reference to Terminology of Religious Origin. Väitöskirja. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ingebritsen, Christine. 1998. The Nordic States and European Unity. Ithaca (New York): Cornell University Press.
- Jyränki, Antero. 2017. Suurvaltojen välissä. Suomen sata vuotta. Helsinki: Art House.
- Kallenaatio, Jorma. 2005. Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittikka Porkkalan palautuksesta Euroopan Unionin jäsenyyteen 1995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kansikas, Suvi. 2019. Dismantling the Soviet Security System. Soviet-Finnish Negotiations on Ending Their Friendship Agreement, 1989–1991. *The International History Review*, 1/2019.
- Korhonen, Olli. 2017. Integraatiomyönteisten etujärjestöjen linjat ja toiminta ennen Suomen EU-jäsenyyttä. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.
- Koselleck, Reinhart. 2005. Futures Past. On the Semantics of Historical Time. New York: Columbia University Press.
- Kurunmäki, Jussi. 2001. Käsitehistoria. Näkökulma historian poliittisuuteen ja poliittisen kielen historiallisuuteen. *Politiikka* 43:2. Sivut 142–155.
- Mainio, Aleks. 2019. Erkon kylmä sota. Helsingin Sanomat Moskovan varjossa. Helsinki: Siltala.
- Meinander, Henrik. 2006. Suomen historia. Helsinki: WSOY.
- Meinander, Henrik. 2012. Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2010-luvulle. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Meinander, Henrik. 2018a. Johdanto. Teoksessa Meinander, Henrik & Karonen, Petri & Östberg, Kjell (toim.), Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Sivut 9–25.
- Meinander, Henrik. 2018b. Kotimaan ulkopoliittikkaa? Kaksoispeliä, suomettumista ja demokratian rajoja. Teoksessa Meinander, Henrik & Karonen, Petri & Östberg, Kjell (toim.), Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja

- Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Sivut 331–363.
- Nevakivi, Jukka. 1988. Ulkoasiainhallinnon historia. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.
- Ovaska, Juho. 2020. Kriisitön vuosikymmen. *Ennen ja nyt*, 2/2020.
- Pesu, Matti. 2016. Suurvaltaempiristi pienvaltion johtajana. Mauno Koiviston ulkopo liittinen uskomusjärjestelmä. *Kosmopolis, vuosikerta 46, nro 2*. Sivut 6–24.
- Pesu, Matti. 2017. ”Kun pienvaltiorealismin hegemonia murtui. Suomalaiset ulkopo liittiset koulukunnat kylmän sodan jälkeisen ajan alussa. *Politiikka, vuosikerta 59, nro 4*. Sivut 280–297.
- Pursiainen, Christer & Saari, Sinikukka. 2003. Baltian väkivaltaisuudet 1991. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Aho, Arno (toim.), Suomi ja kriisit. Vaaran vuosista terrori-iskuihin. Helsinki: Gaudeamus.
- Railo, Erkki. 2010. Pienen valtion kansallinen selviytymisstrategia. Teoksessa Railo, Erkki & Laamanen, Ville (toim.), Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa. Helsinki: Edita.
- Rainio, Johanna. 2003. A People too well Educated. Truths of the Second Republic and Public opinion in the Finnish NATO Debate. *Yearbook of Finnish Foreign Policy*. Sivut 5–18.
- Rainio-Niemi, Johanna. 2014. The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland. New York: Routledge. Sivut 12–18.
- Rausmaa, Heikki. 2013. ”Kyllä kulttuurin nimissä voi harrastella aika paljon”. Suomen ja Viron poliittiset suhteet keväästä 1988 diplomaattisuhteiden solmimiseen elokuussa 1991. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Rentola, Kimmo. 2010. Suomi kylmässä sodassa. Teoksessa Railo, Erkki & Laamanen, Ville (toim.), Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa. Helsinki: Edita.
- Ritvanen, Juha-Matti. 2017. ”Komissarov olisi kääntynyt haudassaan”. Neuvostoliitto, Iso-Britannia ja Suomen operaatio Pax 1989–1990. *Historiallinen aikakauskirja*, 1/2017.
- Ritvanen, Juha-Matti. 2021. Mureneva kulmakivi. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.
- Roiko-Jokela, Heikki & Roiko-Jokela, Tapio. 2020. A Century with the Same Problem – Similar but still Different Solutions. Four Perspectives on the Security Policies of Finland and Estonia during the approximate Period of 1917–2018. *Faravid 49*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Sivut 111–135.
- Roitto, Matti & Holmila, Antero. 2021. Liquid Neutrality. Paradoxes of Democracy in Finnish and Swedish NATO discussions? Teoksessa Koivunen, Anu & Ojala, Jari & Holmén, Janne (toim.), The Nordic Economic, Social and Political Model. Challenges in the 21st Century. Lontoo: Routledge. Sivut 91–123.

- Sarotte, Mary. 2009. 1989. *The Struggle to Create Post-Cold War Europe*. Princeton: University Press.
- Seppinen, Jukka. 2001. *Mahdottomasta mahdollinen. Suomen tie Euroopan unioniin*. Helsinki: Ajatus.
- Seppinen, Jukka. 2015. *Koiviston aika. Mauno Koiviston poliittinen ura*. Helsinki: Auditorium.
- Skinner, Quentin. 1973. *The Empirical Theorist of Democracy and Their Critics: A Plague on Both Their Houses*. *Politica Theory* 1. Sivut 287–306.
- Skinner, Quentin. 1978. *The Foundation of Modern Political Thought. Volume One: The Renaissance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin. 1988a. *Meaning and Understanding in the History of Ideas*. Teoksessa Tully, James (toim.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*. London: Polity Press.
- Skinner, Quentin. 1988b. *Motives, Intentions and the Interpretation of Texts*. Teoksessa Tully, James (toim.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*. London: Polity Press.
- Skinner, Quentin. 1988c. *"Social Meaning" and the Explanation of Social Action*. Teoksessa Tully, James (toim.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*. London: Polity Press.
- Skinner, Quentin. 1988d. *Some Problems in the Analysis of Political Thought and Action*. Teoksessa Tully, James (toim.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*. London: Polity Press.
- Skinner, Quentin. 1988e. *A Reply to My Critics*. Teoksessa Tully, James (toim.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*. London: Polity Press.
- Skinner, Quentin. 1996. *From Hume's Intentions to Deconstruction and Back*. *The Journal of Political Philosophy* 4:2. Sivut 142–154.
- Soikkanen, Timo. 2003. *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella. 1956–1969*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.
- Soikkanen, Timo. 2008. *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö.
- Suomi, Juhani. 2008. *Kohti sinipunaa. Mauno Koiviston aika 1986–1987*. Helsinki: Otava.
- Särkkä, Iro. 2019. *Nato-retoriikka Suomen turvallisuuspoliittisessa keskustelussa. Väitöskirja*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tarkka, Jukka. 2012. *Karhun kainalossa*. Helsinki: Otava.

- Tarkka, Jukka. 2015. Venäjän vieressä. Suomen turvallisuusilmasto 1990–2012. Helsinki: Otava.
- Tynkkynen, Vesa & Petteri, Jouko. 2018. Uhkalähtöinen puolustussuunnittelu. Teoksessa Tynkkynen, Vesa & Karjalainen, Mikko (toim.), Suomen puolustusvoimat 100 vuotta. Helsinki: Edita. Sivut 136–161.
- Uimonen, Risto. 1995. Nuori pääministeri. Helsinki: WSOY.
- Uutela, Marjo. 2017. Operaatio Pax. Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat ja Saksan kysymys Suomen ulkopolitiikassa 1987–1990. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Uutela, Marjo. 2019. Closer to Germany than Sweden. Finland's Way towards the Membership Application for the EC 1990–1992. *The International History Review*, 5/2019.
- Uutela, Marjo. 2020. "The End of Finlandization". Finland's Foreign Policy in the Eyes of the Two German States. *The International History Review*, 2/2020.
- Vahtola, Jouko. 2003. Suomen historia. Helsinki: Otava.
- Vares, Vesa. 1999. Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen nuorten liiton historia 1928–96. Helsinki: Kokoomuksen nuorten liitto.
- Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri. 2017. Tirkistysaukko historiaa vai avoimia tulevaisuuksia. Teoksessa Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri (toim.), Kulkematomat polut. "Mahdollinen Suomen historia". Helsinki: Gaudeamus. Sivut 7–21.
- Virta, Jami. 2012. Juoksuhaudoista yhteiskuntaan. Vuosien 1965–1975 sotilaallista maanpuolustusta ja Puolustusvoimia koskevan joukkotiedotuksen diskursiivinen tarkastelu. Väitöskirja. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Visuri, Pekka. 1995. Mauno Koiviston turvallisuuspolitiikka. *Ulkopolitiikka*, 4/1995.
- Visuri, Pekka. 2001. Suomen turvallisuus ja puolustus. Helsinki: Otava.
- Visuri, Pekka. 2006. Suomi kylmässä sodassa. Helsinki: Otava.
- Visuri, Pekka. 2010. Idän ja lännen välissä. Puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella. Espoo: Fenix-kustannus.

Painamaton tutkimus

- Berghem, Viivi. 2013. Puolueettomuustunnustus. Mihail Gorbatšovin valtiovierailu Suomeen vuonna 1989. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Huhtanen, Jouni. 2005. Kansallinen identiteetti murroksessa? Kylmän sodan jälkeisen Suomen poliittisen, taloudellisen ja kulttuurisen identiteetin tarkastelua esimerkkinä yhteiskunnallisten mielipidelehtien artikkeliaineisto vuosina 1989–1992. Pro gradu. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Metsalo, Ilmar. 2016. Vallanvaihto suomalaissilmin. Suomen ulkoasiainministeriön analyysit Baltian itsenäistymiskehityksestä 1986–1991. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ruokokoski, Aila. 1997. Pidättyvyyden linjalta ”restaurationipolitiikkaan”. Suomen virallinen Baltian-politiikka ja lehdistön näkemykset Suomen linjaan vuosina 1987–1991. Pro gradu. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Takala, Matias. 2018. ”Muuttuvissa olosuhteissa Suomi ei enää anna aiheutta huoleen Ruotsille”. Suomi ja Ruotsin EY-jäsenyysprojekti 1990–1991. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vanhanen, Henri. 2017. Tasavallan presidentin tukena. Suomen ulkoministeriö ulkopolitiittisen päätöksenteon osana 1989–1990. Pro gradu. Turku: Turun yliopisto.
- Venäläinen, Ville. 2020. Linjat poikki? Suomalaiset ulko- ja turvallisuuspoliittiset käsitteet liikkeessä vuosina 1989–1995. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.